

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE (KAMU EKONOMİSİ) ANABİLİM DALI

KÜRESEL DENGESİZLİKLER: HETERODOKS BİR YAKLAŞIM

Doktora Tezi

DENİZ ABUKAN

ANKARA 2017

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE (KAMU EKONOMİSİ) ANABİLİM DALI

KÜRESEL DENGESİZLİKLER: HETERODOKS BİR YAKLAŞIM

Doktora Tezi

DENİZ ABUKAN

Tez Danışmanı
DOÇ. DR. SERDAL BAHÇE

ANKARA 2017

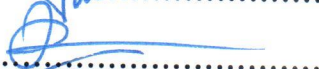
T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE (KAMU EKONOMİSİ) ANABİLİM DALI

KÜRESEL DENGESİZLİKLER: HETERODOKS BİR YAKLAŞIM

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: DOÇ. DR. SERDAL BAHÇE

Tez Jüri Üyeleri

Adı Soyadı	İmzası
Prof. Dr. G. Berna Kocanay	
Doç. Dr. Ferda Dönmez Atbaşı	
Prof. Dr. Tarkan Carusoğlu	
Doç. Dr. Serdal Bahçe	
Doç. Dr. A. Arif Eren	

Tez Sınav Tarihi: 25.12.2017

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (25../12../2007.)

Tez Hazırlayan Öğrencinin

Adı Soyadı

Deniz ABUKAN

İmzası

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
GRAFİKLER LİSTESİ	iv
TABLolar LİSTESİ	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ	vii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM KÜRESEL DENGESİZLİKLER OLGUSU.....	8
1.1. Küresel Dengesizlikler Nedir?	8
1.2. Küresel Dengesizlikler: 1980-2016 Kuşbakışı Görünüm	9
İKİNCİ BÖLÜM KÜRESEL DENGESİZLİKLERİN KÖKENLERİ ÜZERİNE ANA AKIM TARTIŞMALAR	13
2.1. 1980 Öncesi Dış Denge Üzerine Kuramlar	13
2.1.1. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi	13
2.1.2. Esneklik Yaklaşımı	14
2.1.3. Toplam Harcama Yaklaşımı	16
2.1.4. Parasalcı Yaklaşım	17
2.2. 1980 Sonrası Cari İşlemler Dengesi Üzerine Kuramlar	19
2.2.1. Zamanlararası Yaklaşım	20
2.2.2. Cari İşlemler Dengesi: Tasarruf-Yatırım Yaklaşımı	23
2.2.2.1. İkiz Açık Yaklaşımı	25
2.2.2.2. Ricardocu Denklik Yaklaşımı.....	29

2.2.2.3. Yapısalcı Yaklaşım.....	30
2.2.3. 2000 Sonrası Küresel Dengesizlikler Teorileri	31
2.2.3.1. Bretton Woods II	32
2.2.3.2. Küresel Tasarruf Bolluğu	34
2.2.3.3. Varlık Eksikliği.....	35
2.2.3.4. Karanlık Madde	36
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE KÜRESEL EKONOMİDEKİ GELİŞMELER, TARİHSEL BİR ANALİZ.....	38
3.1. Bretton Woods: Görelî İstikrar Dönemi.....	38
3.1.1. Bretton Woods Sistemi	38
3.1.2. Keynesyen İktisat Politikaları	47
3.2. Bretton Woods Döneminin Sona Erişî: Görelî İstikrarın Bozuluşu.....	57
3.2.1. Bretton Woods Sisteminin Çöküşü	57
3.2.2. Stagflasyon Krizi	62
3.3. Neoliberalizm: Küresel Ekonomide Artan Dengesizlikler	71
3.3.1. Neoliberal Yeniden Yapılanma	77
3.3.2. Neoliberal Küreselleşme	83
3.3.3. Finansallaşma.....	87
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM KÜRESEL DENGESİZLİKLER: HETEREDOKS BİR YAKLAŞIM	95
4.1. ABD: Aşırı Tüketim Bölgesi	97

4.2. Küresel Üretim Bölgesinin Kayması ve Çin'in Küresel Ekonomiye Eklemlenmesi	124
4.3. Finansallaşma: Kredi Geri Çevrimi Mekanizması.....	129
SONUÇ	133
KAYNAKÇA.....	138
ÖZET	148
ABSTRACT	150

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1 Dünya Cari İşlem dengeleri Toplamı (mutlak değer, Dünya GSYH'ye oran olarak)	10
Grafik 2 Dünya Cari İşlem Dengeleri Dağılımı (Dünya GSYH'ye oran olarak,%).....	11
Grafik 3 ABD Federal Fon Efektif Faizi ve Reel Faiz Oranları (% , 1978-2016).....	98
Grafik 4 ABD GSYH Büyüme Oranları (sabit fiyatlarla, %).....	99
Grafik 5 ABD Federal Bütçe Gelir, Gider ve Dengesi (GSYH'ye Oran olarak, %, 1977-2016)	100
Grafik 6 ABD Nominal ve Reel Efektif Döviz Kuru (2010=100, 1978-2016)	101
Grafik 7 ABD İmalat Sanayi İstihdamı (Kişi1980= 100 Endeksi, Mevsimsel Etkilerden Arındırılmış) 1945-2016	102
Grafik 8 ABD İşsizlik Oranları (%) 1948-2016	102
Grafik 9 ABD İmalat Sektörü ve Toplam Özel Sektör Ortalama Saatlik Reel Ücretler (1982=100) 1947-2002	103
Grafik 10 İmalat ve Finansal Sektör Payları (Katma Değer, GSYH'ye Oran Olarak, %)	105
Grafik 11 ABD İmalat Sanayi Yıllık Verimlilik Artış Oranları (% , 5 Yıllık Ortalamalar) 1955-2011	107
Grafik 12 ABD Hanehalkı Tüketimi (GSYH'ye Oran Olarak, %) 1951-2016	113
Grafik 13 ABD Hanehalkı Borçları (Harcanabilir Gelire Oran Olarak, %) 1995-2014.....	114

Grafik 14 ABD Hanehalkı ve Şirket Finansal Dengeleri (GSYH'ye oran olarak,%).....	114
Grafik 15 ABD Dış Ticaret Dengesi (GSYH'ye Oran Olarak, %) 1960-2016	116
Grafik 16 ABD Cari İşlemler Dengesi Gelişimi, 1960-2016.....	117
Grafik 17 ABD Net Yatırım Pozisyonu (GSYH'ye Oran Olarak, %) 1976-2016	119
Grafik 18 ABD Sektörel Finansal Dengeleri (Çeyreklik veri, GSYH'ye oran olarak, %) 1960-2016	120
Grafik 19 ABD Dış Ticaret Dengesinin Dağılımı (Milyar Dolar)	123
Grafik 20 Çin'de Üretim Yapan Şirketlerin Sahipliklerine Göre İhracat İçindeki Payları.....	127

TABLÖLAR LİSTESİ

<i>Tablo 1 G7 İmalat Sanayi Yıllık Verimlilik Artış Oranları (%)</i>	107
<i>Tablo 2 ABD Cari İşlem Açığının Finansmanı 1980-2015 (GSYH'ye Oran Olarak, %)</i>	118
<i>Tablo 3 ABD Dış Ticaret Dengesinin Ana Ticaret Ortaklarına Göre Dağılımı (Milyar Dolar)</i>	125
<i>Tablo 4 Seçili Ülkelerin Yabancı Döviz Rezervleri (Milyar ABD Doları) 1995-2015</i>	130

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1 Küresel Dengesizliklerin Ortaya Çıkışı.....	96
---	----

GİRİŞ

Ülkelerin verdikleri görelî büyük boyutlardaki ve belirli bir süreklilik arz eden cari işlemler açık ya da fazlalarını ifade etmek üzere kullanılan küresel dengesizlikler kavramına, özellikle 2000’li yılların başlarından bu yana iktisat yazınında sıklıkla yer verilmiş ve üzerine çok tartışılmıştır. Esasında dış dengesizliklerin süreklilik kazandığı ve görelî büyük boyutlara ulaştığı dönemler kapitalist ekonomide tarihsel süreç içerisinde birçok defa ortaya çıkmıştır. Fakat yaşadığımız dönemdeki dengesizlikler hem boyut olarak hem de net tasarrufların birikim merkezi bakımından çok özgül bir nitelik taşımaktadır.

Dünyanın en büyük ekonomik-askeri gücü olan ve rezerv paraya sahip ABD rekor boyutlarda cari açıklar verirken, gelişmekte olan ülkelerin büyük cari fazlaları sonucu biriken net tasarrufları ABD’ye doğru akmıştır. Böylece sermayenin hareketi ilk kez gelişmekte olan ülkelere doğru olmuştur. Küresel dengesizliklerdeki genişleme trendi 2007/2008 finansal krizine kadar kesintisiz devam etmiştir. Kriz sonrasında bir miktar uyum gerçekleşse de küresel dengesizlikler problemi dünya ekonomisi için güncelliğini korumaktadır. Cari açık ve fazlaların ülkeler arası dağılımı ise kriz öncesindeki yapısını sürdürmektedir.

Küresel ekonominin cari işlemler dengelerindeki bu kırılma 1975 yılında Bretton Woods sisteminin çöküşü sonrası neoliberal döneme geçişle ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası küresel kapitalist ekonomide kurulan sabit döviz kuru rejimine dayalı, sermaye akımlarının ve finansal piyasaların kontrol altında tutulduğu yapı, cari işlemler dengelerinde açık ya da fazla yönünde büyük sapmaların olmadığı bir düzen sağlamıştır. Kapitalizm tarihinde bir anomali olan bu dönem, savaş sonrası bir yıkıntının üzerine inşa edilmiştir. Ulus devletler iç pazarlarını canlı tutarak Keynesyen iktisat

politikaları doğrultusunda yüksek büyüme ve istihdam hedeflerine yönelmiş ve emek-sermaye arasındaki çelişkileri azaltarak kitlesel üretime karşılık kitlesel tüketim için gerekli talebin oluşmasını sağlamışlardır. Hem ulusal hem de küresel düzeyde sağlanan bu görece istikrarlı yapı kapitalist sermaye birikim rejiminin iç çelişkilerinin ortaya çıkardığı 1970’lerin yapısal kriziyle sona ermiş, kar oranları hızla düşmeye başlamıştır.

1970’lerin ortalarından itibaren neoliberal dönüşüm başlamış, bu dönemde dalgalı döviz kuru sistemine geçilmiş ve para birimlerinin değerli madenlerle olan bağı koparılmıştır. Ayrıca sermaye ile ticaret akımları serbestleştirilmiş ve finansal piyasalar kuralsızlaştırılmıştır. Sermaye sınıfı adeta Keynesyen dönemin acısını çıkarırcasına kar oranlarının düşüşünü tersine çevirmek ve bölüşüm ilişkilerini tekrar kendi lehine çevirmek üzere saldırgan bir karşı atağa geçmiştir. Neoliberal yeniden yapılanma, küreselleşme ve finansallaşma süreçleri ile 1970’lerin yapısal krizi ertelenebilmiş, kar oranlarındaki düşüş durdurulmuştur.¹ Toplumun en üst gelire sahip kesimine doğru yeniden bölüşümün gerçekleştirilmesi doğrultusunda yapısal dönüşümler sağlanmıştır. Fakat aynı zamanda tekrarlayan finansal krizlerle küresel düzeyde spekülasyon bir belirsizlik dönemi başlatılmıştır. Sermaye akımlarının artan hareketliliği özellikle ani çıkışlarda finansal krizleri tetiklerken döviz kuru ve faize yönelik makroekonomik politikalar üzerinde baskı oluşturmuştur.

Oysaki serbestleşme sonrası artan sermaye akımlarının uluslararası piyasaların işleyişini iyileştireceği ileri sürülmüştü. Dalgalanmaya bırakılan döviz kurları, serbest sermaye akımları sayesinde hızla olmaları gereken düzeylere gelecekti. Bu akımların olanaklı kıldığı cari işlem dengesizliklerin ise özellikle az gelişmiş ülkelerin

¹ Bkz. Walden Bello, “A Primer on the Wall Street Meltdown”, Transnational Institute, 25 Eylül 2008, <https://www.tni.org/en/archives/act/18716>.

büyümelerine destek olması beklenmekteydi. Ancak 1980’lerde artmaya başlayan ve 1990’larda hızlanan cari işlem dengesizlikleri, az gelişmiş ülkelerin yatırım harcamalarından çok, özellikle ABD’nin artan tüketim harcamalarını yansıtmıştır. Serbest sermaye akımları altında dalgalanan döviz kurları ise beklendiği gibi uluslararası ticaretteki rekabetçiliğin uzun dönemli değişimlerine uyumlu olarak hareket etmek yerine spekülatif eğilimler sergileyerek aşırı ya da değerinin altında değerlendirilmiştir. Özellikle reel döviz kurlarının kazandığı bu spekülatif nitelik, reel ekonomi üzerinde yıkıcı etkiler yaratmıştır (Glyn, 2005: 25).

Neoliberal döneme geçişle ortaya çıkan paradigma kayışı ile kuramsal düzlemde savaş sonrası dönemin dengede dış ticaret teorileri yerlerini cari işlem dengesizliklerini geleceğe dönük dinamik tasarruf ve yatırım kararlarının çıktısı olarak gören zamanlararası yaklaşıma bırakmışlardır. Serbest ticaretin tüm uluslara faydalı olduğuna dair anaakım görüş geçerliliğini korurken, ulusal ekonominin bir zayıflığı olarak görülen cari işlem dengesizlikleri, zamanlararası borçlanma ve borç verme yoluyla özellikle az gelişmiş ülkeler için daha hızlı sermaye birikimi ve daha etkin yatırım tahsisinin araçları (Milesi- Ferretti ve Razin, 1996: 20) olarak görülmeye başlanmıştır.

Ancak zamanlararası yaklaşım 1980’lerin ilk yarısında artmaya başlayan ve 1987’de GSYH’nin % 3,3’üne ulaşan sonrasında 1990’ların ikinci yarısından itibaren hızla artarak muazzam boyutlara erişen ABD cari işlemler açıklarını açıklamakta yetersiz kalmıştır. Bu nedenle 1980’lerde ve 1990’ların ilk yarısında önce kamunun daha sonrasında ise özel sektörün tüketim ve tasarruf davranışlarındaki anomalileri cari işlemler açıklarının nedenleri olarak ortaya koyan teoriler popülerlik kazanmıştır. Ancak 2000’lerde bu açıkların daha önce görülmedik seviyelere ulaşmasıyla ve herhangi bir uyum sürecinin gerçekleşmemesiyle ABD cari işlemler açıklarının nedenlerini ABD dışındaki gelişmelerde arayan yeni açıklamalar ortaya çıkmıştır.

Bu açıklamaların en popülerleri eski FED Başkanı Ben Bernanke'nin küresel tasarruf bolluğu tezidir. Bernanke'ye (2005) göre, özellikle 1997 Asya Krizi sonrası dönemde gelişmekte olan ülkelerin gelecekteki kriz risklerine karşı bir sigorta görevi görmesi için rezerv biriktirmeye başlamaları ile artan tasarrufları küresel düzeyde en derin ve gelişmiş finansal piyasalara ve rezerv paraya sahip olan ABD'ye akmıştır. Böylece artan ABD cari işlemler açıklarının uyum süreci de ancak bu küresel tasarruf bolluğuna yol açan ülkelerin yurtiçi tüketim ve yatırım harcamalarının artması ile mümkün olabilecektir.

Çok tartışma yaratan diğer bir açıklama ise Deutschebank Üçlüsü olarak da bilinen Dooley, Folkerts-Landau ve Garber'ın (2003; 2004a,b; 2014) Bretton Woods II tezidir. Bretton Woods II hipotezi, sermayenin merkezden, getiri oranının daha yüksek olduğu çevreye doğru akmayıp, tam tersine çevreden merkeze akmasını başarılı bir kalkınma stratejisinin sonucu olarak görmektedir. Buna göre, merkeze yönelik sermaye akımları merkez ülkenin çevredeki yatırımları (özellikle doğrudan yabancı yatırımları) için teminat sağlamaktadır. Bu teminat olmadan çevre ülkeler uluslararası finansal aracılıktan mahrum kalacaktır. Bu nedenle ABD'nin verdiği cari işlem açıklarının uyumu çevre ülkelerin (özellikle Çin'in) Bretton Woods döneminde Japonya ve Almanya'nın gerçekleştirdiği gibi merkeze yakınsamasına bağlıdır. Ancak arkadan gelen yeni çevre ülkeler nedeniyle bu sürecin ve ABD cari işlemler açıklarının daha uzun yıllar süreceğini iddia etmektedirler.

Küresel dengesizlikleri açıklamaya yönelik bu anaakım teoriler, küresel kapitalist üretim ilişkilerin doğasındaki çelişkileri göz ardı edip kurdukları nedensellik bağları ile ABD'nin devasa cari işlemler açıklarının nedenlerini ABD ekonomisi dışında arayarak bu açıkları meşrulaştırmaktadırlar. Oysaki neoliberal dönemde küresel ekonomide ortaya çıkan dengesizliklerin kökenleri, bu döneme içkin çelişkilerin

özmlenmesi ile ortaya konabilir ve bahsi geçen teorilerin iddialarının aksine ABD'nin siyasi ve ekonomik hegemonyasına dayanmaktadırlar. Bu doğrultuda çalışmada küresel dengesizlikler ABD hegemonyası altında neoliberal dönemde küresel üretim ilişkilerindeki dönüşümün finansallaşma süreci ile birlikte kavranması ile ele alınacaktır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ilk olarak küresel dengesizlikler fenomeni tanıtılacaktır. Daha sonra bu dengesizliklerin ortaya çıkmaya başladığı 1980'lerden günümüze değin nasıl bir seyir izlediği incelenecektir. Bu bağlamda, küresel dengesizliklerin en önemli aktörü olan ABD'nin cari işlemler açıklarının yıllar itibariyle artış trendleri ile çok ciddi düzeylere ulaşan bu açıklara karşı başta Çin olmak üzere büyük boyutlu cari fazlalar veren ülke ve bölgeler değerlendirilecektir.

İkinci bölümde, küresel dengesizliklerin kökenine ilişkin ana akım kuramsal tartışmalara yer verilecektir. İlk olarak 1980 öncesindeki dengede dış ticaret kuramları klasik ve Keynesyen perspektifte tarihsel bir ereve içinde tartışılacaktır. İkinci olarak, hem ticaretin hem de sermaye akımlarının alabildiğine serbestleştiği ve finansal deregülasyonun yoğunlaştığı 1980 sonrasında artan cari işlem dengesizliklerine yönelik tartışmalar incelenecektir. Bu yıllarda artmaya başlayan dengesizlikler zamanlararası tüketim ve tasarruf perspektifiyle açıklanmaya çalışılmıştır. 2000 sonrasında ulaştığı muazzam boyutlarla küresel dengesizlikler olarak anılmaya başlanan bu olgu, artan dengesizlikleri meşrulaştırmaya çalışan ana akım teoriler çerçevesinde değerlendirilecektir.

nc bölümde küresel ekonominin bugün ulaştığı istikrarsızlık ve belirsizlik dönemi tarihsel bir perspektifle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemden itibaren kırılma

anlarıyla değerlendirilecektir. İlk olarak Bretton Woods uluslararası sabit döviz kuru sistemi ve yükselen ABD hegemonyası altında görece istikrarlı bir yapıya sahip olan savaş sonrası dönem ele alınacaktır. İkinci olarak, savaş sonrası oluşturulan bu birikim rejiminin kendi iç çelişkileri ile çöküşü incelenecektir. Üçüncü olarak ise küresel ekonomide dengesizliklerin derinleştiği neoliberal dönem, bu döneme damgasını vuran neoliberal küreselleşme, finansallaşma ve yeniden yapılandırma süreçleri bağlamında ayrı ayrı irdelenecektir.

Dördüncü bölümde, heterodoks yaklaşımlar ışığında küresel dengesizliklere yönelik bir değerlendirme yapılacaktır. Burada küresel cari işlemler dengesizliklerinin bu denli büyük boyutlara ulaşmasının nedeni, ABD hegemonyası altında neoliberal dönemde ortaya çıkan üç gelişme ile ilişkilendirilmektedir.

Bunlardan ilki, ABD toplam üretiminde imalat sanayinin payının hızla azalışıyla ortaya çıkan sanayisizleşme süreci ve buna karşılık artan finansallaşmanın desteklediği tüketim patlamasıyla devasa boyutlara ulaşmış ticaret açıklarının ABD'yi küresel ekonominin talep kaynağı haline getirişidir.

İkincisi küresel üretim bölgesinin Güney-Doğu Asya'ya kayışının ve özellikle Çin'in küresel ekonomiye eklemlenmesinin etkileridir. Bu ülkelerin üretim ve tasarruf fazlaları küresel dengesizliklerin neredeyse tamamen ABD tarafından yaratılan talep unsuruna karşı arz unsurunu oluşturmaktadır.

Üçüncüsü ise finansallaşmanın mümkün kıldığı, sürekli ve büyük cari açıklar veren ABD ile Çin başta olmak üzere cari fazlalar veren ülkeler arasındaki kredi geri çevrimi mekanizması ile ilişkilidir. Bu mekanizma sayesinde ABD dolarda herhangi bir uyum süreci yaşamadan devasa cari işlemler açıklarının sürdürebilmektedir.

Sonuç bölümünde ise kuramsal ve olgusal gelişmeler bağlamında küresel dengesizliklere ilişkin bir değerlendirme yapılacak ve gelecek yıllarda bu dengesizliklerin uyum sürecinin küresel ekonomide yaratacağı etkilerle ilgili çıkarımlar yapılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESEL DENGESİZLİKLER OLGUSU

1.1. Küresel Dengesizlikler Nedir?

Küresel dengesizlikler, ödemeler bilançosunun cari işlemler hesabındaki gelişmeleri esas alır ve basit bir şekilde tanımlarsak, ülkelerin verdikleri görece büyük boyutlardaki ve belirli bir süreklilik arz eden cari işlemler açık ya da fazlalarını ifade eder (Chinn, 2013: 68). Ulusal ekonomilerin verdikleri cari işlemler açığı ya da fazlaları, sermaye akımlarındaki ve/veya rezervlerdeki değişimlerle dengelenir.

$$\text{Cari İşlemler Hesabı} + \text{Finans Hesabı} + \text{Resmi Rezervler} \equiv 0$$

Küresel dengesizliklerin mevcut olduğu bir dönemde, sermaye hareketleri ve rezerv değişimleri de çok yüksek boyutlara ulaşmaktadır. Diğer taraftan ödemeler bilançosu hesaplarında izlenen bu akım ilişkiler, stok değerleri itibarıyla varlık ya da yükümlülük olarak uluslararası yatırım pozisyonunda gösterilir.

Bu açıdan bakıldığında süreklilik arz eden yüksek cari işlem açıkları net yükümlülüklerin önemli düzeylere ulaşmasına yol açacaktır. Açık veren ülke için bu durum ulusal ekonomi açısından bir tehlike oluştururken, ülkenin dünya ekonomisi içerisindeki yerine bağlı olarak küresel düzeyde de önemli bir sorun haline gelebilir. Yüksek ve sürekli cari işlem fazlaları veren ülkelerde ise bu fazlalar yüksek rezerv birikimlerine yol açmaktadır.

1.2. Küresel Dengesizlikler: 1980-2016 Kuşbakışı Görünüm

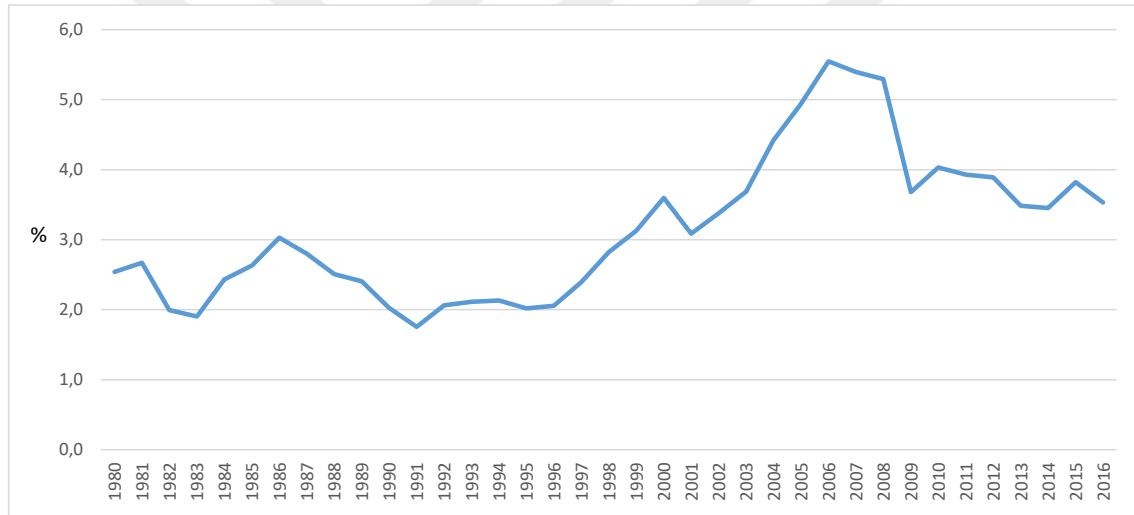
Son dönemde çok yüksek boyutlara ulaşsa da, esasında büyük dış dengesizlikler iktisat tarihinde yeni bir olgu değildir. Bracke vd. (2008: 13-16; 2010: 1150), on dokuzuncu yüzyılın sonundan yirminci yüzyılın sonuna kadar ortaya çıkan dış dengesizlik dönemlerini dörde ayırmaktadır. Bunların ilki, sermaye hareketlerinin yoğun ve döviz kurlarının istikrarlı olduğu Birinci Dünya Savaşı öncesi altın standardı dönemidir. Bu dönemde Birleşik Krallık ve Fransa gibi sanayileşmiş ülkeler dış fazlalar verirken buna karşılık gelişmekte olan ülkeler grubunda yer alan ABD, Kanada, Avustralya ve Hindistan ise dış açıklar vermişlerdir. İkincisi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan ve sabit döviz kurlarına dayalı olan Bretton Woods sisteminin 1970'lerin başında çökmesi sonrasında, petrol krizlerinin etkisiyle petrol ihracatçısı ülkelerin artan dış fazlaları karşısında Latin Amerika ülkelerinin artan dış açıklarının görüldüğü dönemdir. Üçüncü dönem ABD'nin dış açığının arttığı ve buna karşılık Japonya, Almanya ve Hollanda gibi gelişmiş ülkelerin dış fazlalar verdiği 1980'li yıllardır. Dördüncü dönem ise Doğu Asya, Latin Amerika ve Rusya gibi gelişmekte olan ülkelerin dış açıklar verdiği ve bu açıklara karşılık gelişmiş ülkelerin fazlalar verdiği 1990'lı yıllardır.

1990'ların ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan ve 2000'li yıllarda küresel dengesizlikler olarak anılmaya başlanan son dış dengesizlikler dönemi hem dengesizliklerin boyutu hem de net tasarrufların akış yönü açısından diğer dönemlerden oldukça farklıdır. Küresel dengesizliklerin zirve yaptığı 2000'lerin ortalarında, gelişmekte olan ülkelerin büyük cari fazlaları sonucu biriken net tasarrufları rekor düzeyde cari işlemler açığı veren ABD'ye doğru akmıştır. Böylece sermayenin hareketi ilk kez gelişmekte olan ülkelere doğru olmuştur. Bu dönemin diğer bir ayırt edici özelliği küresel düzeyde hızla artan finansallaşma sürecidir. Bilgi

teknolojisindeki gelişimle birlikte hızla entegre olan finansal piyasalar, geniş finansal araç çeşitlendirmesiyle küresel düzeyde kolay finansman koşulları yaratmıştır (Bracke vd., 2010: 1142).

İçinde bulunduğumuz küresel dengesizlik döneminin gelişimini görmek için ilk olarak ülkelerin cari işlemler dengelerinin mutlak değerlerinin toplamının dünya GSYH'sine oranına bakabiliriz.

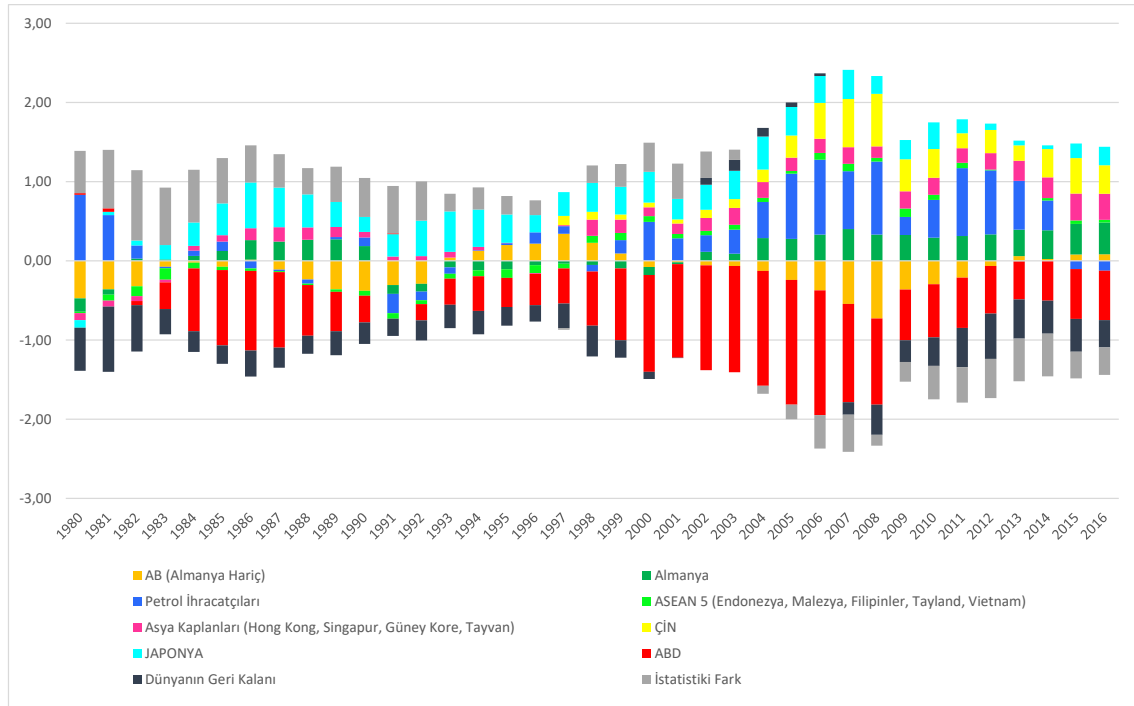
Grafik 1 Dünya Cari İşlem dengeleri Toplamı (mutlak değer, Dünya GSYH'ye oran olarak)

Kaynak: World Economic Outlook, Ekim 2016

Grafik 1’de görüldüğü üzere, küresel dengesizlikler 1996 yılından sonra hızlı ve sürekli bir artış göstermiştir. Sürekli artış trendi yalnızca 2001 yılında sekteye uğramıştır. 2001 yılındaki aşağı yönlü hareket, kısmen ABD’de resesyon sonucu ortaya çıkan düşük büyüme oranı kısmen de petrol fiyatlarındaki düşüş nedeniyle petrol ihracatçısı ülkelerin azalan cari fazlaları ile açıklanabilir (Bracke vd., 2010: 1143). Bu toplam ölçüt ile küresel dengesizliklerin gelişimini gördükten sonra, ortaya çıkan dengesizliklerin ülke ya da ülke grupları arasındaki dağılımını incelemek bunların aldıkları farklı roller ile ilgili fikir edinmemize yardımcı olacaktır.

Grafik 2 Dünya Cari İşlem Dengeleri Dağılım (Dünya GSYH'ye oran olarak,%)

Kaynak: World Economic Outlook, Ekim 2016

Grafik 2’de görüldüğü gibi, günümüz küresel dengesizlikler dönemi 1980’li yıllarda ortaya çıkan bir önceki dengesizlik dönemine göre çok daha yüksek boyutlara ulaşmıştır. Aşırı genişlemiş olan dengesizliklerin hem açık tarafı hem de fazla tarafı dikkat çekici bir gelişim sergilemiştir. Açık tarafına baktığımızda, 1996’dan sonra ABD cari açıklarının dramatik ölçüde arttığını görmekteyiz. ABD cari işlemler açığı 2006 yılında rekor bir seviye olan 806,7 milyar dolara² ulaşmıştır. Küresel dengesizliklerdeki bu genişleme trendi 2007/2008 finansal krizine kadar kesintisiz devam etmiştir. Kriz sonrasında, hem ABD cari açıklarında hem de genel olarak dış dengesizliklerde bir miktar uyum gerçekleşse de, küresel dengesizlikler problemi dünya ekonomisi için güncelliğini korumaktadır.

² International Monetary Fund, World Economic Outlook Database, October 2016, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2016/02/weodata/weoselgr.aspx>, Erişim: 08.03.2017

Fazla tarafına baktığımızda ise küresel dengesizliklerin genişlemeye başladığı 1996 sonrasında ABD'nin artan cari açıklarına karşılık çeşitli ülke ya da ülke gruplarının cari fazlalarının dönemsel olarak önemli hale geldiğini görmekteyiz. Gelişmiş ülkeler grubunda yer alan Japonya, 1980'lerin başından beri yüksek cari fazlalarını sürdürmektedir. Yine bazı gelişmiş Avrupa Birliği ülkeleri, özellikle de 2002 yılı sonrasında Almanya, ciddi cari fazlalar vermektedirler.

Son küresel dengesizlikler döneminin en ayırt edici özelliği, gelişmekte olan ülkelerin giderek artan düzeylerde cari fazlalar vererek 2000'lerin ortasında küresel toplam fazlanın büyük kısmına sahip hale gelmeleridir. Özellikle Çin ve petrol ihracatçısı ülkeler 2000'ler boyunca ciddi boyutlarda cari fazlalar vererek ABD cari açıklarını finanse etmişlerdir. Diğer Doğu Asya ülkelerinin (Asya kaplanları ve ASEAN ülkeleri gibi) cari fazlaları da bunlara eklendiğinde, dünya tasarruflarının büyük bölümüne gelişmekte olan ülkeler sahip olmuşlardır. Böylece özellikle 2005 yılından itibaren sermaye büyük ölçüde gelişmekte olan ülkelere (bilhassa ABD'ye) doğru akmaya başlamıştır. 2008 finansal krizinden sonra küresel dengesizliklerde bir miktar düzelme olsa da, ülkeler arası dağılımdaki bu yapı hala geçerliliğini korumaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESEL DENGESİZLİKLERİN KÖKENLERİ ÜZERİNE ANA AKIM

TARTIŞMALAR

2.1. 1980 Öncesi Dış Denge Üzerine Kuramlar

1980 öncesi kuramlar genel olarak dış ticaret dengesi üzerine odaklanmıştır. Klasik iktisatçılar dengede dış ticaret görüşü ekseninde serbest dış ticaretin herkes için faydalı olacağı üzerinde durmuşlardır. 1960'ların sonlarına değin hakim olan Keynesyen esneklik ve toplam harcama teorileri de talep sızıntısı yarattığı gerekçesiyle dış ticaret açıklarına olumlu yaklaşmamışlardır. Ödemeler dengesini parasal bir mevzu olarak gören parasalcı yaklaşım ise 1970'lerde popüler hale gelmiştir.

2.1.1. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi

Merkantilist düşüncede bir ülkenin zenginliği sahip olduğu altın ve gümüş gibi değerli maden stokuyla ölçüldüğünden, bu ülkenin diğerleri ile yaptığı dış ticarete fazla vermesi ve zenginliğini artırması gereklidir. Dolayısıyla dengede dış ticaret görüşü ilk olarak klasik iktisatçılarca dile getirilmiştir (Erkök ve Saraç, 2014: 45). David Hume'un otomatik denkleşme mekanizması daha sonraki klasik iktisatçıları da etkilemiştir. Hume paranın miktar kuramından hareketle, dış ticaret fazlası verilmesi durumunda para arzının genişlemesiyle ülke içinde fiyat artışlarının ortaya çıkacağını ve artan fiyat artışları nedeniyle de dış ticaret fazlasının tekrar dengeye doğru yöneleceğini ileri sürmüştür (Erkök ve Saraç, 2014: 56).

Adam Smith (2011 [1776]), merkantilistlerin değerli maden çıkışını önlemek üzere dış ticarete yaptıkları müdahalelere karşı çıkmış ve serbest dış ticaretin faydaları

üzerinde durmuştur. Smith'e göre, her ülkenin mutlak üstünlüğü olan mallarda ihtisaslaşarak işbölümü temelinde serbest ticarete yönelmesi, dünya refahını artıracak bir sonuç doğuracaktır. Klasik iktisadın diğer bir büyük düşünürü David Ricardo (2008 [1817]), bir ülkenin tüm alanlarda mutlak üstünlüklere sahip olması durumunda dahi, dış ticaretten fayda sağlayabileceğini öne sürerek, serbest ticaretin her durumda faydalı olacağını belirtmiştir. Ricardo'nun emek-değer teorisi temelinde geliştirdiği ve Portekiz ile İngiltere arasındaki iki mallı ticaret örneğinde kurguladığı karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre, Portekiz her iki malda mutlak üstünlüğe sahip olsa bile göreceli olarak daha az üstünlüğe sahip olduğu malı İngiltere'den alması refahını artıracaktır (Kazgan, 1997: 99). Böylece serbest ticaret her iki ülkeye de yararlı olacaktır.

2.1.2. Esneklik Yaklaşımı

Esneklik yaklaşımı, devalüasyonun dış ticaret dengesi üzerindeki etkilerini inceleyen, kronolojik olarak ilk Keynesyen yaklaşımdır. Robinson'ın (1937) çalışmalarına dayanan yaklaşım Marshallgil kısmi denge analizinin uluslararası ticaret piyasalarına ithal ve ihracat malları için uygulanmasını içermektedir (Johnson, 1977: 253). Ticareti yapılan malların arz ve talep esneklikleri, bir kur değişiminin toplam ihracat ve ithalat değerlerinin değişimini nasıl etkileyeceğini belirlemektedir. Bu da ticaret ve cari işlem dengelerinin ne yönde etkileneceğini gösterecektir.

Robinson (1947 [1937]: 138), kur değişimi ile ithalat ve ihracat hacmindeki göreceli değişimlerin nasıl gerçekleşeceği ve bunun ticaret dengesini ne yönde etkileyeceğini belirleyen dört esneklik olduğunu öne sürmektedir: yabancıların ihracat malları talebi esnekliği ve ihracatı yapılabılır malların yurtiçi talebinden etkilenen yurtiçi arz esnekliği ile ithal malların yabancı arz esnekliği ve rakip malların yurtiçi arz esnekliğinden etkilenen ithal mal yurtiçi talep esnekliği.

Robinson (1947 [1937]: 142) devalüasyonun ticaret dengesi üzerindeki etkilerini ise basit bir genelleme ile şöyle değerlendirmektedir: Eğer ithal malların yurtiçi talep esnekliği birim esneklikten büyükse döviz kurundaki bir azalma, (yerli paranın değerinin düşmesi), ihracatın değeri en azından sabit kalırken ithalatın değeri azalacağı için ticaret dengesini arttıracaktır. İthalatın yurtiçi talep esnekliğinin birim esneklikten az olması durumunda bile ihracat değerinde yeterli bir artış olursa ticaret dengesi yine artacaktır. Ancak eğer ihracat için yabancı talep esnekliği yurtiçi düşük esnekliği telafi edecek kadar yüksek değilse o zaman devalüasyon ticaret dengesini azaltacaktır.

Yukarıda yer alan esnekliklerin hangi koşullarda ticaret dengesini arttıracacağı yani cari işlem dengesinin iyileşmesi için gerekli olan koşul aslında Marshall'a (1923)³ kadar geri gitmektedir ve sonrasında Lerner (1944)⁴, Robinson'dan (1937) bağımsız olarak bu koşula ulaşmıştır (Kenen,1985 :643). Marshall-Lerner-Robinson koşuluna göre ithalat malları için yurtiçi talep ile ihracat malları için yurtdışı talep esnekliği toplamının birden büyük olması gerekir.

Esneklik yaklaşımında kur değişimi ile hem ihracat hem de ithalat talep eğrileri kaymaktadır. Yeni denge bu kaymalar sonrasında oluşur ve esneklikler tarafından fiyat ve miktar değişimleri belirlenir. Burada nominal kur değişimleri ticareti yapılamayan mallar ile ticareti yapılabilir mallar arasındaki reel görelî fiyatları değiştirmektedir (Johnson, 1977: 253). Bu yaklaşımı Keynesyen yapan uygulama da buradadır. Yurtiçi malların fiyatları içeride belirlendiği için nominal kurdaki değişimlerin reel kurda yani ticaret hadlerinde aynı şekilde değişim yaratması beklenmektedir (Kenen,1985: 643).

³ Marshall, A. (1923), Money, Credit, And Commerce, Macmillan, London.

⁴ Lerner, A.P. (1944), The Economics Of Control: Principals of Welfare Economics, Macmillan, New York.

Esneklik yaklaşımı 1930'larda önemli görülen; devalüasyonun ödemeler dengesini iyileştirip iyileştiremeyeceği, yurtiçi istihdamı arttırıp arttıramayacağı ve ticaret hadlerini devalüasyonu yapan ülkenin lehine mi aleyhine mi döndüreceği sorularına cevap sunması nedeniyle büyük ilgi çekmiştir (Johnson, 1977: 254). Ancak bu yaklaşımda malların talep ve arz esnekliklerinin harcamalar üzerindeki etkisini incelerken gelir değişimlerinin etkilerinin göz ardı edilmesi diğer bir Keynesyen görüş olan toplam harcama yaklaşımının ortaya çıkmasına yol açmıştır.

2.1.3. Toplam Harcama Yaklaşımı⁵

Esneklik yaklaşımında eksik olan en önemli analizlerden biri devalüasyonun toplam harcama miktarını değiştirici etkilerini içermemesi olarak görülebilir. Bu eleştiri başlangıçta tam istihdam koşullarına sahip bir ülkede devalüasyonun cari işlem dengelerini düzelterip düzeltemeyeceği sorusuna dayanmaktadır. Eğer bir ülke tam istihdam altındaysa döviz kurunun cari işlem dengesini tek başına düzeltmesi beklenemez. Bunun gerçekleşmesi için yurtiçi mal talebinde bir azalma gerçekleşmesi gerekir. Eğer bu azalma gerçekleşmezse malın piyasa fiyatı artacaktır ve döviz kuru değişikliği ile yapılmaya çalışılan harcama değişikliği gerçekleşmeyecektir. Bu durum Keynes'in fiyatların temelde parasal ücretlere bağlı olduğu varsayımı ile de tutarlıdır zira tam istihdam altında aşırı talep aşırı işgücü talebine yol açacak ve parasal ücretleri arttıracaktır. Yukarıda yer alan, tam istihdam altında devalüasyonun cari işlem dengesi üzerinde etkili olması için yurtiçi toplam harcamalarda değişim olması gerektiği

⁵ “Absorption Approach” olan İngilizcesinden başka çevirileri var olsa da yaygın olarak “Toplam Harcama Yaklaşımı” olarak Türkçeye çevirmektedir. Alexander'ın (1952: 265) belirttiği gibi kısaca tüketim ve yatırım harcamalarının toplamına karşılık geldiği için toplam harcama teriminin kullanımının doğru olduğu düşünülmektedir.

önermesi toplam harcama yaklaşımının temel varsayımı haline gelmiştir (Kenen,1985: 648).

Toplam harcama yaklaşımı genel olarak Alexander'ın (1952) çalışmalarına dayanmaktadır. Alexander'a (1952: 265) göre, devalüasyon dış dengeyi iki yolla etkiler. İlk olarak ülke içerisindeki mal ve hizmet üretiminde bir değişime yol açabilir ve böylece geliri değiştirebilir. Bu da toplam harcamalarda gelir değişimi tarafından uyarılmış bir değişim yaratacaktır. Dış denge, gelirdeki değişim ile gelir değişimin uyardığı toplam harcamadaki değişim arasındaki farka bağlı olarak değişecektir. İkinci olarak ise devalüasyon verili bir reel gelir altında reel toplam harcamayı değiştirebilir.

Alexander'ın (1952) toplam harcama yaklaşımında, ticaret dengesi ihracat ve ithalat değerleri arasındaki fark yerine toplam yurtiçi gelir ve toplam yurtiçi harcama arasındaki fark olarak ele alınmaktadır (Johnson, 1977: 256). Ticaret dengesinin ve cari işlem dengesinin bu şekilde ele alınışı bu yaklaşımın sonrasında gelen cari işlem dengesi kuramları üzerinde etkili olmuştur.

2.1.4. Parasalcı Yaklaşım

Ödemeler bilançosuna parasalcı yaklaşım, ödemeler bilançosu açıklarını para piyasasındaki aşırı arzın yansıması olarak görür. Bu fazlalık, bir müdahale olmadığı zaman kendiliğinden azalacağı için, ödemeler bilançosu dengesizliği de kendiliğinden ortadan kalkabilir. Merkez bankaları ödemeler bilançosu açıklarının neden olduğu rezerv kayıplarını sterilize ederek para arzı fazlasının sürmesine neden olmadığı sürece ödemeler bilançosu dengesizlikleri geçici olacaktır (Kenen, 1985: 669-670)

Parasalcı yaklaşımın önemli temsilcilerinden biri olan Johnson (1977)'a göre parasalcı yaklaşımın temelleri David Hume'un klasik yaklaşımına dayanmaktadır ve 1930'lar öncesi uluslararası iktisat teorisinden türemiştir. Ana önermeleri ise şunlardır: Ödemeler dengesi parasal bir fenomendir ve para teorisinin araçlarıyla analiz edilmesi gerekir; para bir stok değişkendir ancak reel teori geleneksel olarak akımlarla ilgilenir, bu nedenle uygun bir ödemeler bilançosu teorisi akım ve stokları birleştirmelidir; para stoku iki alternatif yolla değiştirilebilir: yurtiçi kredi yaratımı veya yıkımı ile uluslararası rezerv akımları yoluyla. Politika seçimi ödemeler dengesi analizleri için önem arz edecektir (Johnson, 1977: 251-252).

Parasalcı yaklaşımın önemli bir diğer temsilcisi olan Polak (1957), 1950'lerde IMF için, para, gelir ve ödemeler bilançosu analizlerini bir araya getirerek ödemeler dengesine parasalcı yaklaşımı yansıtan bir model üretmeye çalışmıştır. Daha sonrasında bu model IMF kredileri için uygulanan koşulluluğun temelini oluşturmuştur (Polak, 1997).

Model savaş sonrası dönemde ülkeler için önemli dışsal değişkenler olarak görülen otonom ihracat değişimleri ve banka kredi yaratımının gelir oluşumu ve ödemeler bilançosu üzerindeki etkilerini incelemek üzere oluşturulmuştur. Bu sayede yurtiçi otonom harcama ile kredi yaratımı ve ihracat ile yurtdışından gelen ek para arzı arasındaki bağın ortaya konması hedeflemiştir (Polak, 1997: 5)

Modelin sabit dolaşım hızı gibi varsayımlar altında ihracat fazlaları ve kredi genişlemelerinin ekonomi üzerindeki etkileri ile ilgili vardığı sonuçlar ise şöyledir (Polak, 1957: 9-10): İhracatta kalıcı bir artış, ulusal parasal gelirleri, ithalatı ve para ile yabancı varlıkları arttıracaktır. İhracatta geçici bir artış ise geçici bir parasal gelir artışı, geçici ithalat artışı ve geçici para ile rezerv artışına yol açacaktır. Parasal sistem

tarafından kredi genişlemesi oranının kalıcı olarak artırılması, parasal gelirleri kalıcı ihracat artışı ile aynı miktarda arttıracaktır. Aynı zamanda ithalatı arttırırken rezervleri azaltacaktır. Geçici bir kredi genişlemesi ise parasal gelir, para stoku ve ithalatta geçici bir artışa, rezervlerde ise kredi genişlemesi kadar kalıcı bir azalışa yol açacaktır.

Polak (1952) tarafından geliştirilen model, genişletici para ve maliye politikalarının yol açtığı kredi genişlemesinin cari işlem dengesi üzerinde bozucu bir etkiye sahip olacağını iddia ederek IMF tarafından gelişmekte olan ülkeler dayatılan kemer sıkma politikalarını içeren reçetelere teorik temel sağlamıştır. Aynı zamanda kendisinin ikiz açık teorisi de yine buna dayanmaktadır.

2.2. 1980 Sonrası Cari İşlemler Dengesi Üzerine Kuramlar

1980'lerden itibaren dalgalı döviz kuru sistemi altında, sermaye hareketleri üzerindeki kısıtların kaldırıldığı ve finansal deregülasyonların yoğunluk kazandığı bir dönemde ülkeler arası cari işlemler dengesizlikleri hızla artmaya başlamıştır. Cari açık ve fazlaların kalıcı hale gelmesi ile bunların analizi de zamanlararası dinamik bir boyut kazanmıştır. Zamanlararası borçlanma ve borç verme; daha hızlı sermaye birikimi, daha etkin bir yatırım tahsisi ve tüketim düzlemesinin sağlanmasında etkin bir yol olarak görülmüştür (Milesi-Ferretti ve Razin, 1996: 20).

Ancak başta ABD olmak üzere sürekli açık veren gelişmiş ve yaşlanan bir nüfusa sahip ülkeler için zamanlararası analizlerin öngörülleri tutarlı olmadığından, bu ülkelerin cari işlemler dengesizliklerini kamu ya da özel sektör harcama anomalilerine bağlayan teoriler de bu yıllarda popülerlik kazanmıştır (Palley, 2014: 6)

2.2.1. Zamanlararası Yaklaşım

Cari işlem dengesine zamanlararası yaklaşım, 1980'lerin başında Buiter (1981), Obstfeld (1982) Svenson ve Razin (1983) ve Sach (1981) tarafından yazılan yazılarla teorileştirilmiştir (Obstfeld ve Rogoff, 1994:1; Palley, 2014:5) .

Zamanlararası bir yaklaşım geliştirmeye yönelik saikler özellikle 1973-74 ve 1979-80 dünya petrol fiyatlarındaki keskin artışları takiben ortaya çıkan önemli ölçüdeki cari işlem dengesizlikleridir. (Obstfeld ve Rogoff, 1994: 2) Bu dönemde hakim olan görüş, üretimde ikame olasılıklarının sınırlı olması altında, uluslararası bir ara girdi fiyatındaki bir artışın cari işlemde bir bozulmaya yol açacağıdır. Bu görüş, Harberger (1950) ve Laursen ile Metzler (1950) tarafından yayınlanan makalelerde yer alan ticaret hadlerinde bir bozulmanın verili gelir üzerinden tasarrufları azaltacağı görüşüne, sonra verilen adıyla Harberger-Laursen-Metzler etkisine dayanmaktadır. Azalan tasarruflar, yatırımların sabit ve kamu açıklarının olmaması durumunda cari işlemin bozulması anlamına gelmektedir (Svensson ve Razin, 1983: 97-98). Obstfeld (1980, 1982) bu genel görüşün karşısında ticaret hadlerindeki bir bozulmanın artan tasarruflar ve cari işlem dengesinde bir düzelmeye yol açacağını savunmuştur. (Svensson ve Razin, 1983: 98)

Zamanlararası yaklaşım cari işlem dengesini ileriye dönük dinamik tasarruf ve yatırım kararlarının çıktısı olarak görür (Obstfeld ve Rogoff, 1994:1). Cari işlem analizine zamanlararası yaklaşım gelecekteki verimlilik büyümesi, hükümet harcaması talepleri, reel faiz oranları vb. beklentilere dayalı ileriye dönük hesaplamalardan kaynaklanan özel tasarruf ve yatırım kararları ve hatta hükümet kararlarını dikkate alarak toplam harcama yaklaşımını genişletmektedir. Zamanlararası yaklaşım toplam harcama ve esneklik görüşlerinin bir sentezine ulaşmıştır. Ancak bunu görelî fiyatların

makroekonomik belirleyicilerini hesaba katarak ve cari-gelecekteki fiyatların tasarruf ve yatırım üzerindeki etkisini analiz ederek yapmaktadır (Obstfeld ve Rogoff, 1994: 4).

Zamanlararası yaklaşımda cari işlem hareketlerinin en iyi şekilde dinamik bir makroekonomik modelde analiz edilebileceği öngörülmektedir. Bunun nedeni cari açık ve fazlalarının dünyanın geri kalanına karşı ulusal tasarruflar ve borçlanmayı temsil etmeleri ve böylece hanehalkları, şirketler ve hükümetlerin zamanlararası tercihlerinin çıktısı olarak görülmeleridir. Cari işlemin tek zamanlı bir teorisi ithalat ve ihracatın statik dengesini tarif eder ve bu da tek dönemli tasarruf ve yatırım teorisi kadar açıklayıcıdır. Ancak zamanlararası yaklaşıma göre cari işlem dengesizlikleri zamanlararası tercihleri yansıtır. Gelecekteki olaylar ile ilgili beklentiler açık ve fazlaların boyutunun belirlenmesinde belirleyici birer faktör olarak görülebilir. (Sach, 1981: 212). Sidney Alexander'ın öngörüsü ile cari fazla gelir eksi tüketimdir (toplam harcama yani $C+I+G$). Farklı bir yazımla cari işlem dengesi ulusal tasarruflar eksi yatırımdır. Dinamik tasarruf ve yatırım teorileri, tüketim (C) ve yatırımın (I) farklı endişelere karşı tepkilerinin kritik biçimde mevcut şokların kilit iktisadi değişkenleri nasıl etkileyeceği beklentilerine bağlı olduğuna vurgu yapmaktadırlar. Bu bağlamda, gelirdeki (Y) dışsal bir düşmeye tüketimin (C) tepkisi, kritik biçimde Y'deki kaymanın ne kadar kalıcı olduğu beklentisinden etkilenir. Y'deki geçici bir düşüş C'de buna denk bir düşüşle karşılanmazken kalıcı bir düşüş karşılanır (Sach, 1981: 213).

Cari işleme zamanlararası yaklaşım, tüketim ve tasarrufun sürekli gelir teorisinden türetilmiştir. Dünya sermaye piyasalarına erişimi olan küçük açık bir ekonomi bağlamında sürekli gelir teorisi, tanım olarak mevcut kaynaklar üzerinde ömür boyu kaynaklar üzerindeki daha büyük etkileri olan geçici şokların ulusal tasarruflar ve cari işlemde büyük dalgalanmalara yol açabileceğine işaret etmektedir (Agenor vd., 1999). Kapalı bir ekonomiden farklı olarak açık bir ekonomide kaynaklar

borç alınabilir. Geçici gelir eksikleri olan bir ekonomi böylece keskin yatırım ve tüketim daralmalarından kaçınmış olur. Fazla tasarrufu olan ülke ise ülke dışındaki verimli yatırım projelerine iştirak edebilir. Farklı zamanlar arasında kaynakların değiş-tokuş edilmesine zamanlararası ticaret denir. (Obstfeld ve Rogoff, 1996:1)

Obstfeld ve Rogoff, (1996) Fisher'ın (1930) standart iki dönemli makroekonomik tasarruf modelini tek bir mal tüketen ve bu tüketimi iki dönemden oluşan küçük açık bir ekonomi için adapte etmişlerdir. Bu yolla bir ülkenin tüketiminin zamanlamasını, uluslararası borçlanma ve borç verme yoluyla yeniden düzenlemekten kazanç elde edeceğini kanıtlamaya çalışmışlardır (Obstfeld ve Rogoff, 1996:1). Bu bağlamda, verimlilik büyüme beklentileri, hükümet harcamaları ve faiz oranları gibi faktörler tarafından yönlendirilen geleceğe dönük dinamik tasarruf ve yatırım kararlarının çıktısı olan cari işlemler dengesi geçici verimlilik ya da talep şoklarına karşı tampon görevi görerek ülkeyi şoklar nedeniyle karşı karşıya kalacağı kayıplardan koruyacaktır (Calderon vd., 2000: 2). Bu nedenle zamanlararası yaklaşıma göre politika yapıcıların cari işlemler hesabı tahminleri ve bunları etkilemeye yönelik politikaları standart ticaret teorisi analizlerinden tasarruf-yatırım dengelerini etkileyen zamanlararası faktörleri içeren analizlere kaydırmaları faydalı olacaktır (Knight ve Scacciavillani, 1998: 37).

1990'larda, dış borcu geri ödeyebilme yetisi dış dengesizliklerin sürdürülebilirliğinin değerlendirilmesinde bağlamında zamanlararası yaklaşımın temel araştırma alanlarından biri olmuştur. Borcun geri ödeyebilirliği kavramı da farklı tecrübeler altında geliştirilmeye çalışılmıştır. Milesi-Ferretti ve Assaf (1996: 2-3) bu amaçla geleneksel borcun geri ödenebilirliği kavramına, borcu geri ödeme istekliliği ve borca erişebilirliği eklemişlerdir.

Zamanlararası yaklaşım serbest dış ticaretin her ülke için iyi olduğu görüşünün cari işlem dengesizliklerinin arttığı bir dünyada da geçerli olduğunu ispatlamak üzere ortaya çıkmış bir teori olarak görülebilir. Ancak tek dönemli Ricardocu dış ticaret modeli çok dönemli zamanlararası bir yapıya kavuşturularak, ülkelerin optimal zamanlararası tüketimlerinin farklılaşmasının çok dönemli cari işlem açıklarının açıklaması olarak sunulması, özellikle 1980’lerde ABD’nin büyük ve süregiden açıkları için yeterli bir açıklama sağlamamıştır (Palley, 2014: 5). Böylece açıkları tasarruf-yatırım ilişkileri bağlamında aşırı ya da eksik tüketim üzerinden okuyan yeni bir açıklama seti ortaya çıkmıştır.

2.2.2. Cari İşlemler Dengesi: Tasarruf-Yatırım Yaklaşımı

Cari işlemler açığı/fazlası esasında bir ekonomideki toplam tasarruf açığı/fazlasını yansıtmaktadır. Bunu tasarruf-yatırım dengesi perspektifinden ulusal muhasebe özdeşliğinde göstermek üzere üç sektörel denge yaklaşımını kullanabiliriz. Üç sektörel denge (toplam finansal dengeler) yaklaşımı iktisat yazınında uzun süredir var olsa da, Yeni Cambridge ekolünün bunu makroekonomik analizlerinde doğrudan kullanması nedeniyle bu yaklaşım genellikle bu ekole atfedilmektedir (Dos Santos ve Macedo e Silva, 2010: 11; Shaikh, 2012: 125; Wolf, 2012).

Ulusal muhasebe özdeşliğini üç sektörel denge üzerinden şu şekilde gösterebiliriz (Bkz. Shaikh, 2012: 127):

$$D = Q \quad (1.1)^6$$

$$C + I + G + X = Y + M \quad (1.2)$$

$$[(C+I) - (Y-T)] + (G-T) + (X-M) = 0 \quad (1.3)$$

Yukarıdaki 1.2 nolu denklemde toplam talep (D); tüketim (C), yatırım (I), hükümet (G) ve ihracat (X) taleplerinin toplamına eşittir. Yurtiçi toplam arz (Q) ise yurtiçi arz (Y) ile ithalatın (M) toplamıdır. 1.2 nolu denkleme toplam vergileri (T) eklediğimizde üç sektörel dengeyi gösteren 1.3 nolu denklemi elde ederiz. Burada (X-M) dış fazlayı, (G-T) mali açığı, [(C+I) - (Y-T)] ise özel sektör açığını göstermektedir. Toplam finansal dengeler yaklaşımına göre, ekonomideki toplam gelirler toplam harcamalara eşit olmalıdır. Bu durum toplam tasarrufların toplam yatırımlara eşit olması anlamına gelir. Dolayısıyla her üç sektörün gelir ve harcamaları arasındaki farkların toplamı sıfır olmalıdır. Buna göre eğer bir sektörün harcaması gelirini aşarsa bu açık diğer sektörler tarafından dengelenmelidir. Açık veren sektör, yatırımının tasarrufunu aşan kısmını karşılamak üzere net yükümlülüklerini artırır ya da başka bir ifadeyle net varlıklarını azaltır (Barbosa-Filho vd., 2006: 4; Wolf, 2012).

Özel sektör açığı; harcanabilir gelirin (Y-T), tasarruf (S) ve özel tüketim (C) toplamına eşit olduğu göz önüne alınarak düzenlendiğinde (I-S) şeklinde de ifade edilebilir.

$$(I-S) + (G-T) + (X-M) = 0 \quad (1.4)$$

⁶ Toplam finansal dengeler yaklaşımında ekonomideki toplam talep ve toplam arzın kısa vadede dengeye geldiği varsayımının geçerli olduğuna dikkat edilmelidir. Pratikte kısa dönemde toplam talebin toplam arza eşit olduğu varsayımı altında elde edilen teorik kısıt geçerli olmayabilir. (Bkz. Shaikh, 2012: 126-127).

Burada dış dengeyi yalnız bıraktığımızda şu denkliği elde ederiz:

$$(X-M) \equiv (S-I) + (T-G) \quad (1.5)$$

Görüldüğü gibi üç sektörel denge özdeşliği, nedensellik ilişkisi kurulmadan aslında bir totolojidir. (Chinn, 2013: 70; Wolf, 2012). Üç sektörel denge yaklaşımına nedensellik yapısı öneren üç ana ekolden bahsedebiliriz. Bunlar; Polak (1957) ve Yeni Cambridge iktisatçılarının çalışmalarına dayanan ikiz açık görüşü, Barro (1974)'ün öncülüğünü yaptığı Ricardocu denklik görüşü ve yapısal dış açık görüşüdür (Barbosa-Filho vd., 2006: 2-4; Dos Santos ve Macedo e Silva, 2010: 11).

2.2.2.1. İkiz Açık Yaklaşımı

1973 ve 1979 petrol krizlerinin etkisiyle ABD'de hızla yükselen enflasyon oranları, ekonomik ve politik düzlemde önemli bir sorun haline gelmiştir. 1979'un Ağustos ayında FED'in başına getirilen Paul Volcker, enflasyonla mücadelede politika önceliği vermiştir. Literatürde Volcker Şoku olarak da bilinen politika kararlarıyla faiz oranları hızla artırılmıştır. Faiz oranlarının artması ile dolar 1980'lerin ortalarına kadar sürecektir bir yükseliş trendine girmiştir. ABD ekonomisi zayıflayan yatırım ortamında 1982 yılının sonuna kadar süren bir resesyona sürüklenmiştir. Bu dönemde dış ticaret açığı, özellikle ithalatın artış hızının yavaşlaması ve dünya büyümesinin görece sağlam kalmasına bağlı olarak ihracatın artmasıyla daralmıştır.

1982 yılının sonundan itibaren ABD ekonomisinin yeniden büyüme trendine girmesi ve doların değer kazanmasıyla dış ticaret açığı hızla artmıştır. Dış ticaret açığındaki artışlar cari işlemler açığının da beraberinde hızla yükselmesine neden olmuştur. Cari işlemler açığı, 1987 yılında zirve yaparak GSYH'nin % 3,3'üne

ulaşmıştır. Bununla birlikte 1980 sonrasında (Reagan dönemi) uygulanan neoliberal politikalar kapsamında yapılan vergi kesintileri ve savunma harcamalarının etkisiyle kamu kesimi açıkları hızla yükselmiştir. 1983 yılında federal bütçe açığı GSYH'nin % 5,9'u düzeyinde gerçekleşmiştir.

1980'li yıllarda, hızla artan ABD cari işlemler açıklarına yüksek düzeylere ulaşan bütçe açıklarının da eklenmesi, bu problemleri analiz eden çeşitli yaklaşımları gündeme getirmiştir. Bu yıllarda ABD ekonomisindeki açıkları izah etmeye çalışan en popüler yaklaşım ikiz açık hipotezi olmuştur. İkiz açık hipotezine göre mali açıklardaki her artış cari işlem açıklarının da aynı düzeyde artmasına neden olacaktır. Bu hipotez esasında IMF ekonomisti Jacques Polak'ın, daha sonra IMF istikrar paketleri için de temel oluşturmuş olan, finansal programlama çalışmalarına kadar dayanmaktadır (Barbosa-Filho vd., 2006: 2; Polak, 1957). Ödemeler dengesine parasalcı yaklaşımın temsilcilerinden olan Polak'a (1997: 9) göre, daha yüksek mali açık verildiğinde bu açık, özel sektör tasarruflarını artırmadıkça (ki bu durum özel sektörün dışlanmasına neden olduğu için istenmez) yurtiçi kredi yaratımıyla karşılanacaktır. Kredi genişlemesi yoluyla artan mali açık, toplam talepte bir artışa neden olacaktır. Toplam talepteki artış ise doğrudan ithalat hacmini genişletecek ve daha yüksek dış ticaret açığı yaratacaktır (Polak, 1957: 10; 1997: 9). 1980'li yıllarda, mali ve cari açıkların birlikte hareketleri genel olarak bu hipotez ile gerekçelendirilmiştir (Barbosa-Filho vd., 2006: 2).

Polak'ın ikiz açık hipotezinin, farklı nedenlerle de olsa, diğer bir savunucusu Yeni Cambridge yaklaşımıdır. Yeni Cambridge yaklaşımı, Cambridge Üniversitesi Uygulamalı İktisat Bölümü'nde Wynne Godley öncülüğünde bir grup makro iktisatçı tarafından geliştirilmiştir (Dos Santos ve Macedo e Silva, 2010: 22).

Yeni Cambridge iktisatçıları 1970’lerin başından itibaren yaptıkları uygulamalı makro iktisat çalışmalarında, finansal dengeler yaklaşımından yola çıkarak ikiz açık hipotezinin geçerliliğine ilişkin sonuçlar elde etmişlerdir. 1954-1972 yılları arasını kapsayan çalışmalarında “İngiliz ekonomisinin özel finansal dengesinin pek çok yıl boyunca küçük ve istikrarlı olduğu” kanısına varmışlardır (Dos Santos ve Macedo e Silva, 2010: 22). Bu durumda, toplam finansal dengeler (üç sektörel denge) yaklaşımına göre mali finansal dangedeki değişimler doğrudan dış finansal dengeyi etkileyecektir. Dolayısıyla geleneksel Keynesyen görüşe göre toplam talebi artırmak üzere yapılan her mali genişleme doğrudan cari işlem dengesini kötüleştirecektir. Godley ve Cripps bu görüşlerini 1974 yılında Times’da yayınlamışlardır. Geleneksel Keynesyen ekolden Richard Kahn ve Michael Posner bu görüşlerin yalnızca Mundell-Fleming yaklaşımının özel sonuçlarını yansıttığını iddia ederek eleştirmişlerdir (Dos Santos ve Macedo e Silva, 2010: 23).

Yapılan her mali genişlemenin doğrudan cari işlem dengesini kötüleştireceğini öngören Yeni Cambridge ekolünün ikiz açık hipotezi ulusal muhasebe denkliği üzerinden gösterilebilir (Dixon, 1982: 292) :

$$Y = Y_d + T = C + I + G + X - M \quad (1.4)$$

Burada GSYH (Y), harcanabilir gelir (Y_d) ile vergi (T) toplamına ve aynı zamanda tüketim (C), yatırım (I), kamu harcaması (G) ile dış ticaret dengesinin ($X - M$) toplamına eşittir. Bu denklemler düzenlenirse;

$$Y_d = C + I + (G - T) + (X - M) \quad (1.5)$$

1.5 nolu denklemi elde ederiz. Burada özel kesim toplam harcamaları ($C + I$), özel kesim toplam harcanabilir gelirine eşit olduğunda (Y_d), yani özel kesim finansal dengesi sıfır olduğunda, 1.6 nolu eşitlik elde edilir:

$$(G - T) = (M - X) \quad (1.6)$$

1.6 nolu denklemde görüldüğü üzere özel kesim gelir ve harcamaları birbirine eşit olduğunda kamu finansal dengesindeki değişim doğrudan dış finansal dengeyi etkileyecektir.

Tüm eleştirilere karşın Yeni Cambridge iktisatçıları 1970'ler boyunca çalışmalarını (Cripps, Fetherston, ve Godley, 1974, 1976 ve Fetherston, 1975) hız kesmeden sürdürmüşlerdir. Çalışmaları neticesinde şu hipotezi ileri sürmüşlerdir: “bir bütün olarak özel sektör harcanabilir gelirinin neredeyse tamamını oldukça kısa bir gecikme ile mal ve hizmetlere harcayacaktır” (Godley ve Fetherston, 1978: 34). Bu sonuca, yıllık veri kullandıkları ekonometrik çalışmalarında “özel harcama bağımlı değişken olduğunda, cari ve (bir yıl) gecikmeli özel harcanabilir gelir katsayıları toplamının 1'e çok yakın olduğunu” tespit etmeleri sonucu varmışlardır (Godley ve Fetherston, 1978: 34). Elde edilen, 1974 yılında “İngiliz ekonomisinin özel finansal dengesinin pek çok yıl boyunca küçük ve istikrarlı olduğu” gözlemleri ile tutarlı bir sonuçtur (Dos Santos ve Macedo e Silva, 2010: 24).

Yeni Cambridge iktisatçıları elde ettikleri uygulamalı makroekonomik sonuçlara sağlam bir teorik çerçeve oluşturmak için kolları sıvamışlardır. Bu doğrultuda Godley ve Cripps 1983 yılında “Macroeconomics” adlı kitabı yayınlamışlardır. Godley ve Cripps (1983: 60) makroekonomik analizlerinde, özel sektörün bir bütün olarak gelir akımına göre arzu edilen tek bir finansal varlık stoku oranına sahip olduğu

varsayımında bulunmuşlardır. Dolayısıyla gelir akımı sabit olduğu sürece finansal varlık stoku da değişmeyecektir ve stokların değişmediği bu durumda toplam gelir ile toplam harcama birbirine eşit olacaktır (Godley ve Cripps, 1983: 42). Yani özel sektör arzu edilen finansal varlık stokunu sağladığı sürece tasarruf etmeyecek ve tüm harcanabilir gelirini tüketim ve yatırım harcaması olarak kullanacaktır. Bu da özel sektör finansal dengesinin sıfır olacağı anlamına gelmektedir. Godley ve Cripps'in kurduğu modelin temelini oluşturan stok-akım normunun istikrarı, teorinin tutarlılığı için kritik öneme sahiptir. Yazarların belirttiği gibi, sürekli değişen bir stok-akım normu teoriyi kullanılmaz bir hale getirirdi (Godley ve Cripps, 1983: 42).

2.2.2.2. Ricardocu Denklik Yaklaşımı

Üç sektörel denge yaklaşımına nedensellik yapısı öneren diğer bir görüş Ricardocu denkliktir. Seater'ın (1993: 143) belirttiği gibi “modern formunda Ricardocu denklik, Milton Friedman'ın (1957) sürekli gelir ile Modigliani ve Brumberg'in (1954) yaşam döngüsü hipotezlerinin açık bir genelleştirmesidir.” Bu hipotezler rasyonel bireylerin istikrarlı bir tüketim kalıbı oluşturmak üzere zamanlararası tüketim düzleştirmesi yaptıklarını varsayar. Buna göre rasyonel bireyler tüketim kararlarını yaşam boyu gelirlerini göz önünde bulundurarak alırlar ve gelirlerindeki geçici dalgalanmalara karşı tüketimlerini arzu edilen düzeyde tutmak için tasarruf ya da borçlanma yaparlar. Ricardocu denklige göre ise rasyonel bireyler, hükümet bütçe açığı verdiğinde (tasarruflarında bir azalış meydana geldiğinde) bunun kendilerine gelecekte bir vergi artışı olarak yansıtılacağını öngördükleri için bugünkü planlanan özel tasarruflarını artırır. Böylece kamu tasarrufundaki azalış özel tasarruflardaki artışla dengelenir ve planlanan ulusal tasarruflar değişmez. Bu doğrultuda açık bir ekonomide kamu tasarruflarındaki bir azalış, planlanan özel tasarrufların artışıyla dengeleneceği için dış borçlanmaya gerek duyulmayacak ve cari işlem dengesi üzerinde hiçbir etki

olmayacaktır (Barro, 1989: 39). Bu nedenle hükümet harcamalarındaki bir artışı borçlanma ya da vergi artırımı ile finanse etmek özel sektör üzerinde aynı etkiyi yaratacaktır (Barro, 1974).

2.2.2.3. Yapısalcı Yaklaşım

Üç sektörel denge yaklaşımına nedensellik öneren son görüş, yapısal dış açık modelidir. Ancak bu modelde nedensellik dış açıktan mali ve/veya özel kesim açığına doğrudur. Model, dış açığın bağımsız olması bakımından Ricardocu denklige benzemektedir. Ancak burada dış açığın bağımsız olması rasyonel bireylerin zamanlararası tüketim düzleştirmesi kararları ile ilgili değildir. Bu görüşe göre dış açık büyük ölçüde yapısal faktörler tarafından belirlenmektedir (Dos Santos ve Macedo e Silva, 2010: 11). Dolayısıyla yapısal dış açık yurtiçi politika değişimleri karşısında dirençlidir. Dış açık bağlayıcı olması nedeniyle ekonomi üzerine arz kısıdı koymaktadır. Mevcut ithalatın olanak verdiği arza karşılık talebin istikrarlı olabilmesi için özel ya da kamu sektörünün net borçlanma durumlarında birbirlerini dengeleyici bir değişikliğin olması gerekir (Barbosa-Filho vd., 2006: 3). Buna göre özel ya da mali net borçlanmadaki herhangi bir değişiklik diğer akımdaki ters işaretli bir değişimle dengelenmelidir. Yani talebi genişletmek üzere uygulanan konjonktür karşıtı maliye politikasının karşılığı, konjonktürle beraber hareket eden özel kesim net borçlanmasıdır. Dış açığın azaltılması için ise mali ve/veya özel net borçlanmada daralmaya gidilmelidir. Fakat bunlardan birinde yapılan net borç daralması diğerinde aynı düzeyde bir net borçlanma yaratırsa bu durumda dış açık üzerinde herhangi bir iyileşme sağlanamaz. Örneğin mali açıkları azaltmak üzere uygulanan bir kemer sıkma politikası özel kesim net borçlanmasındaki artış ile dengeleniyorsa, bu politika dış açık üzerinde daraltıcı bir etki yaratmayacaktır (Barbosa-Filho vd., 2006: 1).

2.2.3. 2000 Sonrası Küresel Dengesizlikler Teorileri

Küresel dengesizliklerin ortaya çıkış nedenleri üzerine 2000’li yıllarda birçok görüş ortaya çıkmıştır. Ana akım görüşler temelde “karamsar” ve “iyimser” olanlar olarak ikiye ayrılabilir. Karamsarlar küresel dengesizlikleri büyük bir küresel problem olarak görüp, bu dengesizliklerin yakın bir dönemde yıkıcı bir uyum süreci ile çözüleceğini iddia etmektedirler.

Örneğin Obstfeld ve Rogoff (2005) uyum sürecinin finansal değil mal piyasalarında gerçekleşeceğini ve ABD’nin biriken borçlarına karşı gelecekte cari işlem fazlaları vermesi gerektiğini belirtmektedirler. Bu da ABD’nin ticarete konu olan mal üretimini ticaret fazlaları verecek düzeyde gerçekleştirecek büyüklükte bir imalat sektörüne ihtiyaç duyacağını işaret etmektedir.

Roubini ve Setser (2004) ise devasa ABD cari açıklarına karşı özellikle Çin olmak üzere fazlalar veren ülkelerin devasa ABD doları cinsinden rezervleri ile sürekli büyüyen ve bu nedenle ciddi riskler barındıran ABD dış borç stoku arasında bir gerilim olduğunu altını çizmektedirler. ABD dolarının değerinde gerçekleşecek bir uyum süreci, dolardan hızla kaçışı da tetikleyerek bu ülkelerin ellerinde bulundurdıkları dolar cinsinden varlıklar üzerinden sermaye kayıpları yaşamasına yol açacaktır.

Bu bölümde ele alınan daha iyimser görüşler ise, küresel dengesizlikleri kısmen bir sorun olarak görseler dahi bu dengesizlikleri ve ABD’nin buradaki rolünü meşrulaştırmak üzere teoriler geliştirmişler ve genel olarak dengesizliklerin nedenselliklerini “yapısal” faktörlere dayandırmışlardır. ABD’nin dış dengesizliklerinin yurtiçindeki dengesizliklerin diğer yüzü olduğunu görmezden gelmektedirler. Aşağıda

ana hatları ile ele alınan görüşler şunlardır: Bretton Woods II, tasarruf bolluğu, varlık eksikliği ve karanlık madde.

2.2.3.1. Bretton Woods II

Deutchebank Üçlüsü olarak da bilinen Dooley, Folkerts-Landau ve Garber, 2003 yılında yayınladıkları “An Essay on the Revived Bretton Woods System” başlıklı yazılarında, Çin başta olmak üzere birçok Doğu Asya ülkesinin uyguladığı sabit kur rejimi ile savaş sonrası Bretton Woods sabit kur rejimi arasında bir analogi kurmuş ve hatta daha da ileri giderek “Bretton Woods sonrası ortaya çıkan ve gelişen küresel sistemin aslında tek bir dinamik yapıyı koruduğunu” iddia etmişlerdir (Dooley vd., 2003: 1). Bu nedenle yaklaşım literatürde genellikle Bretton Woods II olarak anılmaktadır.

Bretton Woods II hipotezine göre, savaş sonrası Bretton Woods döneminde çevreyi oluşturan Avrupa ve Japonya kendi sermayelerini tekrar oluşturduğunda merkeze yakınsamışlardır. Bunu takiben dalgalı döviz kuru politikasına geçerek sermaye ve ticaret üzerindeki kontrolleri kaldırmışlardır. Fakat sonraki iki on yıl boyunca bu ülkelerin yerini alacak yeni bir çevre ortaya çıkmamıştır (Dooley vd., 2003: 2). 1990 sonrasında Doğu Asya’daki gelişmekte olan ülkelerin (özellikle Çin), savaş sonrası Avrupa ve Japonya’nın seçtiği ile aynı çevre stratejisini benimsemeleri ve başarılı bir şekilde uygulamaları ile uluslararası parasal sistemin yapısı Bretton Woods dönemindeki formuna geri dönmüştür. Sabit döviz kurları, rezerv biriktirme ve ticaret akımlarını açık tutarak ihracata dayalı büyümenin desteklenmesi bu kalkınma stratejisinin önemli bileşenleridir (Dooley vd., 2004b: 2).

Bretton Woods II hipotezine göre bu kalkınma stratejisinin arkasında Çin'deki 200 milyon işsiz işgücünün küresel ekonomide emilmesi hedefi vardır. Bu stokun emilmesi, ihracatın artırılması ve yabancı doğrudan yatırımların ülkeye çekilmesini gerektirmektedir (Dooley vd., 2014: 9). Stratejinin başarısı için Çin, merkez ülke olan ABD'ye ihracatını hızla artırırken, ABD'de ortaya çıkan büyük boyutlardaki cari açıkları finanse etmek üzere yüksek düzeylere erişmiş tasarruflarını düşük getirili ABD hazine tahvillerine yatırmıştır. Rezerv varlıklarını düşük getirili ABD varlıklarına yönleltmek, bunların alternatifi olan yüksek getirili yatırımlar göz önüne alındığında Çin için kayıp anlamına gelmektedir (Dooley vd., 2003: 1,2). Diğer taraftan Çin'in ihracata dayalı büyüme hedefi doğrultusunda değerinin altında belirlediği kur oranları, ekonomide aşırı ısınma ve enflasyon yaratmış; Çin Merkez Bankası bu enflasyonist baskıyı ancak finansal baskılamaya başvurarak kontrol edebilmiştir. Bu da hanehalkı gelir büyümesini baskımlarken, sermaye piyasasının işleyişini ciddi şekilde bozmuştur (Lardy, 2008: 1). Hipoteze göre Çin rekabetçi bir sermaye stoku oluşturmak için tüm bu maliyetlere katlanmak zorundadır ve dahası bunu yapmaya istekli görünmektedir (Dooley vd., 2003: 2).

Bretton Woods II hipotezi, sermayenin merkezden, getiri oranının daha yüksek olduğu çevreye doğru akmayıp, tam tersine çevreden merkeze akmasını başarılı bir kalkınma stratejisinin sonucu olarak görmektedir. Buna göre, merkeze yönelik sermaye akımları merkez ülkenin çevredeki yatırımları (özellikle doğrudan yabancı yatırımları) için teminat sağlamaktadır. Bu teminat olmadan çevre ülkeler uluslararası finansal aracılıktan mahrum kalacaktır (Dooley vd., 2004a: 3).

Mevcut çevre merkeze yakınsadığında dalgalı döviz kuruna geçecek ve finansal serbestleşmeye gidecektir. Çevrenin kalkınma stratejilerini uygulama isteğine sahip olan yeni bir çevre sisteme eklemlenecektir (Dooley vd., 2003: 2).

2.2.3.2. Küresel Tasarruf Bolluğu

ABD Merkez Bankası başkanı Ben Bernanke (2005: 1), ABD'nin hızla büyüyen cari açıklarının nedenlerinin tespit edilebilmesi için ABD ekonomisi dışındaki faktörlere odaklanılması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu görüşe göre, küresel düzeyde ortaya çıkan bir takım gelişmeler küresel tasarruf arzında artış yaratmış, bu da ABD cari açıklarının genişlemesine ve uzun dönemli dünya faiz oranlarının düşük kalmasına yol açmıştır. Bu bağlamda ABD'de düşen tasarruflar, iktisat politikalarındaki değişim ya da hanehalkı tasarruf davranışlarından ziyade, küresel tasarruf bolluğu ile ilişkilidir (Bernanke, 2005: 1-3).

Bernanke'ye (2005: 3-6) göre, küresel düzeyde tasarruf bolluğu oluşmasında dünya ekonomisinde ortaya çıkan birkaç gelişme etkili olmuştur. Bunlardan ilki, yaşlanan nüfusa sahip Japonya ve Almanya gibi gelişmiş ülkelerin bu dönemdeki güçlü tasarruf motivasyonlarıdır. İkincisi, küresel tasarruf bolluğunun daha büyük bir kısmını açıklayan, gelişmekte olan ülkelerin tasarruflarındaki çok hızlı artıştır. Bu ülkeler 1990'larda yaşadıkları finansal krizlerin etkisiyle daha sonraki krizlerden ve ani sermaye çıkışlarından korunmak üzere cari fazlalar vererek döviz cinsi rezerv birikimlerini artırmışlardır. Bu rezerv birikimleri ile aynı zamanda ihracata dayalı büyüme modeli çerçevesinde döviz kurlarının değerlenmesini önlemek üzere yabancı döviz kuru müdahaleleri yapabilme esnekliği kazanmışlardır. Artan yurtiçi tasarruflar uluslararası piyasalarda döviz cinsinden varlıklara, özellikle de ABD hazine tahvillerine yönlendirilmiştir. Üçüncüsü ise gelişmekte olan ülkelerin artan tasarruflarının diğer bir kaynağı olan petrol ihracatçısı ülkelerin tasarruflarının keskin bir şekilde artışıdır. Petrol fiyatları yukarı yönlü sıçradıkça bu ülkelerin petrol gelirleri artmış ve cari fazlaları genişlemiştir.

ABD ekonomisi dışında gerçekleşen bu gelişmeler sonucu ortaya çıkan küresel tasarruf bolluğu, 1990'ların ikinci yarısında hisse senedi fiyatlarının yükselmesi ve doların değerlenmesi, 2000'lerin ilk yarısında ise artan konut fiyatları ve düşük reel faiz oranları gibi iletim mekanizmalarıyla ABD cari işlem dengesinin bozulmasına neden olmuştur (Bernanke, 2005: 7). Tasarruf bolluğu hipotezine göre, küresel düzeyde bollaşan tasarrufların ABD'ye akmasının nedenleri; ABD'nin yatırımlar için çekici bir yer olması, finansal piyasalarının derinliği ve ayrıca ABD dolarının rezerv para olarak özel uluslararası statüsüdür (Bernanke, 2005: 7). Sonuç olarak devasa boyutlara erişen ABD cari işlemler açığının uyum sürecinin tamamen içe dönük politikalarla çözülmesi mümkün görünmemektedir. Bu doğrultuda özellikle gelişmekte olan ülkelerin yatırım ortamlarını geliştirmeye yönelik reformlara yönelerek, uluslararası piyasalardaki doğal rolleri olan sermaye ithalatçısı haline gelmeleri gerekmektedir (Bernanke, 2005: 9).

2.2.3.3. Varlık Eksikliği

Bu yaklaşım küresel ekonomide ciddi bir finansal varlık eksikliği bulunduğunu ve küresel dengesizliklerin altında bu problemin yattığını öne sürmektedir (Caballero, 2006: 2). Yaklaşımına göre, varlık eksikliğinin küresel düzeyde bir problem haline gelmesi bir takım gelişmelerin sonucunda gerçekleşmiştir. 1990'ların başında Japonya'nın varlıklarının büyük kısmı erimiş, kıta Avrupası ülkeleri durgunluğa girmiştir. 1990'ların sonunda gelişmekte olan ülkeler finansal krizlere sürüklenmiştir. 2000'lerde ise ihracata dayalı büyüme modelini benimseyen gelişmekte olan ülkelerin (özellikle Çin'in) ve petrol ihracatçısı ülkelerin büyük boyutlara ulaşan tasarrufları ile finansal varlık talepleri artmıştır. Tüm bu gelişmelerin sonucunda küresel düzeyde bir varlık eksikliği ortaya çıkmıştır (Caballero, 2006: 2). Bu nedenle son yirmi yılda sağlam ve likit finansal varlık yaratmada üstün olan ekonomilere (özellikle ABD'ye) doğru yoğun sermaye akımları gerçekleşmiştir. Bunun sonucu olarak küresel dengesizlikler

ortaya çıkmıştır ve dünyanın geri kalanına finansal varlık arz eden ekonomiler (başta ABD olmak üzere) kaçınılmaz olarak cari açıklar vermişlerdir (Caballero, 2006: 7).

Yaklaşımında, küresel düzeydeki varlık eksikliğinin, arz-talep dengesini bozarak az miktardaki varlıkların değerlerinin hızla yükselmesine neden olduğu iddia edilmektedir. Varlık fiyatlarındaki sıçramanın son otuz yılda küresel ekonomide; tekrarlayan spekülasyon balonları ve finansal panikler, küresel dengesizlikler, düşük reel faiz oranları ve çeşitli bölgelerdeki deflasyonist dönemler gibi makroekonomik sonuçları olmuştur (Caballero, 2006: 13). Caballero'ya (2006: 2) göre, bu gelişmeleri varlık arzı eksikliği kaynaklı olarak değerlendirdiğimizde bunları baskılamak yerine risklerini yönetmeyi öğrenmek optimal politika karşılığı olacaktır.

2.2.3.4. Karanlık Madde

Karanlık madde (dark matter) yaklaşımı, cari işlem dengesinin geleneksel ölçümlerinin gerçekte var olmayan dengesizlikleri gösterdiğini iddia etmekte ve bu durumun da ABD varlıklarının gerçek değerlerinin hesaplanamamasından kaynaklandığını ileri sürmektedir (Hausmann ve Sturzenegger, 2005: 9). ABD'nin yurtdışı yatırımlarından elde ettiği gelir, yabancıların ABD'deki yatırımlarından elde ettikleri gelirlerin üzerindedir. Bu nedenle ABD varlıklarının gerçek değerini ölçmek için getirileri üzerinden değer biçildiğinde ABD net borçlu yerine net kredi veren haline gelmektedir (Hausmann ve Sturzenegger, 2005: 3; 2006: 20). Varlıklara getirileri üzerinden değer biçerek yapılan bu hesaplama ile resmi hesaplar arasındaki farka karanlık madde (dark matter) denilmiştir. Çünkü bu fark, gelir yarattığı için var olduğu bilinen ancak görünmeyen varlıklara karşılık gelmektedir (Hausmann ve Sturzenegger, 2005: 4).

Karanlık maddenin genel çerçevede üç kaynağı mevcuttur (Hausmann ve Sturzenegger, 2005: 5; 2006: 11-14): Bunlardan ilki ABD'nin yurtdışı doğrudan yatırımları ile ihraç ettiği bilgidir (know-how). Yabancı doğrudan yatırımlar hesaplanırken, bu yatırımları daha üretken hale getiren bilginin (know-how) de hesaba katılması gereklidir. İkincisi ABD tarafından sağlanan likiditenin değeridir. ABD küresel rezerv para olan dolardan elde ettiği senyoraj gelirlerini gelir yaratan varlık alımında kullanarak getiri elde edebilir. Üçüncüsü ise prim yaratan sigorta satışlarıdır. Dünyanın geri kalanı daha az getirisi olmasına karşın risk azaltmak için ABD'nin görece güvenli varlıklarını talep etmekte, böylece getiri oranları farkı kadar sigorta primi ödemeye razı olmaktadır. Küreselleşme ve finansallaşmanın etkisiyle bu hizmetlerin varlık değerleri sürekli artarak son yıllarda ABD'deki karanlık maddeyi büyötmüştür. Karanlık madde dikkate alarak yapılan bir hesaplamada, geleneksel cari işlemler dengesi hesaplamalarının aksine ABD net kredi veren haline gelmektedir. Yani esasında karanlık madde ihraçları ABD'nin büyük ticaret açıklarını telafi etmektedir (Hausmann ve Sturzenegger, 2005: 5-6).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE KÜRESEL EKONOMİDEKİ GELİŞMELER, TARİHSEL BİR ANALİZ

3.1. Bretton Woods: Göreli İstikrar Dönemi

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle başlayan ve 1970'lerin başlarına kadar devam eden yıllar kapitalizm tarihinde sıra dışı bir dönem olmuştur. Bu dönemde düşük enflasyonun eşlik ettiği istikrarlı yüksek büyüme oranları yakalanmış, küresel düzeyde dengesizlikler yaratan dış şoklar önlenmiş, teknolojik atılım sağlanmış, emek ile sermaye arasındaki çelişkiler görece azaltılmıştır. Yüksek devlet müdahaleleri ile iktisadi ve sosyal olarak yüksek refah düzeyine erişilen bu özgül tarihsel dönemde iki süreç birbirini beslemiştir. Bunlardan ilki küresel düzeyde bir ödemeler sistemi oluşturmak üzere uluslararası ticaret ve sermaye akımlarına getirilen bir regülasyon olan Bretton Woods sistemidir. İkincisi ise bu dönemde doğan ve kurumsallaşan böylece küresel kapitalist ilişkileri belirleyen Keynesyenizm'dir. Takip eden kısımda bu süreçler ayrıntılarıyla ele alınarak kapitalizmin bu istisnai döneminin dinamikleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

3.1.1. Bretton Woods Sistemi

Küresel kapitalist sistem, 1929 yılında patlak veren ekonomik krizin etkisiyle ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında merkez ülkelerin oluşturdukları ticari bloklarla kısıtlanan dünya ticaretinin bu krizi derinleştirmesiyle 1930'lu yıllarda ciddi bir bunalım dönemine girmiştir (Zabcı, 2009: 29). Bu dönem ayrıca Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla sona eren altın standardına geri dönüş çabalarının başarısızlığı

uğradığı ve dolayısıyla uluslararası düzeyde bir parasal sistemin kurulamadığı bir dönem olmuştur.

Uluslararası kapitalizm 1930'lardaki bu büyük bunalımdan ancak İkinci Dünya Savaşı ile çıkabilmiştir (Lapavitsas, 2007: 61). Savaş başta Avrupa ülkeleri olmak üzere küresel düzeyde çok büyük bir sosyoekonomik yıkım yaratmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında kapitalist merkez ülkeler tekrar aynı sürecin yaşanmaması için devletlerarası sistemi ekonomik ve politik işbirliği çerçevesinde yeniden inşa etmeye karar vermişlerdir (Shutt, 2004: 25). Böylece hem devletlerarasındaki jeopolitik düşmanlıklar önlenecek hem de kapitalist sistemi ciddi şekilde tehdit eden 1930'lardaki ekonomik bunalım ortamına yeniden dönüş yolu kapatılacaktı (Harvey, 2015: 18).

İki savaş arasında eksikliği çok fazla hissedilen küresel ödemeler sistemini yeniden oluşturabilmek, uluslararası ticareti yayararak kapitalist sermaye birikiminin sürdürülmesi için çok önemliydi (Beaud, 2003: 234). 1870-1914 yılları arasında altın standardı dönemindeki küresel finansal sistem bunun işlemlerini sağlamıştır. Fakat Birinci Dünya Savaşı sırasında uluslararası ödemeler ve sermaye akımları kesintiye uğramış, sonrasında da küresel bir finansal sistem kurulamamıştır (Toporowski, 2007: 179). Yeni ödemeler sistemi oluşturulurken savaş arası dönemdeki kaosu engellemek üzere bir takım hususlar kaçınmak önem kazanmıştır. Bunlardan ilki istikrarsızlaştırıcı spekülasyona yol açtığı düşünülen dalgalı döviz kuru; ikincisi 1930'ların başında deflasyonun küresel olarak yayılmasına neden olmuş ve ayrıca uyum, likidite ve güven problemlerine karşı kırılgan olan altın döviz standardı; üçüncüsü ise özellikle 1933 sonrasında sıkça uygulanan ve komşuyu zarara sokan devalüasyon, ticaret kısıtları, döviz kontrolleri ve iki taraflılığa başvurulmasıdır (Bordo, 1993: 25).

Bu doğrultuda iki savaş arası dönemde çöken uluslararası ticaretin canlandırılması ve uluslararası ödemeler sisteminin yeniden tesis edilmesi için 1944 yılında ABD ve İngiltere öncülüğünde 44 ülkenin katılımıyla Birleşmiş Milletler Para ve Finans Konferansı, ABD'nin New Hampshire eyaletine bağlı Bretton Woods kasabasında toplanmıştır. Bretton Woods'da hem İngiltere heyetinin lideri John Maynard Keynes hem de ABD heyetinin lideri Harry White, sabit döviz kuru (altın standardı) sisteminin sağladığı istikrarlı döviz kurları ile esnek döviz kuru sisteminin sağladığı parasal ve mali bağımsızlığı bir araya getiren, uyum sağlayabilen bir sabit döviz kuru sistemi planladılar (Bordo, 1993: 25). İngilizlerin planı Amerikalıların planına göre daha fazla yurtiçi otonomi sağlarken, Amerikalıların planı altın kuralı standardına daha yakın olduğu için daha çok döviz kuru istikrarına vurgu yapıyordu. Ortaya çıkan anlaşma maddeleri her iki planın da bazı unsurlarını içermekle birlikte, savaştan güçlü çıkan ABD'nin istekleri baskın çıkmıştır (Bordo, 1993: 25-26).

Dünya altın rezervlerinin büyük çoğunluğunun ABD'nin elinde bulunması nedeniyle yeniden altın standardına dönmek mümkün olmamış, bu nedenle dolaylı bir altın standardı sistemi öngörülmüştür (Toporowski, 2007: 181). “Anlaşmanın 4. maddesinde uluslararası parasal sistemin ölçüm standardı Temmuz 1944'deki ağırlık ve ayarı bakımından altın ya da ABD doları olarak tanımlanmıştır.” (Bordo, 1993: 26). ABD doları, bir ons altın 35 dolar düzeyinde olmak üzere altına sabitlenirken dolara bağlanan diğer ulusal paraların belirlenen dolar pariteleri etrafında aşağı ve yukarı yönlü % 1 oranında hareket edebilmelerine izin verilmiştir (Bordo, 1993: 26-27). Böylece doların altına, diğer ulusal paraların dolara bağlı olduğu ayarlanabilir bir sabit döviz kuru sistemi oluşturulmuştur. Üye ülkelerin paritelerini belirlenen sınırlar içerisinde tutması gerekirken, ABD Merkez Bankası (FED) ise ABD dolarının bir ons altın 35 dolar düzeyinden altına çevirmeyi taahhüt etmiştir (Toporowski, 2007: 181).

Bretton Woods sistemi ile oluşturulacak istikrarlı yapının kuruluşunun ve devamlılığının sürdürülebilmesi için uluslararası bir takım kuruluşlar oluşturulmuştur (Harvey, 2015: 18). Bunlar daha sonra Bretton Woods kuruluşları olarak anılacak olan IMF ve Dünya Bankası'dır. Bu kuruluşların kurulmasındaki temel problemler; Avrupa'nın yeniden inşası, 1929'daki gibi kapitalizmin işleyişini aksatan iktisadi krizlerden kaçınmak ve sömürgeler sorunudur (Zabcı, 2009: 30). IMF, üye devletlerarasındaki koordinasyonu sağlamak ve böylece ekonomik problemleri en aza indirmekle görevlendirilmiştir. Bu doğrultuda ulusal paraların yönetiminde döviz kurlarının istikrarını gözetmesi ve gereksiz devalüasyonlardan kaçınacak bir politikanın ön planda tutulmasını sağlaması öngörülmüştür (Shutt, 2004: 31). Dünya bankası ise kuruluş ismindeki gibi imar ve yatırım işlerine odaklanmış, özellikle Avrupa'nın yeniden inşası ve sömürge durumunda olan ülkelerin kalkınmasına yardımcı olmak üzere oluşturulmuştur (Zabcı, 2009: 31).

Bretton Woods'da tasarlanan uluslararası parasal sistemi koordine etmekle görevli olan IMF'ye, üye ülkelerin temel bir ödemeler dengesizliği karşısında parite değişiklik taleplerini onaylama ya da onaylamama yetkisi verilmiştir. Ancak IMF değişiklik talebi % 10'dan az olduğunda bunu reddedemiyordu, % 10'dan fazla olması durumunda ise 72 saat içinde kararını bildirmek zorundaydı. IMF kendisine danışılmadan yapılacak bir parite değişikliğinde, üye ülkeyi fonun kaynaklarını kullanmaktan alıkoyabilir, bunun sürekli hale gelmesi durumunda üyelikten çıkarma dahi söz konusu olabilmekteydi. Tüm paraların itibari değerlerinde bir değişiklik yapılmak istendiğinde oy hakkı olan üyelerin çoğunluğunun oy kullanması ve kotaları % 10 ya da daha fazla olan üyelerin tümünün bunu onaylaması gerekiyordu. Üye ülkelerin ekonomik büyüklüklerine göre belirlenen bu kotalar, fonun yönetimindeki oy haklarını da belirliyordu (Bordo, 1993: 26-27).

Üye ülkeler kısa ve orta vadeli ödemeler bilançosu dengesizlikleri finanse etmek için kendi kotalarına bağlı olarak verdikleri katkılar ölçüsünde fonun kaynaklarını belirli koşullarla kullanabiliyorlardı. IMF büyük ödemeler fazlası veren üye ülkelerin paralarına karşı kıt para maddesini devreye sokabiliyordu. Buna göre fonun elindeki bir üye ülke parası diğer üye ülkelerin taleplerini karşılayamayacak kadar azaldığında bu paranın kullanımını kısıtlayabiliyordu. IMF aynı zamanda, ayrımcı para ve çoklu para düzenlemelerinden kaçınmak zorunda olan üye ülkeleri denetlemekle görevliydi. Üye ülkeler üç yıllık bir geçiş dönemi sonunda para birimlerini konvertible yapmakla yükümlülerdi. Bu geçiş süreci boyunca döviz kontrollerinin sürdürülmesine izin verilmekteydi. Fakat merkez kapitalist ülkelerin tam konvertibiliteye geçişleri ancak 1958 yılında gerçekleşebilmiştir. Diğer taraftan üye ülkelerin spekülasyon akımlardan kaynaklı parite değişikliklerine maruz kalmamaları için sermaye kontrolleri uygulamalarına izin verilmişti (Bordo, 1993: 26-28).

Bretton Woods'da planlanan sistem ancak 1955 yılında öngörüldüğü gibi işlemeye başlamıştır. Bunda savaş sonrası on yıllık dönemde ortaya çıkan bilateralizm ve dolar kıtlığı problemleri etkili olmuştur. Bu yıllarda ABD doları dışında hiçbir konvertibl para birimi yoktur. Dolayısıyla ülkeler geçiş sürecinde döviz kontrolleri uygulamaya devam etmişler ve genellikle ticari ortaklarıyla ikili anlaşmalara yönelmişlerdir. Bunun nedeni ise dünya altın stokunun üçte ikisini elinde bulunduran ABD cari fazlalar verirken, buna karşın ABD dışındaki üye ülkelerin savaşta yıkılan ekonomileri nedeniyle ihracat kapasitelerini kaybederek cari açıklar vermeleri ve uluslararası rezerv kıtlığı problemi ile karşı karşıya kalmalarıydı. 1955'e gelindiğinde Batı Avrupa ülkelerinin para birimleri konvertibl hale gelmiş, cari işlemler dengeleri genel olarak fazla vermeye başlamıştı. Bunun gerçekleşmesinde anahtar rolü Marshall Planı ve Avrupa Ödemeler Birliği üstlenmiştir (Bordo, 1993: 28-30).

1948 yılından itibaren başlayan Marshall yardımları, savaştan çökmüş halde çıkan Avrupa ekonomilerinin yeniden toparlanması için verilen düşük faizli kredi ve bağışlardan oluşmaktadır. Bu yardımlar, ekonomik açıdan Avrupa ekonomilerinin yeniden canlanmasını, böylece kapitalist ekonomilerin bir bütün olarak gelişmesini, siyasi açıdan ise Sovyet modelinin Batı Avrupa ülkelerinde yayılma tehdidinin bertaraf edilmesini sağlamıştır (Shutt, 2004: 31-32).

Marshall Planı Avrupa içindeki ticaret ve ödemelerin serbestleşmesini teşvik etmiş ve gerekli kılmıştır. Bu bağlamda 1948 yılında Avrupa Ekonomik İş Birliği Organizasyonu (OEEC) kurulmuştur. Bu kuruluş vasıtasıyla üye ülkelere cari açıkları büyüklüğüne göre yardımlar dağıtılmış, bu ülkelerin temel ithalat giderlerinin karşılanması ve uluslararası rezervlerinin artırılması sağlanmıştır. Yardım alan ülkeler ise üretken kapasitelerini artırmak üzere bu yardımları sanayi, tarım ve altyapı gibi harcamalara yönlendirmiştir (Bordo, 1993: 30). 1948-1952 arasında Marshall Planı kapsamında Batı Avrupa'ya 13 milyar dolar yardım ve kredi verilmiştir (Milward, 1984; Hoffman ve Maier, 1984 aktaran Bordo, 1993: 30). Bu yardımların da desteğiyle 1952 yılına gelindiğinde Avrupa Ekonomik ve İş Birliği üyesi ülkelerin sanayi üretimleri % 39 artmış, ihracatları ikiye katlanmış, ithalatları üçte bir oranında artmış ve cari fazlalar vermeye başlamışlardır (Solomon, 1976: 18 aktaran Bordo, 1993: 30). Diğer taraftan iki taraflılığı azaltıp çok taraflılığı sağlamak üzere Avrupa İktisadi İş Birliği Organizasyonu himayesinde Avrupa Parasal Birliği kurulmuştur (Bordo, 1993: 30).

Marshall Yardımlarının siyasi amacı temelde komünizmle mücadele olmuştur. Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan iki kutuplu bir dünyada farklı sermaye birikim modellerine dayanan iki blok arasındaki kızışan rekabet soğuk savaş ortamına zemin hazırlamıştır. Önceki dönemde küresel düzeyde hegemonya kurmuş olan kapitalizm

hammadde ve pazarlar üzerinde artık tek hakim olma statüsünü kaybetmiş, kolektif mülkiyete-devlet zoruna dayalı planlama ve sanayileşmeye sahip yeni bir güç olarak Sovyetler Birliği'nin liderliğini yaptığı sosyalizm rakip olarak karşısına çıkmıştır (Beaud, 2003: 234-235). Böylece savaş sonrası dünyada daha iyi bir yaşam için rakip iki ideoloji, iki siyasi örgütleniş, iki farklı sermaye birikim modeli mevcut hale gelmiştir (Shutt, 2004: 26). Sovyetler Birliği'nin sosyalist sermaye birikim modeliyle kısa zamanda devlet eliyle tarım toplumundan yüksek bir sanayileşme düzeyi yakalaması, yüksek büyüme oranları elde ederek küresel bir güç haline gelmesi, Sovyet örneğinin çekiciliğini artırmıştır (Shutt, 2004: 25).

1950'li yılların başından itibaren kapitalist ülkelerde ekonomik ve parasal ilişkilerde dolar kıtlığı olması nedeniyle ABD'nin gerekli dolar arzını sağlaması gerekmiştir. Bu yıllar boyunca ABD sürekli ödemeler dengesi açıkları vermiştir ve yurtdışına giden dolarlar ABD'de faiz oranlarının düşük olması ve yabancı bankaların ellerinde dolar tutma istekleri nedeniyle çoğunlukla ABD'ye geri dönmemiştir (Toporowski, 2007: 182). 1951 yılında 38 milyar dolar olan dünya altın stokunun 24 milyarlık kısmı ABD'de bulunmaktaydı. Ayrıca 1946-1955 yılları arasında ABD cari ödemeler dengesi 38 milyar dolar fazla vermiştir. ABD, hem merkez kapitalist ülkelerin yeniden inşası ve canlandırılması hem de kendi ihracatını sürdürebilmek için 1945-1952 arasında 38 milyar dolar yardım yapmış, bunun 26,5 milyar doları hibe, 11,5 milyar doları ödünç şeklinde olmuştur. Diğer taraftan yine bu yardımın 33,5 milyar doları ekonomik ve 4,5 milyar doları ise askeri yardım şeklinde gerçekleşirken, bölgeler arası dağılım olarak baktığımızda 29 milyar doları Avrupa'ya, 7 milyar doları ise Asya ve Pasifik ülkelerine verilmiştir. ABD yardımını alan başlıca kapitalist ülkelerin yeniden inşa süreci sona erip ekonomileri canlandıkça, dış ticaretleri gelişmiş, ulusal paraları güçlenmiş ve dış ödemeler dengeleri iyileşmiştir. Bu gelişim sonunda ABD'nin kapitalist blok toplam üretimi içerisindeki payı 1950'deki onda yedilik seviyesinden

1970'lerin başında yarıdan aza düşmüştür. Aynı dönemde toplam ticaret içerisindeki payı yarıdan dörtte bire kadar düşmüştür. ABD, 1950-1970 arasındaki dönemde 70 milyar dolar dış ticaret fazlası verirken, dış dünyadan sağladığı net gelir ise aynı dönemde yaklaşık 36 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir (Beaud, 2003: 254-255).

1960'ların ortalarına kadar ABD dışındaki pek çok ülke sermaye kontrollerine devam etmiştir. ABD ise her ne kadar sabit döviz kuru rejimiyle çelişse de, doların sınırları dışına serbest bir şekilde akışına izin vermiş, bunu ABD dolarının küresel rezerv para olabilmesi için atılması gereken bir adım olarak görmüştür (Harvey, 2015: 18). Doların uluslararası ekonomik ilişkilerde kullanılması ve böylece küresel rezerv para haline gelmesi için gerekli dolar arzı sağlanmalıydı. ABD'nin küresel düzeyde ek dolar ihtiyacını karşılamak üzere yaptığı dolar arzı ödemeler dengesi açığı vermesine neden olmuştur. Fakat doların dünya parası olmasının ABD'ye sağladığı ayrıcalıklar sayesinde bu durum diğer ülkelerin aksine sürdürülebilir olmuştur. ABD, dışarıdaki dolar varlıklarını artırarak dış açıkları finanse edebilmiştir (Beaud, 2003: 255). Bu durum, ABD'ye benzersiz bir 'senyoraj' ayrıcalığı sağlamış, diğer ülkeler dış açık verdiklerinde döviz rezervlerinin tükenmesini önlemek amacıyla deflasyonist talep politikaları uygulayarak ithalat taleplerini kontrol altında tutmak zorunda kalmışlardır (Toporowski, 2007: 182). Böylece dolar küresel değişim aracı haline gelirken, ABD, geçen yüzyıl boyunca İngiltere'nin elinde bulunan hegemonik gücü hem küresel finansal sistemde hem de siyasal alanda eline geçirmiştir.

Dowd'un (2008: 193-196) belirttiği gibi, savaş sonrası dönem ana hatları ile ele alınacak olursa, soğuk savaşın biçimlendirdiği kurtarma, yeniden inşa ve modernizasyon süreçlerinin, çeşitli çıkar gruplarının yakınsaması ile ABD önderliğinde gerçekleştiği bir dönem olmuştur. Kurtarma safhası özellikle Avrupa'daki savaş mağduru milletlere insani yardımların asgari düzeyde sağlanmasını kapsamıştır. ABD

ve Birleşmiş Milletlerin çeşitli kurumları bu tür yardımların sağlanmasında aktif rol almışlardır. Yeniden inşa süreci, hem ülkelerin kendi içindeki hem de ülkeler arası anlaşmazlıkların giderilmesi böylece küresel düzeyde istikrarın, ekonomik büyümenin ve kalkınmanın sağlanmasını içermiştir. Bu doğrultuda 1944 yılında Bretton Woods Anlaşması kapsamında iki önemli kurum, IMF ve Dünya Bankası kurulmuştur. 1946 yılında İngiltere ve Fransa'nın borçları ertelenmiştir. 1947 yılında GATT⁷ (daha sonraki DTÖ) Ricardocu ilkeler ekseninde kurgulanıp imzalanmıştır. Daha sonraki Marshall Planı ve bu planın askeri karşılığı olan NATO (1949) ile Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu gibi yapılar da bu sürecin bir parçası olmuştur. ABD'nin istekleri çerçevesinde oluşturulan bu kurumsal inşa süreci 1950'lere gelindiğinde önemli bir düzeye ulaşmış ve bu kurumların bir kısmı sonraki yıllarda etki alanlarını giderek genişletmişlerdir. Modernizasyon süreci ise, ABD'nin hem kendi ekonomisinde hem de sübvans ettiği Japonya ve Almanya gibi güçlü ekonomilerde iktisadi genişleme sağlayacak yapıyı kurması süreci olmuştur. Özellikle Japonya'ya Kore Savaşı nedeniyle yüksek dolar girişleri olmuş, 1960'larda otomotiv ve elektronikte ABD'ye rakip olacak düzeye erişmiştir. 1970'lerin sonundan itibaren Japonya hem ABD'nin hem de geri kalan dünyanın en önemli kreditörü haline gelmiştir.

Özetlemek gerekirse, Bretton Woods sabit döviz kuru rejimi altında görece istikrarlı bir gelişim gösteren bu dönem, 1960'ların sonuna kadar bu yapısını sürdürebilmiştir. Dönem boyunca döviz kontrollerinin yanı sıra dış ticaret ve sermaye hareketleri üzerinde de kontroller uygulanmıştır. Bu sayede büyük ödemeler dengesizliklerinden kaçınılmıştır. Ulusal ekonomiler ödemeler dengesi açıkları

⁷ Uluslararası ticarette korumacılığı asgari düzeye indirmek, ayrımcılığı kaldırmak ve ortak kurallara dayalı serbest bir ticaret sistemi oluşturmak için 1947 yılında Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) imzalanmıştır (Shutt, 2004: 34). Böylece küresel ölçekte serbest dış ticaretin teşvik edilmesi, ticaretin genişlemesine ve büyümenin desteklenmesine yardımcı olmuştur. GATT dönem boyunca çeşitli vergi indirimleri yapılmasını sağlasa da, özellikle OECD ülkelerinin kendi ekonomileri lehine çeşitli müdahale ve sübvansiyonları, GATT'ın etkinliğini azaltmıştır (Shutt, 2004: 35).

verdiklerinde, IMF devreye girmiş ve devalüasyon yoluyla dengesizlikler giderilmeye çalışılmıştır. Devalüasyonun yetersiz kalması durumunda IMF ilgili ülkeye kredi desteği sağlamıştır. Diğer bir Bretton Woods kuruluşu olan Dünya Bankası ise özellikle Avrupa ülkelerinin yeniden yapılandırılması ve kalkınma programlarının desteklenmesi süreçlerini yürütmüştür. Hegemon ülke ABD, kalkınmakta olan Avrupa'ya ve az gelişmiş ülkelere doğrudan yatırımlar ile ara ve yatırım malları ihracatı yaparken, ayrıca bu ülkelere yaptığı yardımlar (Marshall yardımları) ve verdiği borçlarla bu ülkelerdeki kapitalist üretimi yeniden canlandıracak koşulları yaratmış ve alım gücü yaratmıştır. ABD dış ticaret fazlaları verirken, sistemin sürdürülebilmesi ve doların rezerv para haline gelmesi için talep edilen doları sağlamakla yükümlü olduğundan dönem süresince ödemeler dengesi açıkları vermiştir.

3.1.2. Keynesyen İktisat Politikaları

İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1960'ların sonuna kadar olan sıra dışı dönem kapitalizm tarihinde altın çağ olarak kabul edilir. Bu dönem, 20. Yüzyılın en önemli iktisatçılarından olan John Maynard Keynes'in adıyla anılır. Keynesyen iktisat politikaları yaklaşık 25 yıl boyunca kapitalist toplumda hakim paradigma haline gelmiştir (Palley, 2007: 44).

Keynesyen dönemin kapitalizm tarihinde bir anomali oluşturmaya zemin hazırlayan çeşitli olgular savaş sonrası dünyada mevcuttu. İlk olarak bu dönem kapitalist dünyada büyük bir yıkıntının üzerine inşa edilmiştir. Savaşın merkezi konumundaki Avrupa'da kapitalist sermaye stokunun ve yetişmiş işgücünün büyük bir kısmı savaşlarda telef olmuştur. İkinci olarak, savaş sonrasında, Sovyetler Birliği'nin başarılı kalkınma hamlesinin çekiciliği ile komünizm, kapitalizm karşısında güçlü bir alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca, savaşlardan ve yoksulluktan bunalmış olan

geniş halk kesimlerinin barınma, iş, sağlık, eğitim vb. talepleri artmıştır. Bunların sonucu olarak, iki savaş arasında yükselen faşizm eğilimlerine karşın, savaş sonrasında Avrupa’da sol görüşler güçlenmiş ve iktidara gelmeye başlamışlardır. Üçüncü olarak Sovyetler Birliği İkinci Dünya Savaşı’ndan sınırlarını genişleterek çıkmış ve savaş sonrasında kapitalist sistem Çin devrimi ve Kore Savaşı gibi şoklarla sarsılmıştır. Bu gelişmeler karşısında kapitalist bloğun askeri ve ekonomik olarak en güçlü ülkesi olan ABD’nin, iktisadi ve sosyal olarak çökmüş durumda bulunan Batı Avrupa’yı bir an önce ayağa kaldırarak, kapitalist sistemin bekasını sağlaması gerekliliği ortaya çıkmıştır.

1930’lardaki bunalımını aşamayan kapitalizmin yarattığı çelişkileri gören Keynes, en kısa zamanda kapitalist birikim sürecinin hız kazanması gerektiğini, bunun da o dönemde ancak devlet eliyle gerçekleştirebileceğini iddia etmiştir. Bu doğrultuda aslında kendisinin de mensubu olduğu, hakim düşünce olan neoklasik iktisada ciddi eleştiriler getirmiştir (Lapavitsas, 2007: 62-63). İlk olarak Keynes Say Yasası’nı (her arz kendi talebini yaratır) reddetmiş ve kapitalist üretim rejiminde toplam talebin sistemli olarak toplam arzın gerisinde kaldığını öne sürmüştür. Bu durum aşırı üretim krizlerine yol açmakta (metaların satılamadığı) ve işsizlik oranının artmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla serbest piyasalar arz ile talep arasındaki dengeyi sağlayamamaktadır. İkinci olarak Keynes paranın miktar kuramını reddetmiştir. Bu kuram fiyatlar genel düzeyinin para miktarındaki değişikliklere bağlamakta ve para arzının arttıkça fiyatlar genel seviyesinin de artacağını öngörmektedir. Fakat Keynes bunun karşısında likidite tercihi kuramını öne sürmüş ve ekonomik aktörlerin paralarını gömüleme güdüsüyle dolaşımdan çekerek likit olarak elde tutabileceklerini ortaya koymuştur. Bu da satın alma gücünü bloke ederek efektif talebin arzın gerisinde kalmasına yol açmaktadır. Üçüncü olarak ise ekonomik aktörlerin geleceğe yönelik beklentiler oluşturmak zorunda olduklarını ve bu beklentilerin yalnızca akılcı değil

psikolojik dürtüleri de barındıracağını belirtmiştir. Bu eleştirisi ile iktisadi karar alma sürecinde psikolojik bileşenin önemli bir rolü olduğu göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır.

Keynesyen iktisat politikasına göre, ekonomideki iktisadi faaliyet düzeyi, mal ve hizmetlere olan toplam talep tarafından belirlenir. Kapitalist ekonomilerde toplam talebin oluşum sürecinde zayıflıklar meydana gelebilir ve bu durum işsizliğe yol açabilir. Toplam talep oluşum sürecindeki daha ciddi problemler iktisadi krizlere neden olabilir. Bu nedenle talep eksikliğinin mevcut olduğu durumlarda hükümetler para ve maliye politikalarıyla talep yaratabilir ve talep oluşum sürecini istikrarlı bir hale getirebilir (Palley, 2007: 43). Bu müdahaleler var olan gizli talebin efektif talebe dönüşmesini sağlamaktadır (Shutt, 2004: 33). Zira Keynes'e göre sistemsel toplam talep eksikliği kapitalist ekonominin bir gerçeğidir ve bu durum büyüme ve istihdam üzerinde negatif etkiler yaratacaktır. Böylece toplam talep eksikliğini bertaraf etmek üzere hükümetin ekonomiye düzenli müdahaleleri meşru hale gelmiştir (Lapavitsas, 2007: 63). Keynes, devletin iktisadi müdahalelerine kuramsal olarak meşruiyet kazandırırken, bu müdahaleler uygulamada 1960'ların sonuna dek sürecek olan refah döneminin yaratıcısı olmuştur (Lapavitsas, 2007: 64). Ekonomik büyüme, tam istihdam ve halkın refah düzeyini artırmak üzere yapılan devlet müdahaleleri piyasa aktörleriyle birlikte ya da onların yerine geçerek gerçekleştirilmiştir (Harvey, 2015: 18).

Devlet, kapitalist birikim rejiminde her zaman önemli bir role sahip olmuştur. İki savaş arası dönemde büyük devlet iştiraklerinin kurulması ya da ekonomik kriz sonrası batan bankaların millileştirilmesi gibi çeşitli yapılarla devletin ekonomideki rolü herhangi bir ideolojik temele dayanmaksızın artmıştır (Shutt, 2004: 26-28). Ayrıca New

Deal⁸ programı ile sosyal koruma ve düzenleme kurumları yaygınlaşmış (Palley, 2007: 44), bu uygulamalar proto Keynesyen bir nitelik taşımıştır. Ancak devlet müdahalesi kuramsal meşruiyetini Keynes ile kazanmış ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında devletin rolü ülkeden ülkeye değişmekle birlikte hem nicel hem de nitel olarak artmıştır. Kamu harcamalarının ve vergi gelirlerinin GSYH'ye oranı yükselmiş, devletin ekonomik ve sosyal fonksiyonları çoğalmıştır (Dowd, 2008: 203).

Savaş sonrası Keynesyen dönemde, merkez kapitalist ülkelerde devlet, ekonomik ve sosyal hayatta giderek daha doğrudan bir rol üstlenmiştir. Kamu harcamalarındaki artış, refah devleti uygulamaları, gelişme sürecinde planlama, aktif devlet müdahalesi bu dönemin yaygın politikaları haline gelmiştir (Harvey, 2015: 19). Refah sisteminin inşa edilmesi ve geliştirilmesi doğrultusunda sağlık, eğitim, sosyal güvenlik, konut vb. alanlarda düzenlemeler ve kurumların yaygınlık kazanması ile devlet hizmet alanlarını genişletmiştir. Pek çok ülkede devlet eliyle planlama yapılırken, “başta kamu hizmet kuruluşları olmak üzere üretken kapasitenin önemli bir kısmı kamu mülkiyeti haline gelmiştir” (Harvey, 2015: 19). Sanayi politikalarına devletler aktif müdahalelerde bulunmuşlar, ortodoks iktisadın rekabet kuramı ile çelişir şekilde yatırım teşvikleri (sübvansiyonlar) ile ekonomik canlılığı artırmaya çalışmışlardır (Harvey, 2015: 19; Shutt, 2004: 30).

Kapitalizmin bu refah döneminde artan devlet müdahaleleri kadar sürdürülebilir yüksek büyüme oranlarının da katkısı büyüktü. İkinci Dünya Savaşı sonrasında başta merkez ülkeler olmak üzere kapitalist blokta yakalanan yüksek büyüme oranları

⁸ ABD’de New Deal programına karşı olan iş dünyası, savaş sonrasında devletle uzlaşmanın kendilerine fayda sağlayacağını idrak etmişti. Özellikle savaş döneminde yatırımlarını askeri alana kaydıran sektörler büyük karlar elde etmiştir. ABD 1930’ların bunalımından bu büyük askeri harcamalar sayesinde kurtulmuştu. Bu kesim savaş sonrasında da, savaştan tümüyle sosyoekonomik bir yıkımla çıkan Avrupa’nın yeniden canlandırılmasının küresel ekonomik işleyiş için ne kadar değerli olduğunun farkındaydı (Dowd, 2008: 192).

1960'ların sonlarına kadar istikrarlı bir şekilde sürdürülmüştür. Küresel düzeyde sanayi üretimi ve ticaret eşi görülmemiş bir artış göstermiş, çeyrek yüzyıllık dönemde sanayi üretimi yıllık ortalama % 5,6'lık ve ticaret ise % 7,3'lük bir artış kaydetmiştir (Beaud, 2003: 240-242). Bu kapitalizm tarihinin en kesintisiz ve en büyük genişlemesi olmuştur (Dowd, 2008: 187). Avrupa'nın da toparlanmasıyla birlikte dünya ekonomisi çeyrek asır boyunca ciddi bir kesintiye uğramadan yüksek düzeyde bir büyüme göstermiş, küresel çapta ekonomik bir genişleme gerçekleşmiştir (Shutt, 2004: 35; Dowd, 2008: 196). Merkez kapitalist ülkelerde siyasal ve sosyal istikrar sağlanmış, iktisadi düzeyde nicel olarak yüksek büyüme oranları yakalanırken yapısal olarak da gelişme sağlanmıştır (Dowd, 2008: 187).

Sürekli teknolojik gelişmelerle birlikte emek verimliliğindeki artış, hızlı bir üretim artışı sürecini beslemiştir. Emek verimliliğindeki artış, üretim araçlarındaki gelişim ve farklılaştırılmış çalışma yöntemleri ile işgücünün çalışma yoğunluğunun artırılması ile sağlanmıştır (Beaud, 2003: 243, 244). Emek verimliliğindeki artışın ücretlere yansıtılmasıyla reel ücretler hızla artmış ve buna örgütlü emeğin emekli maaşları, sağlık sigortaları gibi sosyal ücretlerdeki artışlar eşlik etmiştir (Dowd, 2008: 204). Bu refah devleti uygulamaları ile gelir dağılımındaki iyileşme özellikle marjinal tüketim eğilimi yüksek olan düşük gelirli grupların efektif talebinde artış yaratmıştır (Shutt, 2004: 33). Böylece tüketicilerin alım gücünün artmasıyla kitlesel üretim artışına kitlesel bir tüketim artışı eşlik etmiştir. İşgücü üretim sürecinde bir maliyet unsuru iken aynı zamanda kitlesel tüketim için bir talep unsuru olarak görülmüştür. Böylece sermaye birikiminin sürmesi için gerekli talep yaratılırken aynı zamanda devlet harcamalarını finanse edecek olan vergi tabanının da genişletilmesi mümkün kılınmıştır (Dowd, 2008: 205). Bu yapı içerisinde iç talep ekonomik büyümenin itici gücü haline gelmiştir. Tüketim düzeyi yükselirken tüketim kompozisyonu da değişmiştir. Dayanıklı tüketim malları yeni tüketim toplumunun sembolü haline gelmiştir (Beaud, 2003: 246).

Teknolojik ilerleme ile bu malların üretiminde maliyetler düşürülürken artan alım gücü nedeniyle bu mallara yönelik talep de artmıştır (Shutt, 2004: 33).

Keynesyen dönem ayrıca işsizlik ve gelir dağılımı bozukluğu gibi temel iktisadi sorunların üstesinden gelindiği, emek ile sermaye arasındaki çelişkinin azaltıldığı bir dönem olmuştur. Yoksulluk, eşitsizlik, baskı ve adaletsizlik ortadan tamamen kalkmamış fakat merkez kapitalist ülkelerde reel ücretler ve istikrarlı istihdam olanakları artmıştır (Lapavitsas, 2007: 61). Sendikalar güçlenmiş ve sendikalı işçi sayısının toplam işgücü içindeki payı hızla yükselmiştir. Daha önce “New Deal” kapsamında öngörülmüş olan sosyal koruma ve düzenleme kurumları yaygınlaşmıştır (Palley, 2007: 44). Toplumun geniş kesimlerinin talepleriyle birlikte kentleşme ve konut yapımı, sağlık harcamaları ve kredi kullanımı (konut, otomobil, dayanıklı tüketim malları için) artmıştır (Beaud, 2003: 246, 247).

Emek ve sermaye arasındaki uzlaşma iç barışı sağlamış ve böylece büyüme oranları yüksek düzeylerde seyretmiştir. 1960’ların sonlarına kadar yakalanan yüksek büyüme oranları ekonomik ve sosyal tüm sorunların çözümü olarak görülmüştür. “Yükselen deniz bütün gemileri kaldırır” sloganı çerçevesinde sermaye ve emek sınıfları yüksek büyüme oranlarının herkesin durumunu daha iyiye taşıyacağına dair uzlaşmışlardı (Shutt, 2004: 34). Bu noktada ücretler ve sosyal hakların, rekabet gücünü artıracak, enflasyonu kontrol altında tutacak ve böylece yüksek büyümeyi destekleyecek düzeylerde tutulması her iki sınıf için de yarar sağlayacaktı (Shutt, 2004: 34).

Savaş sonrası dönemin kapitalist düzeninin toplumsal formasyonu tekeli kapitalizmdir. Tekelci kapitalizm döneminde sanayiler, sektörler ve ülkelerin içlerindeki ya da aralarındaki ele geçirmeler ve birleşmelerle siyasi ve ekonomik güç yoğunlaşmıştır. Sosyal yapının bütünü ekonomiye tabi kılınmış ve sermayenin

isteklerine göre şekillendirilmiştir. Bu dönemin iktisadi, siyasi ve kültürel yönlerden baskın gücü ABD'dir (Dowd, 2008: 188-189).

Tekelci kapitalizmin temel öğeleri birbirleriyle etkileşim halinde 1950'ler ve 1960'lar boyunca büyüyüp güçlenmiştir. Bu öğelerin en önemlisi olan süper şirketlerin dönem boyunca güçleri artmış ve sınırlar arası hareketleri yoğunlaşmıştır. Geleneksel iktisat anlayışının tersine, bu şirketler giderek büyümüş ve beraberinde devletin de sosyoekonomik rollerinin genişlemesini sağlamıştır. Süper şirketlerin ve devletin etki alanlarının genişlediği bu sistemde istikrar sürekli bir ekonomik büyüme ile sağlanmıştır. Bu da ikinci öge olan tüketimin başta ABD'de olmak üzere artmasını böylece iktisadi genişlemenin sürdürülmesini gerekli kılmıştır. Ayrıca soğuk savaş sayesinde askeri-sınai harcamalar önemli bir iktisadi uyaran haline gelmiştir. 1960'larda sosyal ve iktisadi alanlarda elde edilen istikrarlı refah seviyesine ulaşmada üçüncü öge kitle iletişim teknikleridir ki bunun için de gerekli zemini soğuk savaş ortamı sağlamıştır. Kısacası tekelci kapitalizmde büyük şirketler ve devlet güç merkezlerini oluştururken, tüketim ve medya ise sistemin işleyişini sağlamışlardır (Dowd, 2008: 190-191).

Şirketler, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sanayileşen ülkelerde büyümeye başlamıştır. Bu işletmeler büyüdükçe üretimde ölçek ekonomilerinden faydanmış ayrıca fiyat rekabetinde avantajlı hale geçmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı sanayi ve ulaştırma gibi sektörlerde gelişmeyi uyarırken, bu sektörlerdeki şirketler savaş ekonomisinin de etkisiyle artan birleşmelerle giderek büyümüşlerdir. 20. Yüzyılın kalanında da bu birleşme ve ele geçirme dalgası devam etmiş ve artış göstermiştir (Dowd, 2008: 200).

1960'lı yıllarda teknolojiadaki gelişme ve küreselleşmenin etkisiyle büyük şirketler faaliyetlerine uluslararası boyut kazandırmış ve çok uluslu şirketler haline

gelmişlerdir. Çok uluslu şirketler; ulaşım, bilişim ve haberleşme alanlarındaki teknolojik gelişmelerin sağladığı olanaklar çerçevesinde karını en yüksek düzeye çekebilmek için birçok farklı ülkede faaliyet gösteren ve özelde bu ülkelere bağımlılığı olmayan, küresel piyasalar üzerinde kontrol güçleri olan büyük boyutlu şirketlerdir (Shutt, 2004: 38-39). Çok uluslu şirketler ulusal pazarları aşarak, üretim ve pazarlama planlarını uluslararası ölçekte yapmışlardır. Bunu mümkün kılan havacılık ve elektronik alanlarındaki teknolojik ilerlemeler olmuştur (Dowd, 2008: 202).

Bu şirketlerin ilk örnekleri Amerikan şirketleridir. 1947-1972 arasındaki genişleme döneminde ABD şirketleri ek maliyetlerini rahatlıkla fiyatlara yansıtabiliyor, üretkenlik artışları karşısında ücretleri ve sosyal yardımları yükseltebiliyordu. Ne dış ne de iç rekabetten çekinmiyorlardı (Dowd, 2008: 197). Amerikan şirketleri 1950'lerin sonundan 1960'ların ortasına kadar özellikle Avrupa pazarına girmişlerdir. Amerikan şirketlerini daha sonra Japonya ve Avrupa'daki şirketler takip etmişlerdir. Girdikleri ülkelerde iktisat politika kararlarını etkileyen bu şirketler, küresel ekonomide giderek daha fazla söz sahibi olmaya başlamışlardır (Dowd, 2008: 203).

Keynesyen dönemde küresel kapitalist sistemin işleyişinde, sistemin iktisadi ve siyasi garantörü olan ABD ile savaşta ekonomik yapıları ciddi oranda yıkılmış olan gelişmiş kapitalist ülkeler ve az gelişmiş ülkelere dönüşen üçüncü dünya arasındaki ilişkiler belirleyici olmuştur. Muazzam bir askeri-ekonomik güce sahip olan ve savaşta elde edilmiş teknolojik bir stok kullanan⁹ ABD, 1960'lara kadar diğer iki grupta bulunan ülkelere doğrudan yatırımlar ile mal ve hizmet ihracatı gerçekleştirmiştir. Ayrıca verdiği yardım ve borçlarla bu ülkelerdeki yeniden yapılanma ve kalkınmayı

⁹ Savaşlar ardında büyük bir yıkım yaratıyor olsa da savaş dönemleri işgücünün seferber edilmesi ve verimlilikte yakalanan sıçrayışlarla üretim artışı sağlanan dönemler olmuştur (Beaud, 2003: 240).

desteklemiş, alım güçlerinin artmasına katkı sağlamıştır. ABD bu dönemde net mal ve hizmet ihracatçısı olmuş, yani ticaret fazlaları vermiştir. 1960'larda yeniden yapılanma sürecini tamamlayan Avrupa (özellikle Almanya) ve Japonya dış ticaret fazlaları vermeye başlamışlardır. ABD'nin özellikle 1960'lı yıllarda artan bütçe açıkları ve tüketim eğilimi bu ülkeler için iyi bir ihracat pazarı haline gelmesine yol açmıştır. Batı Avrupa ve Japonya'nın da eklemlenmesi ile ABD ekonomisinin öncülüğündeki gelişmiş kapitalist ekonomiler dünya sanayi üretiminin beşte üçünü, dünya ticaretinin ise üçte ikisini gerçekleştirir duruma gelmiştir (Beaud, 2003: 242).¹⁰

Ancak üçüncü dünya ülkelerine kalkınma ihraç etmede başarı sağlanamamış ve sisteme eklemlenmeleri tam olarak gerçekleşmemiştir (Harvey, 2015: 18). Sanayileşmesini tamamlayamayan bu ülkelerde dışa bağımlılık sürmüş, ihracat kapasiteleri yetersiz ve genellikle tarım ve tekstile bağlı olmuştur. Sanayi üretimi genellikle ya merkez ekonomilerdeki kuruluşların uzantısı ya da kamu-özel ulusal teşebbüsleri vasıtasıyla yapılabilmıştır (Beaud, 2003: 242). Tüketimlerini sürekli borçlanarak sürdürmüşler ve borç yükleri giderek artmıştır. Gelişmiş kapitalist ülkeler ile üçüncü dünya arasındaki eşitsizlik derinleşirken, mutlak değer olarak kişi başına düşen gelir itibarıyla bu iki grup arasındaki fark gittikçe genişlemiştir (Beaud, 2003: 243). Siyasi bir amaç olan komünizmle mücadele politikası bağlamında 1960'lı ve 1970'li yıllarda üçüncü dünya ülkelerine yüksek düzeylerde borçlar verilmeye devam edilmiştir (Dumenil ve Levy, 2007: 37).

¹⁰ 1946'dan sonra ABD önderliğinde kapitalist ekonomilerde yaşanan genişlemede soğuk savaş ideolojisinin dolaylı ya da dolaysız önemli bir etkisi olmuştur. Askeri Keynesçiliğin uyardığı elektronik, ulaşım, metalurji ve nükleer enerji gibi sektörler ciddi gelişim göstermişlerdir (Dowd, 2008: 198). Fakat Dowd'a (2008: 198) göre, bu askeri harcamalar iktisadi fonksiyonları olmadığı için israfa dönük ve pazarlanabilir mal ve hizmetlerde sağlanan artışlarla gelirleri artırmadığı için enflasyonisttir.

Az gelişmiş ülkelerin sisteme entegre olmasıyla ilgili problemler, İkinci Dünya Savaşı sonrasında artan anti sömürgeci hareketlerle daha geniş bir coğrafyaya sirayet etmiştir. Savaş sonrası dönemde sömürgeciliğin kalkmasına yönelik politik baskıların, demokrasi ve eşit hak talepleri söylemlerinin yükselmesiyle ulusal bağımsızlık bilinci gelişmiş, bunun sonucu ortaya çıkan anti sömürgeci hareketlerle birçok ülke mücadele vermiş ve bağımsızlığını ilan etmiştir (Beaud, 2003: 235; Shutt, 2004: 37). Bu ülkelerin çoğu azgelişmişti, ekonomileri tarıma dayalıydı ve uluslararası ticari ilişkilerde sanayileşmiş ülkelere bağımlıydılar. Ulusal politikalarını özerk olarak belirleyebilme hakkını elde etmelerine karşın dış kaynaklara bağımlı oluşları bu özerkliklerini kısıtlamıştır (Shutt, 2004: 37).

Sonuç olarak; İkinci Dünya Savaşı sonrasında Keynesçi iktisat politikaları kapitalist ekonomik işleyişin barındırdığı istikrarsızlıklara karşı bir çözüm gibi görülmüştür. Bu görüşün benimsenmesinde, devletin ekonomik faaliyetlerin ilk kez bu denli fazla içinde olduğu bu dönemde yakalanan refah seviyesi etkili olmuştur (Shutt, 2004: 32). Bu yeniden inşa ve ardından refah döneminde, sanayileşme ve sermaye küresel hale gelmiş, kapitalizm küresel bir sermaye birikim modeli olarak tekrar yükselişe geçmiştir (Beaud, 2003: 233). Kapitalizm tarihindeki bu eşsiz dönemdeki kalkınma modeli esasında güçlü devlet müdahaleleriyle beslenen, reel ekonomiye fazlasıyla bağımlı ve kamu ile özel iştiraklerin birlikte var olduğu bu nedenle “karma ekonomi” olarak da adlandırılan bir yapıya dayanmıştır. Yatırımlar için uygun koşulları yaratan düşük faiz oranları ve düşük temettü dağıtımları, karların genellikle şirketlerde kalmasını sağlamış ve böylece dağıtılmayan karlar sabit sermaye yatırımlarında kullanılmıştır (Dumenil ve Levy, 2007: 35). Bretton Woods sistemi ve ABD hegemonyasına dayanan bu sistem kontrollü ve dengeli bir şekilde 1970’lerin başına kadar sürdürülmüştür.

3.2. Bretton Woods Döneminin Sona Erişi: Görelî İstikrarın Bozuluşu

3.2.1. Bretton Woods Sisteminin Çöküşü

1949 yılında sterlinden spekülâtif bir kaçışın başlaması üzerine İngiltere IMF'e bildirerek para biriminde % 30,5'lik bir devalüasyon gerçekleştirmiştir. Bunu takiben 23 ülke daha ulusal paralarının paritelerini yaklaşık olarak benzer boyutlarda devalüe etmişlerdir. Bu devalüasyonlar Marshall Yardımlarının da katkısıyla Avrupa ülkelerinin cari işlem açıklarının fazlaya dönüşmesine katkıda bulunmuştur. Böylece ülkelerin konvertibiliteye geçişleri (1958 yılının sonunda geçiş sağlanmıştır) kolaylaşmıştır. Fakat bu devalüasyonlar aynı zamanda uyum sağlayabilen sabit kur düzenlemesinin parite değişimleri sırasında bir takım riskler barındırdığını ortaya çıkarmıştır. Sonuç olarak parasal otoriteler sonraki süreçte pariteleri değiştirmek konusunda direnç göstermişler ve sistem anlaşmada öngörülen ayarlanabilir sabit kurdan sabit kur rejimine dönüşmüştür.¹¹ Bretton Woods sistemi sabit altın dolar kuru standardına dönüşünce iki savaş arası dönemdeki problemler yeniden ortaya çıkmıştır. Bunlar; uyum sağlama, likidite ve güven problemleridir (Bordo, 1993: 31-34).

Uyum problemi; sermaye kontrollerinin, sabit döviz kurlarının ve yurtiçi politika otonomisinin olduğu bir yapıda uyumun nasıl sağlanacağı üzerine ortaya çıkmıştır. Uyumun sağlanabilmesi için sermaye ve ticaret kontrolleri, para ve maliye politikaları, kurtarma paketleri, gelirler politikası ve likidite enjekte edilmesi gibi politika araçlarının kullanılması öngörülmüştür. Fakat dönem boyunca İngiltere gibi açık veren ülkelerle

¹¹ Anlaşmada öngörülenden farklı gelişen diğer bir olgu, sistemin eşit para birimleri sistemi yerine altın standardının diğer bir biçimi olan altın dolar sistemine evrilmesidir. Başlangıçta dolar ve sterlinin iki kilit para olmasıyla öngörülen altın döviz standardı sistemi, dönem boyunca sterlinin rezerv para olma statüsünü kaybetmesi ve özellikle tam konvertibiliteye geçişle doların uluslararası rezerv haline gelişiyile gerçekleşmemiştir. 1960'ların ortalarına kadar dolar düşük ve istikrarlı parasal büyüme ile görelî olarak düşük olan enflasyonun yardımı ile hegemon para statüsüne ulaşmıştır (Bordo, 1993: 33).

Almanya gibi fazla veren ülkeler arasında ayrıca rezerv paraya sahip ABD ile diğerleri arasındaki uyum asimetrisi ortaya çıkmıştır (Bordo, 1993: 34).

ABD'nin 1950'lerin sonlarından itibaren artan hükümet harcamaları, özellikle Vietnam savaşı nedeniyle artan askeri harcamaları (1961-1970 arasında 35 milyar dolara ulaşmıştı) ve soğuk savaş nedeniyle bir takım ülkelere yaptığı ekonomik ve askeri yardımlar (1957-1967 arasında 56 milyar dolar düzeyindedir) nedeniyle dış yükümlülükleri sürekli artmıştır. Bu nedenle ABD 1958 yılından sistemin çöküşüne kadar neredeyse sürekli ödemeler dengesi açıkları vermiştir. Diğer taraftan uluslararası rekabetin kızışması sonucu 1960'ların sonundan itibaren dış ticaret fazlaları azalmaya başlamış ve savaş sonrası dönemde ilk kez 1971 yılında 2,7 milyar dolar, 1972 yılında ise 6,9 milyar dolar dış ticaret açığı verilmiştir (Beaud, 2003: 256).

Dolar fazlaları başta Avrupa'da olmak üzere dünyanın geri kalanında çok fazla birikmiş ve bu dolarların altına çevrilme olasılığı sistem üzerinde bir tehdit oluşturuyordu (Dumenil ve Levy, 2007: 28). Fransa başkanı De Gaulle bu tehdidi ABD karşısında sıkça kullanmıştır. ABD'nin dışarıdaki dolar varlıkları hızla artmış ve 1960'dan itibaren ABD altın stokunu aşmıştır. 1968'de dışarıdaki dolar varlıkları ABD altın rezervlerinin üç katı fazlasına, 1972 yılında ise sekiz katı fazlasına ulaşmıştı. Özellikle Avrupa bankalarında biriken dolarlar 1971 yılının sonunda 100 milyar dolar seviyelerine ulaşmıştır (Beaud, 2003: 256).

Avrupa ülkeleri ABD'nin rezerv para ülkesi olduğu için yurtiçi ekonomisini ödemeler dengesi açıklarına göre uyumlaştırmasının gerekli olmamasına içermişlerdir. Almanya ABD'nin açıkları yoluyla ödemeler dengesi fazlası veren ülkelere enflasyonunu ihraç ettiği gerekçesiyle bu duruma itiraz etmiştir (ABD'nin enflasyonu esasen 1968 yılından önce diğer G7 ülkelerinden daha düşüktü). Bu sebeple ABD'nin

daraltıcı para ve maliye politikaları uygulamasını talep etmiştir. ABD'nin finansal baskınlığından ve senyoraj gelirlerinden rahatsız olan Fransa'nın ABD ödemeler dengesi açıkları problemi için sunduğu reçete ise altın fiyatının ikiye katlanması olmuştur. ABD parasal otoriteleri ödemeler dengesi açıkları için; sermaye ihraçları üzerine kontroller getirmek¹², ticaret dengesini geliştirmek, yeni bir para ve maliye politikası karması uygulamak ve yurtdışındaki dolarların altına çevrilmesinin önünü kesecek önlemlere başvurmak şeklinde politikalara yönelmiştir (Bordo, 1993: 35).

Likidite problemi, ABD'nin rezerv para sahibi olarak kapitalist sistemin ihtiyacı olan likiditeyi sağlamakla yükümlü olması ile ilgilidir. ABD'nin ödemeler dengesi açığının kapatılması sonucu ortaya çıkacak bir likidite kıtlığı küresel bir deflasyona yol açacaktı. Nitekim 1950'lerin sonlarına gelindiğinde parasal altın kıtlığının yol açtığı likidite problemi ortaya çıkmıştır. 1958 yılında G7'deki çıktı düzeyi ve ticaret hacmine kıyasla ABD dışındaki altın rezervleri yetersiz kalmıştır. Böylece ortaya çıkan likidite ihtiyacı 1967 yılına kadar ABD'nin parasal altın rezervinden karşılanmıştır. Triffin (1966), bunun kalıcı bir çözüm olamayacağını, ABD parasal altın rezervlerinin hem mutlak hem de mevcut dolar yükümlülüklerine göreli olarak azalmasıyla bir konvertibilite krizinin kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir. Yeni bir likidite kaynağı olarak 1967 yılında SDR yaratılmış fakat 1970'de enjekte edildiğinde o dönemde sorun haline gelen enflasyonu daha da tetiklemiştir (Bordo, 1993: 35-37).

Güven problemi konvertibl dönemin bir diğer sorunuydu. Triffin, Kenen ve Gilbert'in (1960; 1960; 1968) belirttiği gibi, altın dolar sistemi 1959'dan sonra evrildiği haliyle dinamik olarak istikrarsız olmaya mahkûm olmuştur. Aslında güven krizinin ilk

¹² Bretton Woods döneminin büyük bir bölümünde ABD dışındaki ülkeler genel olarak sermaye kontrolleri uygularken, 1960'ların ortalarından itibaren bu ülkeler sermaye kontrollerini gevşetirken ABD kontrollerini artırmıştır (Bordo, 1993: 33).

nüveleri Ekim 1960'da spekülâtörlerin Londra piyasasında altının serbest piyasa fiyatını ABD hazine fiyatı olan 35,20 dolardan 40 dolara yükseltmesi ile ortaya çıkmıştır. ABD Hazinesi derhal müdahale ederek İngiltere Merkez Bankasına altın arz etmiş ayrıca G10 ülkelerinin parasal otoriteleri altını 35,20 dolardan daha yüksek bir fiyattan almamak üzere anlaşmışlardır. Merkez bankaları Kasım 1961'de resmi halini alacak olan Londra Altın Havuzu'nu oluşturmuşlar ve altının ons başına 35 dolardan alınıp satılmasını garanti altına almışlardır. 1967'ye kadar altın fiyatının istikrarının korunmasında başarı sağlanmış fakat ABD parasal altın stokları tüketilmiştir. Bu dönem boyunca ABD; diğer merkez bankalarıyla swap anlaşması, Roosa tahvilleri ve “moral suasion” gibi uygulamalarla parasal altın rezervini korumaya çalışmıştır. Fakat özellikle Fransa'nın karşı çıkışları ile gereken etkinlik sağlanamamıştır (Bordo, 1993: 37-38).

1960'larda altındaki kıtlık ve ABD'de yükselen enflasyon dolarla altın arasındaki ilişkinin altını oyan iki gelişme olarak öne çıkmıştır. Altın kıtlığının yarattığı baskı sonucu altın havuzu Mart 1968'de dağıtılmıştır. Bunun yerine altın otoriteleri iki kademeli bir anlaşma yaparak, piyasadan alım-satım yapmamak ve aralarında ons başına 35 dolar fiyatından işlem yapmak konusunda uzlaşmışlardır. Diğer taraftan ABD 12 Mart 1968'de bastığı banknotlara karşı % 25 altın rezerv gerekliliğini kaldırmıştır. Geline aşamada sanayileşmiş ülkeler her ne kadar mevcut dolar varlıklarını altına çevirmemek konusunda üstü kapalı olarak anlaşmaya varsalar da, bu ihtimal hep olasılık dâhilinde olmuştur. Kıta Avrupası ve Japonya dolarları massetmek konusunda giderek isteksiz davranmışlar ve uyum sağlaması gerekenin ABD olması gerektiğini düşünmüşlerdir. Yine bu yıllarda artmaya başlayan sermaye hareketleri pariteler üzerinde baskı oluşturmuştur. IMF de mevcut yetkileri ile büyük ülkelerin devalüasyonlarını engelleyecek bir otorite sergileyememiştir (Bordo, 1993: 38-40).

1970'lerin başında ABD'nin savaş dönemi sonrası ilk kez dış ticaret açığı vermesi, yüksek denizaşırı yatırımlar ve sürekli büyüyen askeri harcamalar yüzünden dışarı çıkan dolar altın rezervlerinin tükenmesi sonucunu yaratmıştır (Dowd, 2008: 211). Bunun sonucunda 15 Ağustos 1971'de Başkan Nixon doların altınla konvertibilitesine son verdiklerini ve Bretton Woods sistemini askıya aldıklarını açıklamıştır. Kur dalgalanmaya bırakılmış ve bir süre sonra dalgalanmaları kontrol etme gayretinden de vazgeçilmiştir (Harvey, 2015: 20). ABD, 1971 ve 1973 yıllarında dış ticaret açıklarını önlemek üzere iki kez devalüasyona gitmiştir. Ayrıca hızla yükselen enflasyonla mücadele kapsamında ücret ve fiyat kontrolleri uygulamaya başlamıştır (Dowd, 2008: 211). Devalüasyonların etkisiyle ABD'li üreticilerin rekabetçiliği geçen yirmi yılda ciddi bir atılım gösteren Japon ve Alman üreticilerine karşı bir miktar düzelmiştir.

Japonya ve Almanya 1950'ler ve 1960'lar boyunca hızlı gelişimleri, buna ek olarak Bretton Woods rejiminin sona ermesi, 1970'lerin yapısal krizi ve Vietnam yenilgisi ABD'nin kapitalist dünyadaki hâkimiyetinde görece bir gerileme yaratmıştır. Ancak, ABD 1974'te sermaye akımlarının serbestleştirilmesi gibi yeni politika araçlarını devreye sokarak yeniden hegemonyasını tesis etmiştir. İngiltere de bu akımı devam ettirerek 1979'da sermaye hareketlerini serbest bırakırken onu daha sonra diğer Avrupa ülkeleri de takip etmiştir (Dumenil ve Levy, 2007: 28-30).

Bretton Woods sabit kur rejiminin 1971'de askıya alınmasıyla ilk kez para birimlerinin değerleri altın ya da gümüş gibi standart bir mala bağlı olmaksızın belirlenmeye başlanmıştır. Bu durum, para birimlerinin değerlerinin belirlenmesinin spekülasyon bir nitelik kazandığı, böylece finansal aşırılıkların daha kısa periyotlarda ve daha şiddetli bir biçimde ortaya çıktığı yeni bir dönemi başlatmıştır (BSB, 2009: 59).

3.2.2. Stagflasyon Krizi

1960'ların ortalarından itibaren küresel rekabet arttıkça gelişmiş kapitalist ülkelerin neredeyse tümünde kar oranları düşmeye başlamış, ciddi bir sermaye birikimi krizi kendini göstermeye başlamıştır. Artan maliyetler, yoğunlaşan rekabet, doygunluğa erişmiş pazarlar ile kitlesel tüketim modeli sınırlarına ulaşmıştır (Beaud, 2003: 251). Bunun sonucunda küresel ekonomi 1970'lerin başlarından itibaren sert çevrimsel bir dalgalanma ile krize girmiştir (Shutt, 2004: 40).

Bu dönemde büyüme yavaşlamış, enflasyon ve işsizlik oranları hızla artmıştır. ABD'de tüketici fiyatlarındaki yıllık artış 1960'ların ilk yarısında yaklaşık % 1,2 düzeylerinde iken 1970'lerin ikinci yarısında % 8,1 seviyelerine yükselmiştir. İşsizlik oranları, 1960'ların ikinci yarısında yaklaşık % 4,6 düzeyinde iken 1970'lerin son döneminde % 6,9'a yükselmiştir (Dowd, 2008: 211). Keynesyen anlayışa göre bu iki ekonomik olgu esasında birbirinin çaresiydi fakat ikisi de aynı anda var olarak yeni bir problem yaratmıştır (BSB, 2009: 55). Literatürde stagflasyon adı verilen bu durum enflasyonist bir durgunluğu ifade etmekteydi.

Küresel ekonomideki bu yapısal problemler büyüme beklentilerini kötüleştirirken, kapitalist merkez ülkelerde tüketici piyasaları (hem dayanıklı hem de dayanıksız tüketim mallarında) doygunlaşmış ve ekonomik büyümeyi sınırlandırmıştır. Bu piyasalarda üretim yapan şirketlerin diğer rakiplerini ele geçirmeleri anti tekel kanunlarıyla sınırlandırıldığı durumlarda, bu şirketler üretimlerini yeni ürün ve hizmetlere yönlendirmişlerdir (Shutt, 2004: 41). Fakat bu yöneliş, mevcut piyasaların doygunluğunun yarattığı talep yetersizliğini gidermeye yetmemiştir. Ayrıca tüketicilere arz edilebilecek mal ve hizmetlere yönelik var olan sınırlamaların kaldırılmasına yönelik talepler de artmıştır (Shutt, 2004: 42).

İç pazarların doyuma ulaşmasıyla kapitalist ülkeler dış pazarlara yönelmişlerdir. 1967-1971 arasında yıllık ihracat ortalama ABD’de % 9, İngiltere’de % 12, Fransa ve Federal Almanya’da % 16 ve Japonya’da ise % 23 artış göstermiştir. Böylece iç pazarlarda keskinleşen rekabet artık dış pazarlarda da mevcut hale gelmiştir. Dış pazarlarda pay kapmak için şirketler üretimlerini oralara kaydirdikçe (dış yatırımlar), üretim uluslararasılaşmış (yabancı sermaye yatırımları) ve o döneme kadar kontrol altında olan sermaye sınırlar arasında akışkan hale gelmiştir. Şubeler kurulmuş ya da yabancı şirketlerin denetimi ele geçirilmiştir. Teknolojinin gelişmesi, iç ve dış pazarlarda rekabetin kızışması, üretimin uluslararası hale gelmesi gibi süreçlerin tümü yoğunlaşma süreciyle paralel ilerlemiştir. Ele geçirme ve birleşmeler 1950’lerden itibaren sürekli artış göstermiştir (Beaud, 2003: 251-253).

Savaş sonrası dönemde 1970’lere kadar sürdürülen karlılığın sayesinde yatırılabilir fonlar hacmi sürekli genişlemiştir. Bununla birlikte şirketlerin sermaye getiri oranları ve şirket karlarının ulusal gelir içindeki payı sürekli azalma göstermiştir. Uzun süren ekonomik büyümenin sağladığı güven ortamında, 1960’ların ortalarından itibaren banka kredileri genişlemiştir. Ancak kredilerin genişlemesine karşın OECD ülkelerinin tümünde sabit yatırımların GSYH’ye göre artış hızı yavaşlamıştır (Shutt, 2004: 43). 1970’lerden itibaren işletme sermayesi olarak kullanılan fon talebi de düşmeye başlamıştır. Bu dönemdeki mevcut sermaye talebi genellikle kamu altyapı harcamalarından kaynaklanmıştır. Getiri oranları düşük olan bu yatırımlar özel kesim tarafından rağbet görmemiştir (Shutt, 2004: 44).

Yatırılabilir fonlarında sürekli genişleme olurken, hem sabit yatırımların hem de işletme sermayesi talebinin düştüğü bir ortamda bu fonların büyük kısmı doğrudan spekülative varlıklara doğru yönelmiştir. Hükümetlerin, genişletici para ve maliye politikaları uygulamaya devam edeceği beklentisi ile mali piyasaları destekleyerek

spekülatif yatırımları batma riskine karşı koruyacağı görüşü spekülatif yatırımlara karşı ilgiyi artırmıştır. Fakat bu destekler de iktisadi çöküşü engellemeye yetmemiştir (Shutt, 2004: 45).

Sermaye açısından 1970’lerde değr ve artı değr üretimi ve gerçkleşmesi süreci başlıca kapitalist ülkelerde kar oranlarındaki gerileme nedeniyle sekteye uğramıştır. İşçilerin cretleri artırmaya yönelik baskıları sonucu artan reel ücretler, iş sürecinde fordist rejimin getirdiğı örgütlenme biçimine (niteliksiz, parçalanmış ve tekrara dayanan çalışma) işçilerin tepkisi üzerine artan grev ve eylemler ve kitlesel üretimin yarattığı çevresel kirliliğe toplumdan gelen itirazlar sonucu işletmelerin önlemler almak zorunda kalışı sermayenin karşı karşıya olduğı bir takım sorunlar olmuştur (Beaud, 2003: 249-250).

1960’ların sonunda daralmaya başlayan tüketici talebini artırmak üzere ilk elden Keynesyen politikalara başvurulmuştur. Genişletici para ve maliye politikaları ile tüketici talebinin yeniden artırılması ve ekonomik büyümenin sürdürülmesi amaçlanmıştır. Fakat durgunluğu aşmak üzere uygulanan bu genişletici politikalar bir taraftan bütçe açıklarına diğr taraftan ise banka kredilerinin artmasına neden olmuştur. 1960’ların başlarında GSYH’nin yaklaşık % 7’si civarında bütçe fazlası veren OECD lkeleri, 1970 yılında GSYH’nin yaklaşık % 1,1’i düzeyinde bütçe açığı vermişlerdir.¹³ Ayrıca talebin bu şekilde yapay olarak artırılması için tüketim kredilerinin ucuzlatılması tüketici borçlarının giderek artmasına neden olmuştur. Bu da uzun dönemde tüketim düzeyinin yeniden yükseltilmesi önünde engel oluşturmıştır (Shutt, 2004: 42).

¹³ 1975-76’da İngiltere’nin yaşadığı gibi bazı ülkeler artan sosyal harcamalar ve hızla düşün vergi gelirleri nedeniyle mali krize girmiştir (Harvey, 2015: 20).

Ekonomide aşırı üretim kapasitesinin mevcut olduğu bu yıllarda, kısa dönemli satın alma gücü de sınırlarına ulaşmıştır ve bu satın alma gücünü genişletici politikalarla artırma çabaları enflasyonun artmasından başka bir şeye yaramamıştır. 1960'ların sonundan itibaren tüketici talebindeki daralmanın sonucu var olan piyasadaki payı yükseltmek ya da korumak üzere rekabetin yoğunlaşması olmuştur. Bu durum OECD ülkelerinin çoğunda firmaların maliyetlerini azaltmasını zorunlu kılarken, işsizlik oranlarının artmasına neden olmuştur. Böylece satın alma gücünü azaltan bu süreç, marjinal tüketim eğilimindeki azalmanın tersine çevrilme gayretlerini sekteye uğratmıştır (Shutt, 2004: 42-43).

OECD ülkelerinde hükümetler 1970'lerdeki resesyona yönelik genişletici Keynesyen politikalar uygulayarak, devlet gelirlerinin azaldığı bir dönemde harcamaları azaltmak yerine devlet borçlanmasını artırarak ekonomideki üretim azalışını engellemek istemişlerdir. Artan kamu harcamaları ile resesyonun etkisi zayıflatılmaya çalışılmıştır. Çevrimi engellemeye yönelik bu politikaların gerekçesi büyüme trendindeki düşüşün geçici olduğu ve bunun normale döneceği beklentisi olmuştur. Böylece istikrarlı bir büyüme trendine girildiğinde, devletin vergi gelirleri artacak, harcamaları düşecek ve böylece kamu bütçe dengesini sağlamaya yönelik adımlar atılmış olacaktı. Uzun dönemde ise durgunluk döneminde artan kamu borçları kontrol altına alınacaktı. Uzun dönemde talebin yetersiz kalacağı ve işsizliğin artacağına dair veriler ortaya çıksa da, savaş sonrası uzun refah döneminin 1970'lerin başında bitmek üzere olduğu görülememiştir. Geçici duraklamalar olsa dahi bunların devlet müdahalesiyle aşılaraq sürdürüleceği düşünülmüştür. Merkez kapitalist ülkelerin ihtiyaç dâhilinde olsa dahi kemer sıkma politikaları uygulamaları pek olası görülmemiştir (Shutt, 2004: 45-46).

Savaş sonrası dönemde sömürgeciliğin tasfiye sürecinde petrol üreticisi ülkelerin birçoğunda petrol millileştirilmiş ve ulusal şirketler tarafından kontrol edilmeye

başlanmıştır. 1960 yılında OPEC (Petrol Üreticisi ve İhracatçısı Ülkeler Örgütü) kurulmuş ve üye ülkeler lehinde politikalar benimsenmiştir (Beaud, 2003: 257). 1970'lerdeki enflasyon ve beraberinde ortaya çıkan durgunluğun sorumlusu OPEC'in ham petrol fiyatlarını aniden dört kat artırması olarak gösterilmiştir. Bu kararın da Arap-İsrail savaşı gibi siyasi nedenlerle alındığı algısı yaratılmıştır. Oysa bu sorunlar o dönemde dünya ekonomisinde ortaya çıkan istikrarsızlığın nedeni değil belirtileriydi. OPEC'in, 1972-73'te (spekülatif refah dönemi) OECD ekonomilerinin hızla ısınması sonucu ortaya çıkan enflasyonun ithalat maliyetlerini yükseltmesine karşı tepki vererek petrol fiyatlarını artırması siyasi nedenlerden daha çok iktisadi nitelikte kararlardır (Dowd, 2008: 211; Shutt, 2004: 40). Zira 1970'lerin başında bir varil petrolle ithal edilen mal miktarı 1949'da yine bir varil petrolle ithal edilen mal miktarının üçte ikisine eşittir (Beaud, 2003: 257).

Bu dönemde petrol üreticisi ülkelerin çıkarları ile ABD'li petrol şirketlerinin çıkarları çakışmış, petrol fiyatlarındaki artış ABD'li şirketlerin de işine yaramıştır. ABD'li sanayiciler petrol ihtiyaçlarının % 80'lik kısmını kendi ülkelerinden karşılıyorlar ve varil başına üç dolar ödüyorlardı. Avrupalı ve Japon rakipleri ise varil başına iki dolar ödüyorlardı. Petrol fiyatlarındaki artış ile ABD'li sanayicilerin rekabet gücü diğer rakiplerine karşı artmıştır (Beaud, 2003: 257). Ham petrolün fiyatının 1973 ile 1976 arasında dört kat artması sonucu ise petrol ihracatçısı ülkelerin ticaret fazlaları çok yüksek düzeylere erişmiştir. Petrol ithalatçısı ülkeler ise çok büyük ticaret açıkları ile karşı karşıya kalmışlardır. Petrol ihracatçısı ülkelerin artan ihracat gelirleri Avrupasalaraya yönelmiş, bu piyasadan borçlananlar ise genellikle yüksek ticaret açıkları ile sorun yaşayan ülkeler olmuşlardır. Uluslararası bankacılık üzerinden fazla verenlerin gelirlerinin açık veren ülkelere geri çevrimi mekanizması 1980'lerde borç kriziyle işlemez hale gelmiştir (Toporowski, 2007: 183).

Talep yönetimi politikalarıyla büyüme ve istihdam konularında ilerleme kaydedilememiş, dahası genişletici politikalar enflasyonun daha fazla yükselmesine neden olmuştur (Shutt, 2004: 47). Bretton Woods sabit döviz kuru sistemi altında uygulanan Keynesyen politikalar artık tıkanma noktasına gelmiş ve krizi aşamamıştır. Düzenleme ve kontrolleri içeren gelir politikaları, fiyat kontrolleri, kemer sıkma önlemleri gibi korporatist çözüm önerilerinin ise 1970'lerin ortalarında aşırı sermaye birikim krizini aşmakta yetersiz kaldıkları anlaşılmıştır. Bu yıllardan sonra sermaye kesiminin serbest piyasa görüşleri öne çıkmış ve sermaye birikim sürecinin genişleyerek yeniden devam etmesi için gerekli ekonomik ve sosyal düzen yeniden tesis edilmiştir (Harvey, 2015: 21-22). Özellikle parasalcı görüşler iktisat yazını ve politikalarında hakim görüş haline gelmiştir. Sistem çökerken Keynesyen modelin müdahaleci anlayışına saldırılsa da sonraki neoliberal dönemde özellikle kriz anlarında, devlete bağımlılık açısından Keynesyen mirastan kopulamamıştır (Shutt, 2004: 39).

Savaş sonrası dönemde emek ve sermaye sınıflarının uzlaşısı sonucunda özellikle sermayenin üst sınıfının ekonomik gücünün sınırlandırılması, emeğin ise ulusal gelirden daha fazla pay almasının sağlanması amaçlanmıştır. Örneğin ABD'de en üst gelir seviyesine sahip % 1'lik kesim savaş öncesi ulusal gelirin % 16'sını alırken, savaş sonrası bu oran % 8'in altını düşmüş ve yaklaşık otuz yıl boyunca bu düzeyde sürdürülmüştür. 1946'dan sonra kapitalizmin altın çağını yaşadığı 25 yıl boyunca yüksek büyüme oranları altında bu durum sermayenin üst sınıfı tarafından önemsenmemiştir. Fakat 1970'lerdeki kriz ortamında kar oranları ve büyüme oranları düşerken, reel faiz oranları negatife sürüklenirken üst sınıfların savaş sonrası koşulları kabullenmesi imkansız hale gelmiştir. Ulusal gelirden aldıkları pay zaten düşmüşken, bir de düşen ulusal gelirler koşulları üst sınıflar için sürdürülemez hale getirmiştir. Üst sınıfların servet üzerindeki payları gelirdeki paylarının aksine savaş sonrası bir düşüş yaşamamış ortalama olarak aynı düzeylerde seyretmiştir. Fakat 1970'lerde varlık

değerlerinin de hızla düşmesi sonucu bu sınıfların servetlerinde de kayıplara neden olmuştur. Kapitalist sermaye birikiminin uygulamada geçerli olan modeli artık üst sınıflar için bir tehdit oluşturmaya başlamıştır (Harvey, 2015: 23).

Diğer taraftan 1970'lerdeki kriz ortamında toplumsal düzeyde hoşnutsuzluklar artmış, işçi hareketleri yaygınlaşmıştır. 1970'lerin ortasından itibaren örgütlü emeğin ücret ve sosyal yardımlarında kesintiler yapılmaya başlanmıştır (Dowd, 2008: 211) Böylece sermaye ve emek arasında savaş sonrası dönemde sağlanan toplumsal uzlaşa bozulmuş ve bu ortamda Avrupa'da birçok ülkede sosyalist ve komünist partiler ya iktidara gelmiş ya da güç kazanmışlardır (Harvey, 2015: 23)..

Aslında emek karşıtı ve sermaye yanlısı politikalar daha 1960'larda belirgin hale gelmeye başlamıştır. Unutulmamalı ki devletin fonksiyonlarının genişlemesi ve emeğin sosyoekonomik kazanımları söz konusu olsa da, Keynesyen dönem boyunca sermaye egemenliğini sürdürmüştür. 1960'lardan itibaren ABD'de şirketlerin ve en üst gelir grubunun vergi görece düşmüş buna karşın emek kesiminin (özellikle orta sınıfın) vergi yükü yükselmiş buna karşılık sosyoekonomik istikrarı sağlamak üzere örgütlü emeğe yönelik sosyal harcamalar giderek yükselmiştir. Bu değişimlerin yarattığı gerilimler, sermaye yanlısı politikalara, ırkçılığa, yoksul karşıtlığına yönelimi yani laissez-faire ideolojisine dönüşü daha Carter zamanında hızlandırmıştır (Dowd, 2008: 205).

1970'lerdeki daralma esasında Marx'ın kapitalizmin iç çelişkileri dediği durumu yansıtmaktadır. Her kapitalist gelişme aşaması, aşırı üretim krizleri yani üretimin optimum şekilde yapıp karlı bir şekilde satılamaması nedeniyle zorunlu olarak sona ermektedir (Dowd, 2008: 210). Bu bağlamda 1970'lerin krizi esasında kapitalist büyüme mantığının bir sonucudur. Büyüme hareketi kendi önünü tıkayan süreci de

içinde geliştirmiştir. 1950'lerin ve 1960'ların büyüme dönemi 1970'lerin krizinin nüvelerini içinde barındırmaktaydı (Beaud, 2003: 249).

Fakat bu dönemin özgül karakteri, düşen kar oranları ve yükselen işsizlikle kendini gösteren daralmaya kalıcı bir enflasyonun eşlik etmesi olmuştur. Bunun temelinde ise dünya ekonomisinde enflasyonist askeri harcamaların beslediğı genişlemenin sağladığı ortamda sermaye ve emeğin fiyatları ve ücretleri (sosyal yardımlar da dahil) yükseltebiliyor olmaları yatmaktadır. Ulusal ve küresel düzeyde atıl bir kapasitenin varlığı fark edilmesine karşın, bu genişleme süreci hiç bitmeyecekmiş gibi bir algı oluşmuştur (Dowd, 2008: 210-211).

Bretton Woods sistemine içkin olan uluslararası çelişkiler de sistemin çöküşünde rol oynamıştır. Sistem uluslararası işbirliği esasına dayalı olarak kurulurken, ulusal ekonomilerin kendi çıkarları bağlamında aldıkları büyüme ve istihdam politikaları kararları uluslararası düzeyde bir koordinasyonsuz bir ilişkiler ağı yaratmıştır. Ülkeler GATT'ın kuruluş gerekçesine karşı durarak ulusal ekonomilerinin çıkarları doğrultusunda bazı şirketleri, sektörleri ya da bölgeleri desteklemek üzere müdahalelerde bulunmuşlardır. Savaş sonrası kurulan yeni ekonomik ve sosyal düzenin inşasında rol oynayan kuruluşlar ulusal politikalara müdahale edemediğı için uluslararası düzeyde ortaya çıkan bu kontrolsüz yapıyı yönetememiş, sömürgeciliğın kalkmaya başlamasıyla bağımsızlığını ilan eden birçok egemen devlet bu düzensizliğı perçinlemiştir (Shutt, 2004: 35-36).

Ülkelerin uluslararası alanda sermaye çekebilmek için girdikleri rekabet de sistemde istikrarsızlık yaratmıştır. Bu süreçte çok uluslu şirketlerin yükselişleri etkili olmuştur. 1960'ların sonundan itibaren ülke ekonomilerindeki aşırı üretim kapasiteleri nedeniyle şirket karları ve reel yatırımlar uzun dönemli bir düşüşe girince reel sermaye

birikimi sekteye uğramış, süreç bu yıllarda finans kesiminin ve dev şirketlerin lehine ilerlemiştir. Ulaştırma ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte bu kesimler uluslararası faaliyetlerini artırmış ve giderek küresel ekonomideki hakimiyet kurmaya başlamışlardır (Dowd, 2008: 212). Devletlerin rekabet halinde vergi indirimleri ve sübvansiyonlarla bu büyük şirketleri çekebilme yarışı uluslararası piyasalarda istikrarsızlık yaratmıştır (Shutt, 2004: 38).

Bretton Woods döneminin sonlarına doğru yükselen bir başka uluslararası gerilim, az gelişmiş ülkelerin borçlarındaki artış olmuştur. Gelişmiş kapitalist ülkelere az gelişmiş ülkelere sağlanan devlet yardımları ve düşük faizli kredilerin yerini değişken faizli ve büyük hacimli özel sektör kredileri almıştır. Bu kredilere mahkum olan yoksul ülkelerin, 1970'lerin sonuna gelirken derin iktisadi ve bunun beslediği siyasi krizlerle karşılaşmaları çok olası hale gelmiştir (Dowd, 2008: 212).

Genel bir değerlendirme yaparsak, savaş sonrası kurulan bu kapitalist düzeninin yapısal problemleri aslında yüksek büyüme oranlarının arkasına saklanmıştır. Bu yapısal problemlerin ilki Almanya ve Japonya'nın dünya piyasasına girmesiyle ortaya çıkan aşırı rekabet ve bunun sonucunda meydana gelen aşırı birikim kriziydi. Sermaye birikim sürecinin devam etmesi için üretilen malların satılması ve genişleyen sermayenin yeniden yatırıma dönmesi gereklidir ve aşırı birikim krizi bunu engellemiştir. İkincisi azgelişmiş ülkelerde yardım ve borçlanmaya bağlı sürekli açık veren birikim modelinin sürdürülmesiydi. Bu ülkelerin ara ve yatırım malları ithalatına bağlı üretimleri ancak iç tüketime sunulabilmiştir. Üçüncüsü ABD için emperyalist koruma maliyetlerinin artmış olmasıdır. Dördüncüsü ücret artış hızının emek verimliliği artış hızını geçmesi ve karlılığı düşürmesidir. Son olarak beşincisi ise hammadde fiyatlarının ciddi şekilde artması ve bunun 1970'lerin stagflasyon krizini beslemesidir.

3.3. Neoliberalizm: Küresel Ekonomide Artan Dengesizlikler

1960'ların sonundan itibaren küresel kapitalist sistem krize sürüklenirken, 1970'ler boyunca neoliberal döneme geçiş süreci gerçekleşmiştir. Neoliberalizm yeni bir toplumsal düzen olarak başta İngiltere ve ABD'de olmak üzere kapitalist merkez ülkelerde ortaya çıkarak daha sonra çevre ülkelere ihraç edilmiştir (Dumenil ve Levy, 2007: 25). Nüfusun en zengin kesiminin gelir ve servetlerindeki 1970'ler boyunca meydana gelen aşınmanın telafi edilebilmesi ve 1960'ların ortalarından itibaren düşmeye başlayan kar oranlarının önce düşüşünün durdurulması sonra da tekrar yükseltilmesi amacıyla neoliberal politikalarla başvurulmuştur (BSB, 2009: 57; Dumenil ve Levy, 2007: 30). ABD hanehalklarının en zengin % 1'lik kesiminin toplam servetten aldığı pay 1970'lerden önce % 35 düzeylerinde iken bu oran 1970'lerde % 20'nin biraz üzerinde seyretmiş, sonraki on yılda yeniden yükseltilmiştir (Dumenil ve Levy, 2007: 29).

1960'ların sonundan itibaren ABD ve Avrupa'da enflasyon ve işsizlik bir arada artmış, stagflasyon ortaya çıkmıştır. Buna karşılık 1979 yılında ABD Merkez Bankası'nın başına geçen Paul Volcker parasalcı iktisat politikaları çerçevesinde nominal faiz haddini % 20'lere kadar yükseltmiş ve enflasyonla mücadelede politika önceliği vermiştir. Literatürde bu uygulama Volcker Şoku olarak bilinir. Böylece neoliberal döneme girilmiş, devletin müdahaleci genişletici politikaları rafa kaldırılmış ve ekonomideki ağırlığı azaltılmaya başlanmıştır. Uygulanmaya başlanan daraltıcı politikalar enflasyonun kontrol altına almada etkili olsa da, işsizliğin azaltılmasında etkili olamamıştır (BSB, 2009: 55).

Neoliberalizm sadece özellikle 1980 sonrasında uygulanan politikaları değil aynı zamanda bu politikaları yönlendiren düşünsel temelleri de içeren bir kavramdır.

Neoliberal doktrinin düşünsel kökenleri esas itibariyle Friedrich Von Hayek'e kadar dayanmaktadır (Lapavitsas, 2007: 59). Uygulamada ise Keynesçiliğin hakim olduğu dönemde dahi neoliberalizmin ön plana çıkacağı zamana zemin hazırlamak üzere muhafazakar muhalefet ABD'de mevcut olmuştur. Aslında bu muhalefet New Deal politikalarının uygulandığı dönemden beri yapılmaktadır. Sosyal güvenlikle ilgili bir takım düzenlemeler karŗısında bu muhafazakar muhalefet karŗı tavır sergilemiştir. İkinci Dünya Savaŗı'ndan sonra da sendikaların gücünü ve örgütlenme kapasitelerini zayıflatacak olan Taft-Harley Yasası'nı bu muhafazakar muhalefet desteklemiştir (Palley, 2007: 45).

İlk neoliberal devlet oluŗturma deneyi ise 1973 yılında Pinochet darbesinin ardından Şili'de yapılmıştır. Darbenin ardından Şili'nin ekonomisinin yeniden yapılandırılması için Chicago  niversitesi'nden yetiŗen bir grup iktisatçı g revlendirilmiŗtir. Bu iktisatçılar radikal liberalizmi yansıtan bir takım politikaları uygulamaya koymuŗlardır. Bunlar arasında kamu varlıklarının  zelleŗtirilmesi, doğal kaynakların yerel halkın haklarını ezerek sömürüye açılması, yabancılara doğrudan yatırımlarının kolaylaŗtırılması, Şili'deki yatırımlarından elde ettikleri gelirlerini ülkelerine geri götürebilme haklarının garanti altına alınması, serbest ticaretin desteklenmesi, ithal ikamecilikten ihracata dayalı büyümeye dönülmesi yer almaktadır (Harvey, 2015: 15-16)

Neoliberalizm bu deney sonrasında 1970'lerin ortalarından itibaren iktisat kuramı ve politikaları üzerindeki etkisini artırarak hakim d ŗ nce haline gelmiŗtir. Bu d ŗ nce temelde iktisadi bir perspektifle serbest piyasaların kapitalist ekonomiler için en iyi örgütlenme ŗekli olduğunu esas almaktadır. Bunun pek tabi toplumsal, ideolojik, siyasi ve kurumsal sonuçları vardır. Neoliberal d ŗ nce sistemi son otuz k sur yılda

ülke yönetimlerinde, üniversitelerde, IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlarda hakim pozisyonundadır (Lapavitsas, 2007: 59).

Neoliberal düşüncede devlete verilen neredeyse tek rol piyasa pratiklerine uygun kurumsal çerçeveyi oluşturup sonrasında da korumaktır. Örneğin devlet paranın itibarını korumalı, özel mülkiyet haklarını ve piyasaların pürüzsüz işleyişini güvence altına almak için gerekirse zor gücünü ordusu, emniyeti ve hukuki kurumsal yapısı ile kullanmalıdır. Hatta eğer toprak, su, eğitim ve sağlık gibi bazı alanlarda serbest piyasalar mevcut değilse kendi elleriyle bu piyasaların oluşumunu sağlamalıdır. Bunların ötesinde işlerle ilgilenmemelidir (Harvey, 2015: 10). Ancak neoliberal dönemde özellikle 1990'lardan itibaren ana akım iktisat ideolojik olarak Hayek'in görüşlerinden esinlendiği aşırılıklardan kopmaya başlamıştır. Piyasalar halen kapitalist ekonomiler için en iyi örgütleyici mekanizmalar olarak görülse de, piyasaları düzenlemeyi amaçlayan yeni bir müdahalecilik anlayışı aşamalı olarak neoliberal düşünce içine nüfuz etmiştir (Lapavitsas, 2007: 59).

Neoliberalizm, makro iktisadi politika uygulamalarında kuramsal retoriğinden uzaklaşmıştır. 1980'lerin başında neoliberal politika yapıcılar Keynesyen faiz oranının ince ayarlanmasına dayanan para politikasını terk ederek parasalcı politikaları uygulamaya başlamışlardır. Bu politika değişimi ile OECD ülkelerinin genelinde işsizlik hızla artarak Büyük Bunalımdan bu yana en yüksek seviyeleri görmüştür, küresel reel faiz oranları yukarı yönlü sıçrama yapmış ve finansal piyasalarda oynaklıklar meydana gelmiştir. Bunun sonucunda parasalcı uygulamalardan vazgeçilerek faiz oranı hedeflemesine yönelik politikaya geri dönmüştür (Palley, 2007: 49).

Reagan yönetimini gibi yeni sağ hükümetlerin, yeniden canlandırılmak istenen yeni ortodoksiye bağlılıkları genellikle söylem düzeyinde olmuştur. Bu hükümetler vergi gelirlerini kullanarak tercih ettikleri şirketleri ve çıkar gruplarını desteklerken, bir yandan da ideoloji olarak vergilerin düşürülmesinin gerekliliklerini vurguluyorlardı. Örneğin Reagan yönetiminin kampanyasının en önemli destekçisi olan ABD savunma sanayi, 1980'lerin başında büyük vergi indirimlerinin yapıldığı dönemde askeri harcamalarda yapılan büyük artışlardan ciddi bir fayda elde etmiştir (Shutt, 2004: 64)

Genel bir ilke olarak serbest piyasanın erdemlerinde ısrar edenlerin Keynesyen dönem sonrasında neoliberal dönemde de kendileri için özel koşullar üretme eğilimleri sürmüştür. Reagan ve Bush yönetimlerinin iflas eden mali kurumları desteklemek üzere büyük müdahaleleri (1984 yılında Continental Illinois Bank'ın fiilen millileştirilmesinden 1990 yılında tasarruf ve kredi kurumlarına yapılan büyük yardımlara kadar), diğer taraftan Thatcher hükümetinin özel yatırımları destekleme planları ve sosyal güvenlik bütçelerinin emlak piyasalarının 1988'de çöküşünden sonra ve ardından gelen resesyonda zor duruma düşen kişilerin ipotek faizlerinin ödenmesinde kullanılması bu duruma örnekler olarak sayılabilir (Shutt, 2004: 65).

Neoliberal politikaların uygulamada yaşadığı sıkıntılar henüz 1980'lerde düşünsel temellerinden en önemlisi ve neoliberal dönüşümde önemli bir yeri olan parasalcı yaklaşıma dayalı sıkı para politikalarında yaşanmıştır. 1970'lerde kapitalist sistem yapısal krize girince, Keynesyen düşünce gözden düşmüş ve Milton Friedman'ın parasalcılığı popüler hale gelmiştir. Bu kuram paranın miktar teorisini temel almaktadır. Friedman, 1970'lerde büyük bir problem haline gelen enflasyonun nedeninin aşırı düzeylere varan para arzı olduğunu düşünüyordu. Kapitalist ekonomilerde doğal işsizlik oranı mevcuttur ve işsizlik oranını bu doğal sınırın altına indirmeye yönelik her adım enflasyona neden olacaktır. Dolayısıyla hükümetlerin enflasyon ile işsizlik birleşimleri

arasında bir tercihi söz konusu olamaz. Hükümetler enflasyona neden olmak istemiyorlarsa, paranın miktar kuramını göz önünde bulundurup para arzını kontrol altına almaları gerekir. ABD’de Reagan ve İngiltere’de Thatcher hükümetleri yönetime geçtikleri zaman enflasyonla mücadele için parasalcı politikalar uygulamışlardır (Lapavitsas, 2007: 66).

Ancak parasalcılık öğretisinin pek de işe yaramadığı kısa sürede anlaşılmıştır ve 1980’lerin ortalarından itibaren gözden düşmeye başlamıştır. Parasalcı politikalar enflasyonun düşürülmesinde yararlı olsa da, bunu ancak reel ekonominin zayıflaması, tüketim ve yatırımların aşağı çekilmesi pahasına yapabilmiştir. Ayrıca ekonominin yeniden canlanması durumunda tekrar enflasyonun ortaya çıkmasının engellenmesinde bu politikalar yetersiz kalmış, para arzı ile enflasyon arasındaki ilişki istikrarsız hale gelmiş, ABD ve İngiltere hükümetleri para arzını kontrol altına alamamışlardır (Shutt, 2004: 52; Lapavitsas, 2007: 66).

Parasalcılığın başarısızlığının başlıca iki nedeninden bahsedebiliriz. İlk olarak, parasalcı yaklaşım hükümetlerin para arzı artışını varsayılan doğal büyüme oranına uygun olarak sınırlandırarak yüksek enflasyonu engelleyeceği görüşüne dayanmaktadır. Ancak, bu yaklaşımın kar peşinde koşan bankaları herhangi bir şekilde sınırlayabileceği oldukça şüpheli olmuştur. Diğer taraftan mali sistemdeki düzenlemelerin kaldırıldığı bir ortamda mali kurumların kredi hacmi üzerinde herhangi bir sınırlama yapılması, böylece para arzının artışına ilişkin resmi hedeflerin tutturulması pek mümkün gözüküyordu. Uygulamada 1979 yılında Thatcher yönetiminin ilk icraatlarından biri kambiyo kontrollerini kaldırması, mali kurumların dışarıdan serbestçe borçlanabilmelerini sağlamış ve onları kredi hacimleri üzerindeki miktar sınırlamalarından kurtarmıştı. Bu ise parasal hedeflemeyi imkansız hale getirmiştir (Shutt, 2004: 53).

Serbest piyasa kapitalizmi içinde, parasalcı görüşün parasal kontrol politikasının Keynesçi fiyat ve ücret kontrollerinden daha fazla uygulanabilir olmadığı kısa sürede anlaşılmıştır. Buna karşılık yurtiçi kredi genişlemesinin yarattığı enflasyonun faiz oranlarının yükseltilerek kredi talebinin düşürülmesi yoluyla önlenebildiği görülmüştür. Buna karşılık yurtdışından daha düşük faiz oranları ile borçlanabilme olanakları mevcut olsa da, döviz kuru riski bu durumu sınırlamaktadır (Shutt, 2004: 53).

İkinci olarak, parasalcı uygulamalarla enflasyonu sınırlamak üzere yükseltilecek faiz oranları üretimin azalmasına ve böylece reel ekonominin zarar görmesine yol açmıştır. Monetarist politika yapıcılarının elinde parasal büyümeyi sınırlandırmak üzere (enflasyonu sınırlandırmak üzere) yalnızca faiz oranları politikası kalmıştı. Daha önceleri parasal büyümeyi sınırlandırmak üzere faiz oranları belirli bir düzeyde belirlenirken, diğer farklı araçlar da kullanılıyordu. Fakat faiz oranları tek politika aracı olarak kalınca faiz oranlarının normalde belirlendiğinin daha üzerinde saptanması gerekiyordu. Böylece ulusal para değeri kazanırken, dış ticarete konu olan mal ve hizmetlerde rekabet gücü azalıyordu. Ayrıca yüksek faiz oranı hükümet ve şirketlerin zaten büyük boyutlara ulaşmış borç yüklerinin maliyetini artırıyordu. (Shutt, 2004: 54).

Muhafazakar ortodoks bir iktisadi görüşe dayanan neoliberalizm, son çeyrek yüzyılda sosyal yaşamı ve iktisat politikalarını belirlemektedir. Düşünsel temelleri 19. Yüzyıl liberalizm doktrinine dayanan neoliberalizm, 1970'lerin ortalarından itibaren güçlenen parasalcı görüşlerle bağlantılı olarak gelişip, son dönem iktisadi ve sosyal yaşamı hakimiyetine almıştır. Neoliberalizm, hükümet müdahalelerinin piyasanın işleyişinde aksaklıklar yarattığını buna karşın serbest ticaretin ve rekabetin piyasa ekonomisini güçlendirip iktisadi etkinliği artırdığına vurgu yapmaktadır (Palley, 2007: 42).

Yukarıda özellikle ardında yatan düşünsel temel bağlamında ele alınan neoliberalizm aslında 1970’lerdeki krize karşı üst sınıfların gelir ve servetlerini koruma mücadelesini yansıtmaktadır. Bu krizin ötelenmesi için 1980’den itibaren bir dizi ekonomik, sosyal ve siyasal dönüşüm gerçekleşmiştir. Bu dönüşümde üç süreç etkili olmuştur. Bunlar; neoliberal yeniden yapılanma, neoliberal küreselleşme ve finansallaşma süreçleridir (Bello, 2008; BSB, 2009: 63). Devam eden bölümlerde neoliberal dönem ve politikalar bu üç başlık altında detaylı incelenmektedir.

3.3.1. Neoliberal Yeniden Yapılanma

Neoliberal yeniden yapılanma; ABD’de Reagan ve İngiltere’de ise Thatcher’ın yönetime gelmesiyle başlattıkları serbest piyasa yanlısı muhafazakâr Ortodoks politikaları kapsamaktadır. Bu politikalarla kapitalizmin işleyişi ile ilgili yeni kurallar seti oluşturulmuştur. Bu doğrultuda, sermaye ve borç verenlerin lehine yeni bir emek ve yönetim sistemi kurulmuş, devletin refah ve kalkınmaya yönelik müdahaleleri azaltılmış, işgücü piyasaları esnekleştirilmiş ve böylece emeğin kazanımları geri alınmıştır. Özelleştirmeler, sendikasılaştırma gibi sermaye yanlısı uygulamalar devreye sokulmuştur (BSB, 2009: 63; Dumenil ve Levy, 2007: 27). Gelir bölüşümü konusunda neoliberal politika yapıcılar önceliği emek piyasasının düzenlemelerden arındırılmasına vererek ücret ve gelir eşitsizliklerinin artmasına neden olmuşlar ve artan eşitsizliklerin piyasaların üretim faktörlerine hak ettikleri kadar ödüyor olmasından kaynaklandığını öne sürmüşlerdir (Palley, 2007: 49).

Yeni muhafazakar neoliberal politikalar bağlamında finansal sistemin kuralsızlaştırılması ve serbestleştirilmesi öngörülmüştür. Reel ve finansal sektörler arasındaki ilişkiler ikincinin lehine düzenlenmiş, birleşme ve satın almaları kolaylaştıracak hukuki alt yapı kurulmuş, merkez bankaları güçlendirilmiş ve

faaliyetleri fiyat istikrarı hedefine yönlendirilmiş, çevre ekonomilerden merkeze kaynak aktarımı ile finansal piyasaların geliştirilmesi sağlanmıştır (Dumenil ve Levy, 2007: 27). Genişletici Keynesyen politikaların yerini daraltıcı, enflasyonla mücadeleyi esas alan politikalar almıştır. Devlet müdahaleleri verimsiz ve genellikle popülist olduğu için eleştirilmiştir. İstikrar, güven, kredibilite, beklentiler, şeffaflık ve yönetim gibi reel ekonomiden ziyade daha çok finansal ekonomi ile ilgili kavramlar iktisat yazınında türemiştir. Keynesyen iktisadın yerini muhafazakar Ortodoks iktisat anlayışı (rasyonel beklentiler ve monetarizm ekolleri ile) almıştır (BSB, 2009: 58). Washington Uzlaşması altında belirlenen özelleştirme, serbest ticaret, ihracata dayalı büyüme, finansal sermaye hareketleri, emek piyasasında deregülasyon ve kemer sıkma gibi politikalar küresel düzeyde iktisat politikalarında hakim konuma gelmişlerdir (Palley, 2007: 51).

Keynesyen politikaların 1970'lerin yapısal krizini çözememesiyle eli iyice güçlenen neoliberalizm taraftarları devlet müdahalelerinin güçlü olduğu Avrupa, Japonya ve pek çok çevre ülkeye karşı neoliberal saldırılara başlamışlardır. Avrupa neoliberal politikalara hızla uyum sağlamıştır. Fakat sosyal güvenliğe dönük uygulamalar halkların direnci nedeniyle varlığını sürdürmüştür (Dumenil ve Levy, 2007: 30).

Neoliberal doktrin özellikle Anglosakson ülkelerde yaygın olarak kabul görmüştür. Bu doktrinin en sadık taraftarları ironik bir biçimde Avustralya ve Yeni Zelanda'nın sözde sosyalist hükümetleri olmuştur. Yeni Zelanda hükümeti, mali sektör ve ithalat üzerindeki kontrolleri kaldırmış, tek taraflı olarak tarife indirimleri gerçekleştirmiştir. Aynı zamanda sıkı mali ve parasal politikalar uygulamaya karar vermiştir. Ana akım iktisatçılar büyük övgüler yağdırsa da, her iki ülke de düşük büyüme ve yüksek bütçe açıkları tuzağından kurtulamamıştır (Shutt, 2004: 59).

Neoliberal modaya ayak uyduran Japonya da ekonominin çeşitli alanlarında devlet müdahalesi ve kontroller uygulamış, uluslararası piyasa güçlerine görülmemiş derecede kendini açmıştır. Japonya, sermaye ihracı üzerine koymuş olduğu sınırlamalar ve uyguladığı düşük faiz oranları sayesinde Japon imalatçıların görece düşük sermaye maliyetlerinden yararlanıyor olmasına uzun zamandır içerleyen ABD'nin baskısı karşısında sermaye giriş çıkışlarını büyük ölçüde serbest bırakmıştır. Bu politika değişiklikleri ile birlikte denizaşırı doğrudan sermaye yatırımları 1980'li yıllarda bir önceki on yıla nazaran beş kat artırmış, bu durum 1980'lerde küresel ekonomi eğilimini güçlendiren en önemli olgulardan olmuştur (Shutt, 2004: 59).

ABD'de uygulanan neoliberal model Avrupa'da uygulanan modelden farklılıklar gösterir. Güçlü yönü, ABD'de daha düşük bir ortalama işsizlik oranı, daha hızlı bir büyüme mevcuttur. Bunun karşısında aşırı bozuk bir gelir dağılımı, daha yüksek yoksulluk oranı, 1990'ların ortalarına kadar daha düşük üretkenlik artışı, daha uzun çalışma saatleri, az ücret alan kesimlerin ücretlerindeki durağanlık ABD modelinin zayıf yönleridir (Palley, 2007: 52).

Neoliberal dönemde devletin iktisadi rolünün ne olması gerektiğine dair anlayışta bazı temel değişimler gerçekleşmiştir. Devletin iktisadi rolüne dair geleneksel liberal açıklama; tekel, doğal tekel, kamusal mallar ve dışsallıklar gibi “piyasa başarısızlıklarını” merkezine koyar (Palley, 2007: 54). Piyasa başarısızlıkları söz konusu olduğunda, optimal üretim düzeyine ulaşılamaz. Bu problemi çözmek üzere devlet müdahaleleri ile düzenlemelere, vergi ve teşviklere başvurulur ya da üretim bizzat devlet tarafından yapılır (Palley, 2007: 55).

Piyasa başarısızlıklarına karşı ortaya çıkan neoliberal argüman “devletin başarısızlığı” kavramıdır. Bürokratik yetersizlikler ve piyasa taraftarı teşviklerin

yokluğunda devletin piyasa başarısızlıklarına müdahaleleri daha kötü sonuçlar doğurabilir. Bu argüman özellikle radikal bireyciliğin gelişkin olduğu ABD’de destek görmüştür (Palley, 2007: 55). Soğuk savaşı kullanan ve ideolojik düzeyde kolektif iktisadi hareketlere karşı saldırı başlatan, bu sayede gücünü daha fazla arttıran Amerikan radikal bireyciliği anlayışı; serbest piyasaları kutsayarak, hükümet müdahalelerinin iktisadi etkinliği azalttığına yönelik söylemin yaygınlaşması için gerekli altyapıyı oluşturmuştur (Palley, 2007: 45- 46).

Neoliberallere göre, müdahale ve düzenlemelerden arındırılmış serbest piyasa ekonomisi, genel toplumsal ve iktisadi faydalar sağlayacaktır. Fakat sistem onların öngördüğü gibi akılcı ve saydam olmanın ötesinde, yozlaşmış ve devlet desteğine bağımlı hale gelmiştir (Toporowski, 2007: 187). Benimsenen yeni ortodoks yaklaşım, kuramsal olarak fiyat istikrarı ve denk bütçe amaçlarına dayansa da, bunlar politikanın temel yol gösterici ilkeleri olarak belirlense de; uygulamada, özellikle denk bütçe hedefinden oldukça sapıldığı gözlenmiştir. Bütçe açıklarının artmasında, bu dönemde siyasi olarak güçlü bir durumda olan arz yanlı iktisat düşüncesinin, vergi indirimlerinin ekonomik büyümeyi hızlandıracağı görüşünün de çok büyük etkisi olmuştur (Shutt, 2004: 66).

İngiltere’deki muhafazakar Margaret Thatcher hükümeti, 1980’li yıllarda sanayileşmiş kapitalist ülkeler arasında, radikal ortodoks politikaların en tutarlı ve en sadık uygulayıcısı olmuştur (Shutt, 2004: 52). İngiltere diğer sanayileşmiş ülkelerin birçoğundan daha az mali açıklar gerçekleştirmiştir. Hatta 1980’lerin ortasındaki kısa refah döneminin sonuna doğru bütçe fazlası bile vermiştir (Japonya dışındaki diğer G7 ülkelerinin aksine) (Shutt, 2004: 55). Thatcher’ın konuşmalarında tasarrufun önemi üzerine çok yoğunlaşmasına karşın, denk bütçe hedefi de (mali disiplin) parasal disiplin konusunda gösterilen tutumdan daha kararlı ve sahici değildi. Kuzey denizi petrol

gelirlerinin hızla artışı ve özelleştirmeler sonucu kamu varlıklarının satışından elde edilen tek seferlik gelirlerin etkileriyle sağlanmaya çalışılan bütçe dengesi bu kaynaklar azalınca ve 1980'lerin sonunda tekrar resesyona girilmesiyle bozulmuştur. Böylece mali disiplin iddialarının boş olduğu ortaya çıkmıştır (Shutt, 2004: 56).

Neoliberal dönemde devletin iktisadi rolünün azaltılmasına yönelik söylem kullanılarak, özelleştirmeler yoluyla kamu mallarının yağmalanması olanaklı kılınmıştır. Özelleştirme politikasının temel argümanı, zarar eden devlet işletmelerini özel mülkiyete geçirerek, yeniden karlı çalışmalarını sağlamak ve vergi mükelleflerinin üzerinde yük oluşturan bu yapıya son vermek, böylece tüketicilerin daha ucuz ve etkin hizmet almalarının yolunu açmak olarak ortaya konmuştur. Şirketlerin özel mülkiyete geçişiyle karlı bir şekilde çalışmaya başlamalarının vergi sistemi üzerinden kamu hazinesine de katkıda bulunacağı iddia edilmiştir (Shutt, 2004: 56).

Ancak uygulamada özelleştirilen birçok şirket (telekomünikasyon, gaz, elektrik ve su şirketleri gibi) devlet mülkiyeti altında karlı bir şekilde faaliyet gösteren şirketler olmuştur. Dolayısıyla bu şirketlerin elde ettiği karlardan kamu hazinesi mahrum bırakılarak bunların satışından elde edilen tek seferlik gelirle bu kayıp telafi edilmiş gibi gösterilmiştir. Diğer taraftan özelleştirilen birçok işletmenin karlılıklarındaki artışın temel sebebi toplu şekilde işten çıkarma sürecinin yarattığı maliyet azalması olmuştur. Fakat bu durum işsizliği artırmış ve bunun da sosyal güvenlik bütçesinde yarattığı yük genel bütçe dengesini olumsuz etkilemiştir. Bu tür uygulamalar, yapılan özelleştirmelerin uzun dönemdeki iktisadi etkinliği bakımından soru işaretleri doğurmuştur. Diğer taraftan tekel işletmelerin kamu mülkiyetinden özel mülkiyete geçirilmeler tüketiciler açısından riskler ortaya çıkarmıştır (Shutt, 2004: 56-57).

1980 sonrasında uygulanan bu irrasyonel strateji, hükümetlerin kısa dönemde ekonomik ve sosyal yıkımlardan kurtulmak üzere umutsuzca uzun dönemli etkilerini düşünmeden her çareye başvurmaları ile açıklanabilir (Shutt, 2004: 66). Ortodoksiye (gerçekleştiği söylenen) geri dönüş kamu mallarının yağmalanması ve kamu maliyesinin kötüleşmesi sonuçlarını doğurmuştur. OECD ülkelerinin gayri safi borçlar olağanüstü artmıştır. GSYH içindeki payı 1977-1980 arasında % 35'ten % 42'ye yükselmiş olan gayri safi borçlar, 1980'lerin başlarında hızlı artışını sürdürmüş, 1986-1989 döneminde hafif bir gerileme gösterdikten sonra yine hızlanarak 1997'de GSYH'nin % 73'üne ulaşmıştır ve bu oran, 1974 yılı oranının iki katından fazladır. Borç sorununu daha da ağırlaştıran (finansal ortodoksiye ve piyasa liberalizmine iddia edilen geri dönüşün doğrudan sonucu olarak) 1960'lar ve 1970'lerden bu yana reel faiz oranlarında meydana gelen büyük artışlar olmuştur. Böylece OECD ülkelerinde ulusal gelirin oranı olarak kamu borç servisi maliyetleri 1974'ten bu yana üç kat artmış, % 3'ün üzerine çıkmıştır (Shutt, 2004: 68).

Neoliberal istikrar politikası uygulaması iki nedenden ötürü sorunlu ve kendisiyle çelişiktir. İlk olarak istikrar politikası iş çevrimleri ile mücadele bakımından doğru olsa da neoliberal uygulaması bu politikaları hedefinden saptırmıştır. Buna örnek olarak 2001 yılında Bush yönetiminin vergi politikasını verebiliriz. Bu dönemdeki durgunluk bahane edilerek vergi indirimlerine gidilmiş ve bu üst gelir kesimleri lehine yapılmıştır. Ayrıca durgunlukla mücadele için geçici olarak uygulanması gerekirken kalıcı hale getirilmiştir. İkinci olarak neoliberal yaklaşım piyasa ekonomisinin kendiliğinden tam istihdama ulaşacağını öngörür fakat neoliberal politika yapımcılar uygulamada istikrar politikalarına başvurmak zorunda kalmışlardır (Palley, 2007: 50).

Neoliberal dönem boyunca devletler sıklıkla makroekonomik müdahalelerde bulunmuşlardır. Devlet harcamalarının GSYH içindeki payı merkez kapitalist ülkelerin

hepsinde yüksek seviyelerini sürdürmüştür. Devlet müdahalelerine yönelik neoliberal ideolojik saldırı tüm hırçınlığıyla sürse de, devletin kapitalist ekonomilerdeki rolü hala devam etmektedir. Ancak Keynesyen, tam istihdamı ve toplumsal refahı sağlamaya yönelik kamu politikalarının uygulanması gerektiği fikri, ortadan kaybolmuştur (Lapavitsas, 2007: 67).

Keynesyen çevrim karşıtı para ve maliye politikalarına geri dönülmesine karşılık bu politikaların tam istihdamı sağlamaya yönelik amaçları terk edilmiştir. Bu dönemde emek piyasası arz ve talep faktörlerince belirlenen doğal işsizlik oranı (enflasyonun artma ve azalma eğilimi göstermediği işsizlik oranı düzeyi olduğu varsayılan ‘enflasyonu hızlandırmayan işsizlik oranı’ olarak da bilinir) kavramı tam istihdamın yerini almıştır. Doğal işsizlik oranının ön plana çıkarılması neoliberal politikaların iki noktada çıkarlarına hizmet etmiştir (Palley, 2007: 49). İlk olarak işçilerin pazarlık gücünü zayıflatan ortalama işsizlik oranları yükselmiş ikinci olarak ise reel faiz oranlarının yüksek oluşunun servet sahiplerine ve finans kesimine sağladığı fayda kamuoyunun gözünden kaçırılmıştır. Dolayısıyla faiz oranları iş çevrimini hafifletmek üzere çevrim karşıtı olarak ayarlanmıştır fakat ortalama faiz oranları yüksek olmuştur. Maliye politikası da çevrim karşıtı olarak kullanılsa da, yine de yüksek gelir gruplarına yönelik vergi indirimlerinde olduğu gibi sermaye kesimi lehine özel çıkarlar için kullanılmıştır (Palley, 2007: 50).

3.3.2. Neoliberal Küreselleşme

Küreselleşme ve neoliberalizm birbirleriyle ilişkili olgulardır fakat farklı mekanizmaları barındırırlar. Küreselleşme eski bir süreçtir. Marx’ın Komünist Manifesto’da belirttiği gibi, kapitalizmin içsel bir eğilimi olan dünya pazarının kurulması sürecidir. Uluslararası ticaretin genişlemesi ve sermaye akışları bu sürecin

parçalarıdır. Küreselleşmenin bugünkü aşamasında; ulus ötesi şirketler yayılmış, sermayenin uluslararası hareketliliği artmış, döviz işlemleri yüksek hacimlere ulaşmış, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finansal kuruluşlar yeni rolleri ile küresel ekonomide önemli aktörler olmuşlardır. Sovyetler Birliği'nin yıkılışı ile tek kutuplu hale gelen dünyada, ABD hegemonyası daha da güçlenmiştir. Küreselleşme, yani kapitalizmin uluslararasılaşması, aynı zamanda şiddet kullanımını içeren sömürüye dayalı emperyalist bir nitelik taşımıştır (Dumenil ve Levy, 2007: 26-27). Serbest ticaret, serbest finans ve esnekleştirilmiş işgücüne dayanan bir sermaye birikim rejimi oluşmuş, üretim faaliyetleri ise yeni uluslararası işbölümünün bir sonucu olarak işgücünün ucuz olduğu Güney ve Doğu Asya'ya kaydırılmıştır (BSB, 2009: 52).

Günümüz küreselleşme dönemi neoliberalizmin hakimiyeti altındadır. Neoliberalizmin kuramsal kökleri ana akım iktisada dayanır ve uygulanması da bu kuramsal altyapı üzerinde gerçekleştirilmektedir. Buna göre, piyasalar herhangi bir kısıtlamaya maruz kalmadığı sürece mevcut kaynakların en iyi şekilde tahsisini gerçekleştirecek, tüm iktisadi ihtiyaçları optimum düzeyde karşılayacak ve kendiliğinden tam istihdamı sağlayacaktır. Kendi kendini düzenleyen serbest piyasaların sağladığı tüm bu faydaların dünya geneline yayılması için piyasalar küreselleşmelidir. Piyasaların küreselleşmesi neoliberalizmin ilk temel önermesidir (Shaikh, 2007: 77).

Neoliberal doktrinin kendi köklerinden aldığı en önemli söylemlerden biri serbest ticaretin herkes için iyi olduğudur. Neoliberalizmin temel mantığı, Ortodoks serbest ticaret mantığına dayanmaktadır. Yani rekabetçi serbest ticaret bütün uluslara fayda sağlayacaktır. Neoliberalizm savunucuları geçmişte rekabetçi koşulların var olmadığı, bugün ise uluslararası kurumların da katkılarıyla rekabetin dünya ölçeğinde sağlanabileceğini vurgulamaktadırlar. Bu sağlanabilirse serbest ticaretin yaratacağı

faidalarından herkes yararlanabilecektir. Bu nedenle özellikle gelişmekte olan dünyada piyasalar üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması gerekmektedir (Shaikh, 2007: 78).

Oysaki uluslararası ticaretin işleyiş mekanizmasının ulus içindeki ticaretin işleyişinden bir farkı yoktur. Rekabetçiliği yüksek olan düşük olan karşısında üstünlük kurar. Bu bakımdan neoliberal küreselleşmenin toplumsal düzeyde bir takım problemler ortaya çıkaracağı aşîkardır. Nitekim kalkınmış ülkeler de, kendi kalkınma aşamalarında uluslararası rekabeti sınırlayıcı kurum ve uygulamaları kullanmaktan imtina etmemişlerdir (Shaikh, 2007: 79).

Gerçek rekabet kuramında ise rekabet nedeniyle fiyatlar dolayısıyla da dış ticaret hadleri görelî reel maliyetlerce belirlenir. Uluslar arasında ticaret başladığında ticaret fazlası veren ülkeye fon girişleri içindeki kredi miktarını artıracak ve faiz oranlarını düşürecektir. Tersine başlangıçta ticaret açığı veren ülkede, fon akışı dışarı doğru gerçekleşecek, kredi arzı azalacak ve faiz oranları yükselecektir. Uluslararası sermaye akımları sınırlar arasında hareket ederek karını artırmaya çalıştığı için faiz oranlarının düştüğü fazla veren ülkeden faiz oranlarının yükseldiğı açık veren ülkeye doğru yönelecektir. Böylece uluslararası piyasalarda açık veren ülke net borçlu, fazla veren ülke ise net borç veren durumuna gelecektir. Ticaret dengesizlikleri düzelmeyecek bunun yerine bu dengesizlikler sermaye akışlarıyla karşılanacaktır. Böylece ticaret dengesizlikleri kalıcı olacak ve açık veren ülkeler uluslararası borçlular haline geleceklerdir (Shaikh, 2007: 87).

Neoliberalizm, üçüncü dünya borç krizi ile çevre ülkelerde kendini ilk kez açıkça göstermiştir. Komünizmle mücadele adına siyasî bir kararla 1960'lı ve 1970'li yıllarda bu ülkelere büyük miktarda borç verilmiştir. 1979 yılında faiz oranlarının aniden ve hızla yükseltilmesi ile bu ülkeler borç krizine sürüklenmişlerdir. Ayrıca 1970'li

yıllarda merkez kapitalist ülkelerin yapısal krize girmesi, çevre ülkelerin dış ticaretini olumsuz etkilemiş ve kriz ortamına olumsuz katkıda bulunmuştur. Bu dönemde gerçekleşen hammadde ve enerji fiyatlarındaki düşüşler de, çevre ülkeleri olumsuz etkilemiştir (Dumenil ve Levy, 2007: 37).

Ticaret açığı veren ve bunu kapatmak üzere Europiyasalardan borçlanan bu ülkelerin ticaret açıkları ve dış borçları sürdürülemez boyutlara ulaşmıştır. Nitekim Ağustos 1982’de Meksika hükümeti moratoryum ilan etmiştir. Daha sonra Brezilya, Arjantin ve Polonya Meksika’yı takip etmiştir. Piyasa mekanizması içerisinde hareket edilseydi, moratoryum ilan eden ülkelere borç veren bankalar iflas edecek, ayakta kalan bankalar kredi verirken daha ihtiyatlı davranacaktı. Ancak, serbest piyasa ekonomisi yanlısı Reagan hükümeti, çoğu Amerikan bankalarından oluşan bu uluslararası bankaların düştüğü durumun piyasa mekanizması tarafından kendiliğinden çözümlenmesine sıcak bakmamıştır (Toporowski, 2007: 183).

Bretton Woods sabit döviz kurları sisteminin çökmesi ve ülkelerin Europiyasalardan daha rahat koşullarda borçlanmaları IMF’in 1970’lerde işlevini azaltırken 1980’lerin başlarındaki borç krizleri sonrasında sistemi tekrar düzeltmek üzere IMF yeni görevler üstlenmiştir. Bu doğrultuda uluslararası bankacılık sisteminden borç almış ve borçlarını ödeyemeyeceğini ilan eden ülkelere yeniden finansman olanakları sağlamak IMF’in yeni görevi olmuştur. Ülkeler bu finansman imkanından yararlanmak için yapısal uyum diye adlandırılan ve deflasyonist nitelikli finansal istikrar paketini uygulamak zorunda kalmışlardır (Toporowski, 2007: 184).

Çevre ülkelere neoliberal politikalar bağlamında önerilen yüksek finansman maliyeti, döviz kuru istikrarı ve sermaye hareketlerinin serbestisi kalkınmadan ziyade iktisadi durgunluk ve kriz reçetesi olmuştur. Bu politikaların uygulanması ve bunun

sonucunda yabancı yatırımları çekerek kalkınma sağlanması bir mit haline gelmiştir (Dumenil ve Levy, 2007: 38). Washington Uzlaşısı ile kalkınmakta olan ülkelere önerilen politikalar, büyümeyi hızlandıramamış hatta aksine yavaşlatmıştır. Bu durum bir takım tepkiler doğurmuş ve bu politikaların itibar kaybetmesine neden olmuştur. Bu politikalara tepki olarak görüşler ortaya konulmuştur. Bunlardan bazıları; uluslararası finansal piyasaların istikrarsızlık yaratma eğilimi içinde olabilecekleri, ihracata dayalı büyümenin küresel bir deflasyonu ve fiyatlarda dibe yarışı teşvik edebileceği ve sömürünün engellenmesi için emek piyasalarında düzenlemeler yapılması gerekliliğidir. Fakat ABD tarafından yürütülen neoliberal model hala küresel etkinliğini sürdürmektedir (Palley, 2007: 51-52).

Neoliberalizm, merkez ekonomilere ise çeşitli faydalar sağlamıştır. Bunlar: çevreden ucuza ve azalan fiyatlarla hammaddeler elde edilmesi; çevre ülkelerin ucuz işgücünün ulus ötesi şirketlerce sömürülmesi; çevre ekonomilerin biriken borçları nedeniyle merkez ekonomilere faiz akışıdır. Ayrıca özelleştirmeler ile çevre ekonomilerinin potansiyel karlı, stratejik kuruluşlarının düşük fiyatlarla ulus ötesi şirketler tarafından aşamalı olarak ele geçirilmesi bunlar arasında sayılabilir (Dumenil ve Levy, 2007: 40). Neoliberal dönemde, büyük oranda ABD’li finans kuruluşlarının oluşturduğu uluslararası finans kesimi, finansal düzenlemelerin kaldırılmasını sağladıktan sonra ulusal karar vericilerin desteğiyle ülkelere girmeye başlamıştır. Reel sektörle finans sektörü arasındaki ilişkilerde ise ikincisinin lehine olacak şekilde bu ilişkileri yeniden dizayn etmiştir (Dumenil ve Levy, 2007: 37).

3.3.3. Finansallaşma

Neoliberalizm yeni bir toplum düzen, özgül bir iktidar şekillenmesi yaratsa da, esasında kapitalizm gelişiminden bağımsız değildir. 19. Yüzyıldan beri yükselişini

sürdüren finansallaşmanın ve 20. Yüzyılda iyiden iyiye merkezileşen sermayenin neoliberal dönemde en uç noktasına geldiklerini görüyoruz. Dev finansal şirketler ve bunların muazzam boyutlara ulaşmış olan finansal faaliyetleri dönemin karakterini yansıtmaktadır. Bu şirketler hem geleneksel bankacılık ve sigortacılık faaliyetlerini yürütürken aynı zamanda yeni gelişen varlık yönetimi faaliyetlerini bir arada sürdürmektedirler. Menkul kıymetler, yatırım ve emeklilik fonları gibi kurumlarda yoğun olarak tutuluyordu. Finans ve diğer tüm alanlarda idari bir devrim başlamış, geleneksel kapitalist işlerin tamamı idari kadrolara devredilmiştir (Dumenil ve Levy, 2007: 31).

Finansallaşma fenomeni esasında savaş sonrası uzun genişleme döneminin artık sona erdiğini gösteren 1973-74 petrol krizini takiben, bilgi işlem ve telekomünikasyon alanlarında gerçekleşen teknolojik devrim ve emek ile finans piyasalarında gerçekleştirilen deregülasyonlar ve Keynesyen uzun genişlemenin sona ermesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu süreçlerin finansallaşmayı ilgilendiren temelde üç yönü vardır. Bunlar; 1970'lerin ortalarından 1990'ların ortalarına kadar üretkenlik artışlarının sınırlı olması, emek yoğunlaşırken karşılığı ödenmeyen emeğin yaygınlaşması ile ilişkili değişen çalışma pratikleri ve çok uluslu şirketlerin hakimiyetine giren küresel üretim ve ticaretin sonucu olan üretim kapasitesindeki küresel kaymalardır (Lapavitsas, 2010: 39-41).

Neoliberal dönemdeki ekonomik ve siyasi müdahalelerle 1980'lerin ortalarından itibaren ABD'de finans dışı kesimlerin kar oranları yeniden artmaya başladı. Fakat bu artış genellikle bu şirketlerin yatırımlarını faaliyet dışı finansal alanlara kaydırmasıyla elde edilmiştir. Sanayi karlarındaki gerileme bu şekilde telafi edilebilmiştir. Finans piyasaların hacimleri hızla artarak devasa boyutlara ulaşmıştır (BSB, 2009: 58).

Neoliberal dönemdeki bu dönüşüm, finansal faaliyetlere olan yönelimi artırmıştır. Finans sektöründe karlılığın artması finansal faaliyetleri ve finansal kuruluşların büyüklüğünü artırmıştır. Finansal kuruluşların öz kaynakları (borçlar ödendikten sonraki toplam varlıkları) reel sektör kuruluşlarının öz kaynaklarının % 25’kadar iken, bu oran 1970’lerde % 18’e gerilemiş, 2000 yılında ise yükselerek % 30’a ulaşmıştır (Dumenil ve Levy, 2007: 32).

Neoliberal dönemde servetlerin elde tutuş şekli de finansal bir nitelik kazanmış, sermaye sahiplerinin üst kesimleri servetlerini hisse senedi, tahvil ve bono gibi menkul kıymetler şeklinde tutmaya başlamışlardır. Başta ABD’de olmak üzere nüfusun geniş bir kesimi de bu tip menkul kıymetlere (emeklilik fonları gibi) yatırım yapmış ve gelir elde etmiştir. 1990’ların ikinci yarısında olduğu gibi varlık fiyatlarındaki artışlar bu kesimlerin kendilerini daha zengin hissetmelerine neden olmuştur. Böylece toplumun bu kesimleri de kapitalist sınıfın bir parçası haline getirilmişlerdir. Varlıkların bu tür fonlarda (emeklilik fonları) toplanması finansın iyice güçlenmesine hizmet etmiştir. Fakat bu geniş toplumsal kesim, rahat bir emeklilik dönemi arzusunun risk altında olduğunu görememiştir (Dumenil ve Levy, 2007: 33-34).

Finansallaşma süreci sermayeye aktarılan ve neoliberal dönemde artırılan artığın daha da şişirilmesine yardımcı olmuştur. 1970’lerin krizinde merkez kapitalist ülkelerde büyüme hızları düşme eğilimine girerken, aynı dönemde finans kapitalin genişleme arzusu kendini gösteriyordu. Neoliberal dönemle birlikte bir takım gerilimleri içinde barındırsa da finansallaşma dönüşümü gerçekleşmeye başlamıştır (BSB, 2009: 63). Neoliberal dönem boyunca ABD ekonomisinde reel sektörlerden finans-sigorta-emlak kesimlerine yönelik kaynak aktarımı gerçekleşmiş ve bu kesimlerin ABD milli gelirinde aldıkları paylar aralıksız artış göstermiştir. Finansal karların toplam karlar içindeki payı artmıştır. Böylece finans kapital ABD ekonomisinde yaratılan toplam artı değer

giderek artan bölümüne el koymaya başlamıştır. Diğer taraftan finans kapitalin artı değerini artan kesimlerine el koyması emek gelirlerinin aşındırılması ile mümkün olabilmektedir. ABD ekonomisinde reel ücretler verim artışlarını geriden takip etmiş ve ücret gelirlerinin toplam hasıla içindeki payı azalmıştır. ABD’de ücretli emeğin reel gelirleri son iki yüzyıl boyunca ilk defa 1980 sonrasında gerilemeye başlamıştır (BSB, 2009: 64).

Ücretli emeğin gelirlerinin aşındırılması, bu sınıfın maliyet unsuru olması dışında aynı zamanda bir talep unsuru olması dolayısıyla ekonomide toplam talep eksikliğine yol açabilirdi. Talep eksikliğinin ortaya çıkması ise kar oranlarının yükseltilmesi üzerinde baskı oluşturacaktı. Finansallaşma süreci gelirleri düşen emekçi kesimlerin borçlanma olanaklarını artırarak tüketimlerini artırebilmelerine yardımcı olmuştur. Böylece emekçi sınıfların gelirleri azalırken ekonomide talep eksikliği yaşanmaması için borçlanma süreci kolaylaştırılarak bu kesimlerin tüketim seviyelerini artırebilmeleri sağlanmıştır. Kredi kartları, tüketici fonları ve türev ürünler gibi finansal araçların yaygınlaşması, varlık fiyatlarının (hisse senetleri, borç senetleri, gayrimenkul) şişkinleşmesi bu borçlanma furyasını beslemiştir. Neoliberal küreselleşme ile Çin ve Hindistan’ın küresel meta üretim sürecine katılmasıyla artan rekabet sonucu aşağı çekilen ücretlerin yaratacağı eksik talep sorunu, finansallaşma süreci ile bir süre daha ertelenebilmiş ve borçlanma ile ABD tüketimi artırılmıştır (BSB, 2009: 65). Küresel dengesizlikler diye adlandırılan ve ABD’nin 2006 yılına kadar kesintisiz olarak artan ve devasa boyutlara erişen cari açıklarını ifade eden durum, ABD’ye dış dünyadan net kaynak aktarımını sağlayarak hem finansallaşma sürecinin gerilimlerini yumuşatmış hem de finansallaşmaya yol açan bir etken olarak rol oynamıştır (BSB, 2009: 66).

1980 sonrası neoliberal dönüşümün en önemli süreçlerinden biri olan finansallaşma sürecinin yapısal problemlerini doğru analiz edebilmek için finans

sektörünün değer yaratmadığı, daha ziyade tarım, sanayi ve üretken hizmet sektörlerinin yarattığı değere el koyarak yeniden dağıtımına hizmet ettiği akılda tutulmalıdır. Finansallaşma sürecinde prim, komisyon, yönetici maaş ve tazminatları gibi öğelerden oluşan finansal karlar giderek artmıştır. ABD ekonomisinde reel sektörlerden finans kesimine aktarılan kaynaklar, dış dünyadan sağlanan net kaynak aktarımları ve sermayenin lehine emek sınıfının ücretlerinin aşındırılması finansal şişkinliğe giden süreci (spekülasyon ve belirsizliğin hakim olduğu) desteklemiştir (BSB, 2009: 69).

1980 sonrasında merkez bankalarının bağımsızlığı ve güçlendirilmesi finans kesiminin desteklediği bir süreç olmuştur. Para politikası enflasyon hedeflemesine indirgenerek genel fiyatlar düzeyinin kontrolünü esas alınmıştır. Keynesyen dönemde tam istihdamın sağlanmasına yönelik kullanılan para politikası, sermaye sahiplerinin gelir ve servetlerinin korunması hedefine yönelmiştir. Bu doğrultuda gerekli kuralların koyulması, kurumsal ve politik yapıların oluşturulması gerekmiştir. Neoliberalizmin sınıfsal niteliği, bir azınlığa fayda sağlarken çoğunluğun zararına sonuçlar doğurmasıdır (Dumenil ve Levy, 2007: 31).

1980’li ve 1990’lı yıllardaki yüksek faiz oranları hem bireysel hem de kurumsal düzeyde alacaklıların lehine olan bir politika seçimi olmuştur. 1980 sonrası dönemde hissedarlara temettü dağıtımı yüksek oranlara ulaşmıştır. 1960’larda vergiler ve faizler düşüldükten sonra toplam karların yaklaşık % 30’u temettü olarak dağıtılırken, bu oran yirminci yüzyılın sonunda % 100’e yaklaşmıştır. Hisse senedi piyasaları da yüksek endeks değerlerine ulaşmıştır. Hanehalklarının finansal varlıklara sahip olan kesimi alacaklılar olarak bu gelişmelerden fayda sağlamışlardır. ABD’de 1960’lı ve 1970’li yıllarda hanehalklarının bir kısmının finansal varlıkları harcanabilir gelirlerinin yaklaşık % 100’ünü bulurken, bu oran neoliberal dönemde % 150’ye varmıştır. Diğer taraftan hanehalklarının başka bir grubu ise 1960’lı ve 1970’li yıllarda harcanabilir gelirlerinin

% 60'ını bulan borçları, neoliberal dönemde % 100'ün üzerine çıkmıştır. Devletler açısından da yüksek faiz oranlarının bir takım sonuçları olmuş, ABD ve Fransa'da bütçe açıkları yükselmiştir. Neoliberal söylem nedenselliği tam tersine çevirerek bütçe açıklarının yüksek faiz oranlarına neden olduğunu vurgulamaktadır (Dumenil ve Levy, 2007: 32).

Finansal piyasalar devasa boyutlara erişirken spekülative nitelikli yatırımlar istikrarsızlık kaynağı haline gelmiştir. Bretton Woods sabit kur sisteminin çökmesiyle para birimlerinin standart bir mala (altın, gümüş gibi) bağlı olmadığı bu dönemde, spekülative beklentileri dizginleyecek herhangi bir kurumsal yapı mevcut olmadığından finansal coşku ve kaos dönemleri sıklaşmış ve daha yıkıcı hale gelmiştir (BSB, 2009: 59).

Yükselen piyasalara giren sermaye çok hızlı bir şekilde çıkabiliyordu. Bu piyasalarda ortaya çıkan finansal şişkinlik ve bunun sonucu olarak yatırım patlamaları ithalat talebini oldukça artırıyordu. İthalat arttıkça, döviz kurunun istikrarını sağlayabilmek için gereken sermaye girişi miktarı daha da artıyordu. Yabancı sermaye sahiplerinin ellerinde tuttıkları varlıklar döviz kurunun düşmesi durumunda değer kaybediyordu. Devalüasyon olma ihtimali bile sermayenin hızla bu yükselen piyasalardan kaçmasına neden olabiliyordu. Nitekim olgulara baktığımızda bu sonuç kaçınılmazdı ve 1995'te Meksika'da, 1997'de Doğu Asya'da, 1998'de Rusya'da, 2001'de Türkiye'de ve 2002'de Arjantin'de bu gerçekleşmiş ve bu ülkelerde finansal piyasalar çökmüştür (Toporowski, 2007: 186).

2007-2008 finansal krizi yine bu finansallaşma süreci sonunda ortaya çıkmıştır. Krizin nedeni genellikle olgular içinde aranmış ve yapısal nedenler gözden kaçırılmıştır (BSB, 2009: 59). Krizin nedeni bankacılık sektöründeki denetimsizlik nedeniyle eşik

altı krediler, ipotekli konut piyasalarının ve türev piyasaların kontrolsüzlüğü gibi uygulamalara bağlanmıştır (BSB, 2009: 60).

2007-2008 krizi kapitalizmin merkezinde ortaya çıkmış ve 1980 sonrası oluşturulan devlet müdahalelerinden arındırılmış serbest piyasa düzeni içinde gerçekleşmiştir. Ayrıca ABD'deki ipotekli konut ve vasıfsız kredi piyasalarında başlayan finansal çalkantılar küresel düzeyde reel ekonomiyi etkileyen bir krize neden olmuştur (BSB, 2009: 51). Başlıca kapitalist ülkelerde sermaye, kar oranlarını sürdürürebilmek için finansal piyasalara daha fazla bağımlı hale gelmiş, ABD'de finansal şirketlerin kar oranları bu dönemde artış göstermiştir (BSB, 2009: 60).

Kapitalizmin krizleri farklı konjonktürlerde meydana gelirken, bu krizlere sermayenin ve devletin krize cevabı da ortaya çıktığı coğrafyanın siyasi kültürü ve krizin şekline göre değişiklik göstermektedir (BSB, 2009: 73). 2007- 2008 finansal krizine karşı verilen iktisat politikaları tepkileri 2008 yılının ortalarından itibaren şekillenmeye başlamıştır. Ekonomilere likidite enjekte edilerek kredi mekanizması yeniden çalışır hale getirilmeye çalışılmıştır. Faiz hadleri aşamalı fakat hızlı bir şekilde indirilmiştir. Merkez bankaları zorunlu karşılık oranlarını düşürmüş ve karşılık kurallarını yumuşatmıştır. Başta finans sektöründe olmak üzere özellikle kilit önem taşıyan şirketleri kurtarma yoluna gidilmiş, bu doğrultuda kamulaştırma ve kamu iştiraki uygulamalarına başvurulmuştur. Devlet harcamaları özellikle altyapı ve sosyal hizmet alanlarına yönlendirilerek artırılmış ve ortaya çıkan talep yetersizliği giderilmeye çalışılmıştır. Muhafazakar ortodoks iktisadın şiddetle eleştirdiği kamulaştırma, kurtarma vb. türden kamu müdahaleleri ilk elden başvuru politikalar olmuştur (BSB, 2009: 82).

Neoliberal dönemde küresel niteliği artan, giderek daha sık ve yıkıcı hale gelen finansal krizler finansal serbestleşmenin getireceği iddia edilen faydalarının sorgulanmasına neden olmuştur. Neoliberal finansal serbestleşmeye karşı eleştirel görüşler, uluslararası finansın istikrara kavuşturulması, iktisadi ve toplumsal gelişime uygun hale getirilmesi yönündedir. En yaygın öneri savaş sonrası dönemdeki gibi sınır ötesi sermaye denetimi uygulamasına geri dönülmesidir. Bu denetimler esasında 1990'lara gelinceye kadar pek çok ülkede var olmuştur (Toporowski, 2007: 188).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESEL DENGESİZLİKLER: HETEREDOKS BİR YAKLAŞIM

Bretton Woods ayarlanabilir sabit döviz kuru rejimi altında kapitalist dünyada ödemeler bilançosu dengesizlikleri kontrol altında tutulurken, ülkeler ancak temel dengesizlik durumlarında kur müdahalelerinde bulunabilirdi. Cari işlemlerin dengede olmasının gözetilmesi yurtiçi politikalar için bir kısıt oluşturmaktaydı (Glyn, 2005: 25). Dolayısıyla dönem boyunca cari işlem açık ya da fazlaları küçük düzeylerde gerçekleşmiş ve süreklilik arz etmemiştir.

Bretton Woods sisteminin çökmesinden sonra dalgalı döviz kuruna geçilmiş ve paraların herhangi bir standart mala bağlı olmadığı bir dönem başlamıştır. Ancak Bretton Woods döneminde siyasi ve askeri olarak hegemonyasını sağlamlaştıran ABD ve küresel rezerv para haline gelen ABD doları, sistemin çöküşüyle de bu statülerini sürdürmeye devam etmiştir.

Küresel dengesizlikler fenomeni temelde ABD hegemonyası altında neoliberal dönüşümün bir çıktısı olarak görülebilir. Yukarıda ayrıntılı bir şekilde ele alınan neoliberal yeniden düzenleme, küreselleşme ve finansallaşma süreçlerini yansıtan; emek piyasalarının işçiler aleyhine yeniden düzenlenmesi, uluslararası mal ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, finansal piyasalardaki kuralsızlaştırma gibi politikalar küresel ekonomide yapısal çelişkiler yaratmıştır.

ABD hegemonyası altında neoliberal küresel ekonominin yapısal çelişkileri sonucu ortaya çıkan üç gelişme küresel cari işlemler dengesizliklerinin daha önce görülmedik düzeylere ulaşmasında başrolü oynamışlardır.

Şekil 1 Küresel Dengesizliklerin Ortaya Çıkışı

Bunlardan ilki ABD ekonomisinin küresel ekonomide aşırı tüketim bölgesine dönüşümü sürecidir. Bu süreç neoliberal politikalar sonucu ABD imalat sektörünün uluslararası rekabetçiliğinin zayıflaması, böylece hem üretimde hem de istihdamda payının hızla azalmasıyla ABD’de yaşanan sanayisizleşme ile ilgilidir. Tüketicinin 2007/2008 küresel krizine kadar hızla artan paylarına karşılık ABD üretiminin altının oyulması sonucu ABD küresel ekonominin talep kaynağına dönüşmüş ve hızla artan cari işlem açıkları ile karşı karşıya kalmıştır.

İkincisi küresel üretim bölgesinin Güney ve Doğu Asya’ya kayışının, Çin’in küresel ekonomiye eklemlenmesi ve hızla artan üretimi sonucu başka bir boyut kazanmasıdır. Eksik tüketim bölgesi olarak ortaya çıkan Güney ve Doğu Asya ülkelerinin aşırı tasarrufları özellikle ana akım küresel dengesizlikler açıklamalarında temel neden olarak sunulmaktadır. Oysaki bu ülkelerin üretim ve tasarruf fazlaları aslında küresel dengesizliklerin neredeyse tamamen ABD tarafından yaratılan talep unsuruna karşı arz unsurunu oluşturmaktadır.

Üçüncüsü ise neoliberal dönemin en önemli unsuru olan finansallaşma süreciyle ilişkilidir. Sürekli cari açık veren ABD ile özellikle Çin’in dahil olduğu fazla veren ülkeler arasındaki kredi geri çevrimi mekanizması devasa cari işlemler açıklarının sürdürülebilmesini olanaklı kılmıştır.

Küresel dengesizliklerin kapitalizm tarihinde görülmemiş boyutlara ulaşmasına neden olan bu gelişmeler takip eden bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

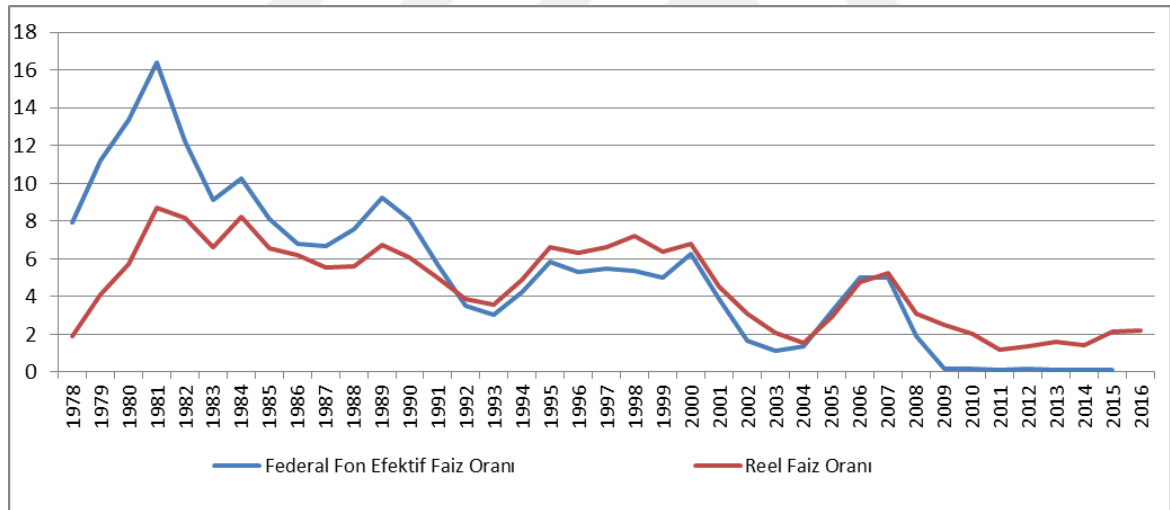
4.1. ABD: Aşırı Tüketim Bölgesi

Savaş sonrası dönemde küresel kapitalist dünyanın hegemon gücü haline gelen ABD, neoliberalizm altında artan küresel dengesizlikler döneminin en önemli ve temel belirleyici aktörü olmuştur. Tüm dönem boyunca ABD'nin bu rolü göz önüne alındığında, küresel dengesizliklerin gelişiminin daha iyi anlaşılması, 1980 sonrasında neoliberal politikalar altında ABD'deki gelişmelerin daha yakından incelenmesini gerekli kılmaktadır.

Bu gelişmelerden kısaca bahsedecek olursak; 1980 sonrasında ABD imalat sanayinin üretimdeki, yatırımdaki ve istihdamdaki payı hızla azalırken bunun karşısında finans sektörünün milli gelirden aldığı pay hızla yükselmiştir. Reel ücretler verimlilik artışlarını geriden takip etmiş, özellikle üretken sektörlerde artı değer yaratanların reel ücretleri baskılanmıştır. Böylece maliyet unsuru olarak ücretler baskılanırken aynı zamanda kitlesel tüketimin kaynağı baltalanmıştır (BSB, 2009: 64). Bu çelişki ABD işçi sınıfının en yoksul kesimlerinin gelirlerinin bile finansallaşması ile aşılmıştır (Lapavitsas, 2010: 29). ABD hanhalkları tüketimlerini borçlanarak arttırmaya devam etmiş; tüketimin GSYH payı % 70'e kadar dayanırken, borçluluk düzeyi harcanabilir gelirin % 140'ına kadar çıkmıştır. Ayrıca özellikle Çin'den ithal edilen ucuz mallar, reel ücretler baskılanırken iç talebin canlı kalmasındaki diğer önemli etken olmuştur. Bu süreç devasa ABD cari işlemler açıkları ve sürekli artan dış borçlanma ile sürdürülmüştür. Aşağıda bu gelişmeler detaylı şekilde ele alınacaktır.

1979 yılında ABD Merkez Bankası başkanlığına getirilen Paul Volcker geçen on yılda hızla yükselen enflasyonu düşürmek üzere istihdam üzerinde yaratacağı yıkıcı etkileri göz ardı ederek faiz oranlarını dik bir şekilde yükseltmiştir (bkz. Grafik 3). Bu karar iktisadi düzlemde Dumenil ve Levy'nin (2015: 78) belirttiği gibi “yeni toplumsal düzene girişin sembolik tarihi” olarak görülebilir. Bu arz yönlü parasalcı politika, enflasyonun borçların değerini düşürmesini engellemek ve finans gelirlerini yükseltmek bağlamında neoliberal mantığa uygun görünüyordu. Bunun yanı sıra fiyatlar genel seviyesinin kontrolü için ABD Merkez Bankası'nın para politikasıyla ilgili yetkilerinin artırılmasına ve bir takım kuralların gevşetilmesine yönelik reformlar da gerçekleştirilmiştir (Dumenil ve Levy, 2015: 78).

Grafik 3 ABD Federal Fon Etkatif Faizi ve Reel Faiz Oranları (% , 1978-2016)

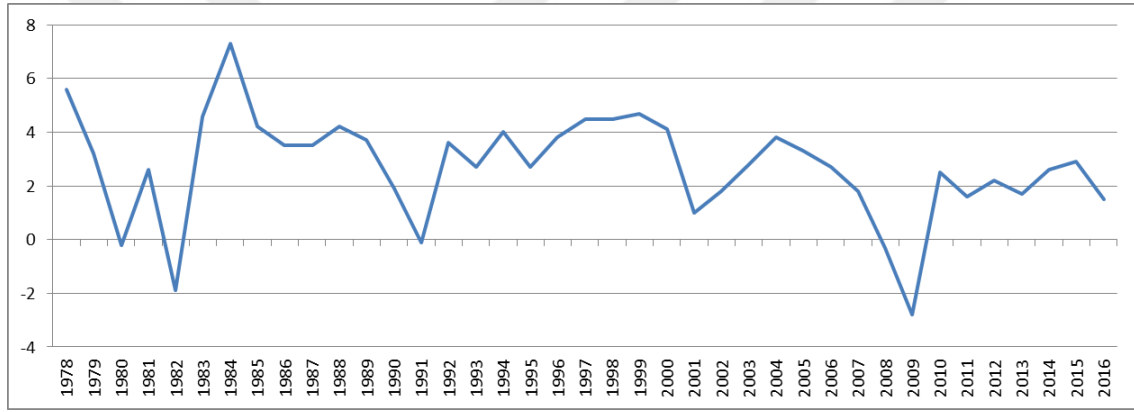

Kaynak: Federal Reserve, Reel faiz oranları için World Development Indicators

Faiz oranlarının yükseltilmesiyle uygulanan parasalcı sıkı kredi politikaları ve bunun sonucunda doların değerinin artışı, 1979 yılında İran devrimi sonrası petrol fiyatlarında yaşanan sıçrayışın da etkileriyle birlikte küresel ekonominin 1979-1982 yılları arasında resesyona girmesine yol açmıştır. ABD ekonomisi bu küresel daralma

sürecinde 1980 Ocak-Temmuz ve 1981 Temmuz-1982 Kasım dönemlerinde¹⁴ çift dipli olarak adlandırılan iki resesyona sürüklenmiştir (bkz. Grafik 4). Diğer taraftan Volcker şoku ile Latin Amerika ülkeleri borç krizine sürüklenmiştir. Reagan yönetimi bu ülkelerin borç senetlerinin büyük kısmını elinde bulunduran ABD bankalarını kurtarmak amacıyla ABD hazinesi ve IMF'nin aracılığıyla bu ülkelerin borç sözleşmelerini neoliberal reçetelerin uygulanması karşılığında yenilemiştir (Harvey, 2015: 37).

Grafik 4 ABD GSYH Büyüme Oranları (sabit fiyatlarla, %)

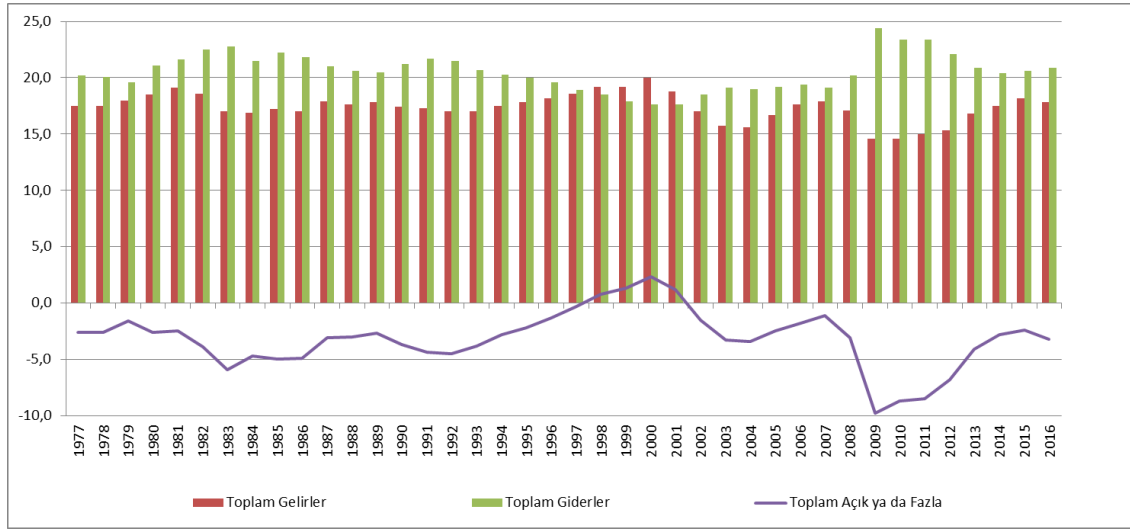

Kaynak: U.S. Bureau of Economic Analysis (BEA)

Reagan yönetimi, yüksek faiz oranları ile uyguladığı parasalcı sıkı kredi politikasının yarattığı daralmayı telafi etmek üzere, devasa askeri harcamalar ve özellikle üst gelir gruplarını kapsayan vergi indirimleri gerçekleştirmiştir. Bunun sonucunda kamu gelirleri önemli ölçüde azalırken, kamu harcamalarının da artmasıyla kamu kesimi açıkları hızla yükselmiştir. 1983 yılında federal bütçe açığı GSYH'nin % 5,9'u düzeyinde gerçekleşmiştir (bkz. Grafik 5).

¹⁴ Kaynak: <http://www.nber.org/cycles.html>, Erişim: 06.12.2017

Grafik 5 ABD Federal Bütçe Gelir, Gider ve Dengesi (GSYH'ye Oran olarak, %, 1977-2016)

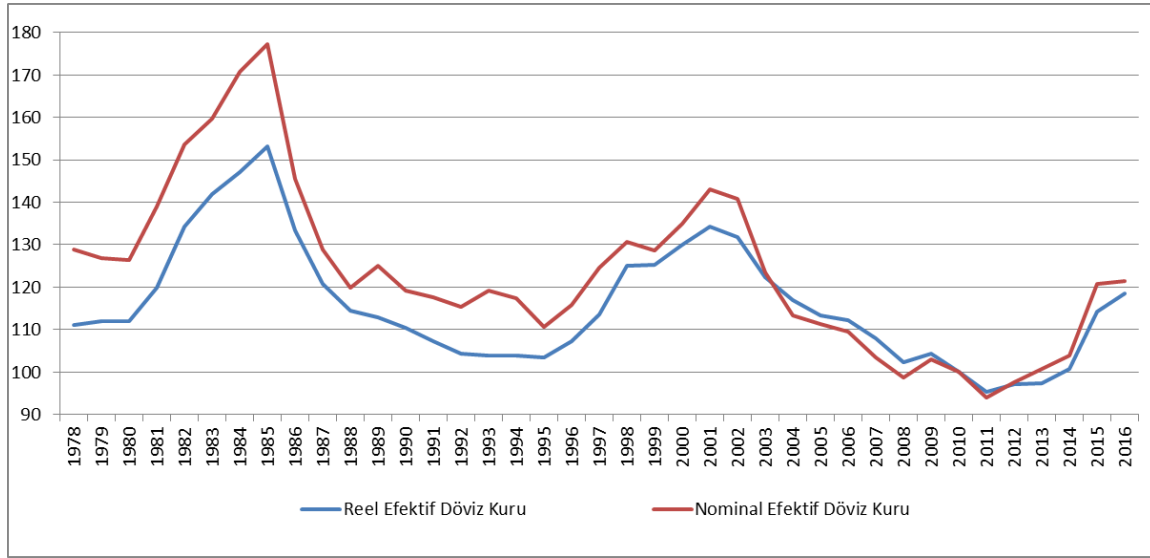

Kaynak: U.S. Office of Management and Budget

Kamu açıklarının hızla artmasıyla zaten yüksek olan faiz oranları daha da yükselerek ekonomiyi ciddi bir daralmaya sokabilirdi. Ancak bu dönemde yüksek reel faiz oranları nedeniyle dünyanın dört bir tarafından ABD'ye fon akışı gerekli finansmanı sağlamıştır. Özellikle Japon yatırımcılar, Japon ihracat artışlarının sürdürülebilmesi amacıyla ABD hükümetine olağanüstü krediler sağlamış ve ABD bütçe açıklarını fonlamışlardır (Murphy, 2006: 102). Böylece 1980'lerin ilk yarısında Japon ekonomisinin genişlemesi ile ABD'nin devasa bütçe açıklarının yarattığı talep karşılıklı bir bağımlılık ilişkisine dönüşmüştür (Brenner, 2007: 71).

Faiz oranlarındaki sert yukarı yönlü hareketle, dolar 1980'lerin ortalarına kadar sürecektir olan bir yükselişe geçmiştir. Grafik 6'da görüldüğü gibi nominal döviz kurundaki bu yükseliş birim işgücü maliyetine dayalı olan reel efektif döviz kurunun da yükselmesi üzerinde etkili olmuştur. Neoliberal dönem boyunca nominal döviz kurundaki dalgalanmalar imalat sektörünün maliyet rekabetini yansıtan reel efektif döviz kurundaki değişimlerde baskın bir etkiye sahip olmuştur (Glyn, 2005: 7).

Grafik 6 ABD Nominal ve Reel Efektif Döviz Kuru (2010=100, 1978-2016)

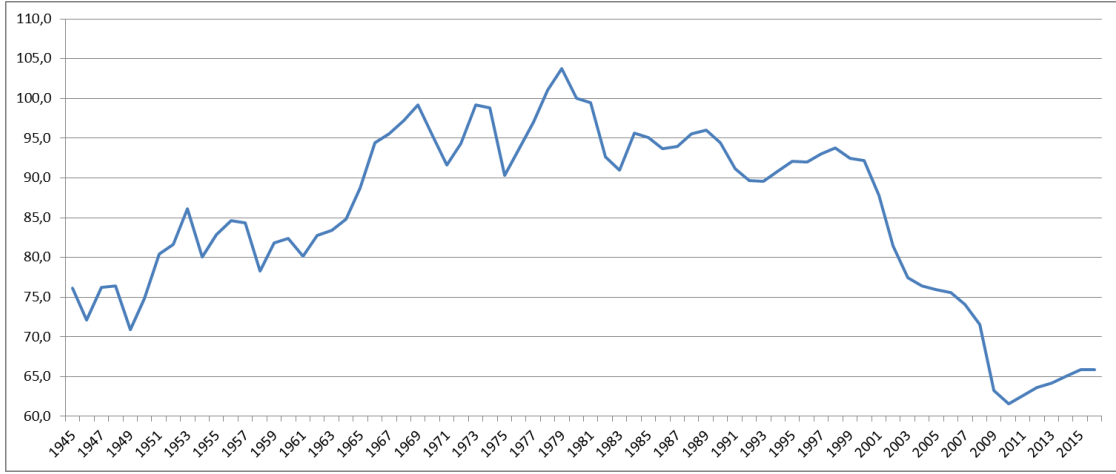

Kaynak: Federal Reserve (major currencies dolar index), Reel efektif kur için OECD, Main Economic Indicators

Not: Reel efektif döviz kuru imalat birim işgücü maliyetlerine dayanmaktadır.

Yüksek faiz oranları ile doların değerlenmesi finansal sektörün güç kazanmasına yardımcı olurken imalat sanayi üzerinde, uluslararası rekabetçiliğini azaltarak, ciddi bir baskı oluşturmuştur. 1981-1985 arasında reel faiz oranı ortalama % 7,6 civarında seyretmiş, borçlanma maliyetleri rekor düzeylere ulaşmış ve imalat sanayi ciddi bir talep şoku ile karşı karşıya kalmıştır. İmalat sanayi üretimi, yatırımı ve kapasite kullanım oranları düşmüştür. Bu dönemde imalat sanayinde şirket iflasları artarken, büyük çaplı işten çıkarmalar yaşanmıştır (bkz. Grafik 7) (Brenner, 2007: 67). Grafik 8 ABD imalat sanayi istihdamının neoliberal politikaların etkin olduğu dönemde azalışını gözler önüne sermektedir. ABD imalat sektöründe istihdam edilen kişi sayısı 1992 yılında 1980'deki düzeyine göre yaklaşık % 10 azalmış 2002 yılında ise bu azalış % 20 düzeyine çıkmıştır. Daha sonraki yıllarda imalat sektörü istihdamındaki azalma hızla sürmüştür.

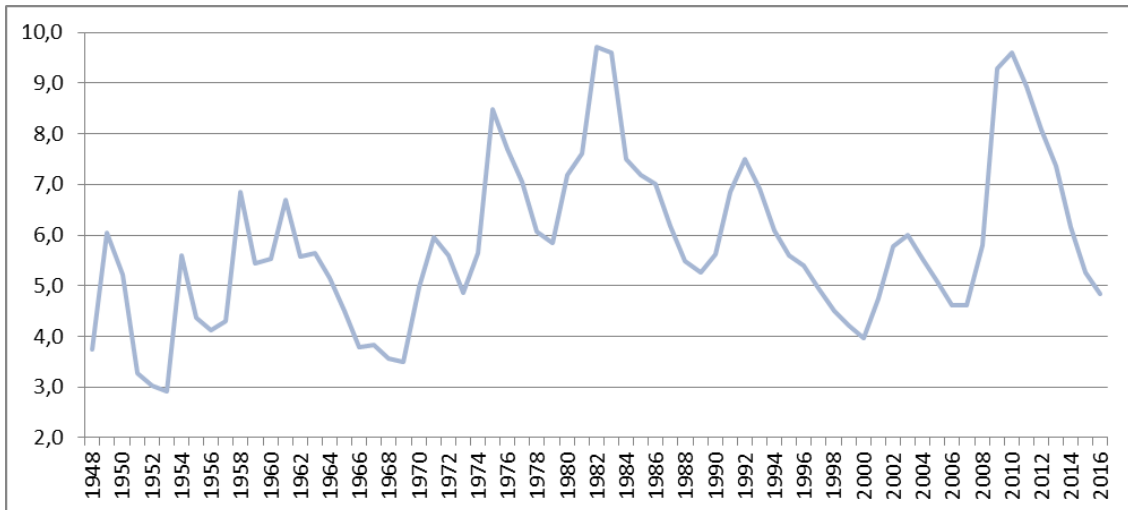
Grafik 7 ABD İmalat Sanayi İstihdamı (Kişi1980= 100 Endeksi, Mevsimsel Etkilerden Arındırılmış) 1945-2016

Kaynak: U.S. Bureau of Labor Statistics, Federal Reserve Bank of St. Louis (FRED)'den elde edilmiştir.

İşsizlik oranı 1982 yılında yıllık ortalamada yaklaşık % 10 düzeyine çıkmıştır (bkz. Grafik 8). İşsizlik oranlarının hızla artışı Reagan yönetiminin arzu ettiği emek disiplini için uygun koşulları yaratmıştır (Dumenil ve Levy, 2007: 29). Sendikalar üzerindeki baskılar artmış ve sermaye, sendikalaşmış kuzey doğu ve orta batıdan, sendikalaşma oranının düşük olduğu güney ve batıya hareket etmiştir (Harvey, 2015: 34).

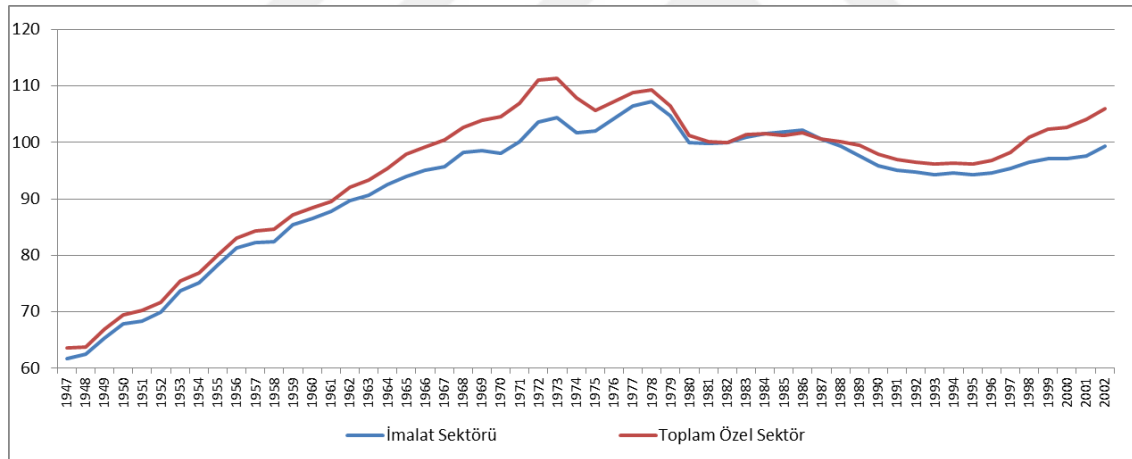
Grafik 8 ABD İşsizlik Oranları (%) 1948-2016

Kaynak: U.S. Bureau of Labor Statistics

Emek piyasasında işçiler aleyhine olan bu gelişmeler sayesinde reel ücretler baskılanmıştır (bkz. Grafik 9). 1981 yılında şirketlerin ödeyeceği vergi oranlarının da düşürülmesi ile birlikte ABD imalat sektörü, rekabet gücündeki sıra dışı kayıplara rağmen kar paylarında buna paralel bir düşüş yaşamamıştır. ABD imalat sanayi kar payı 1979 yılında % 24,3 düzeyinde iken 1985 yılında % 24,8 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum esasında, 1980’lerin başında FED, Wall Street ile bazı ABD bankalarının doların değerlenmesinin müsrif ve disiplinsiz olarak gördükleri ABD imalat sanayi için gerekli olduğu görüşüne paralel olarak, imalat sanayinin “rasyonelleştğini” ve maliyet tasarrufu yaptığını göstermektedir (Glyn, 2005: 8).

Grafik 9 ABD İmalat Sektörü ve Toplam Özel Sektör Ortalama Saatlik Reel Ücretler (1982=100) 1947-2002

Kaynak: U.S. Bureau of Labor Statistics

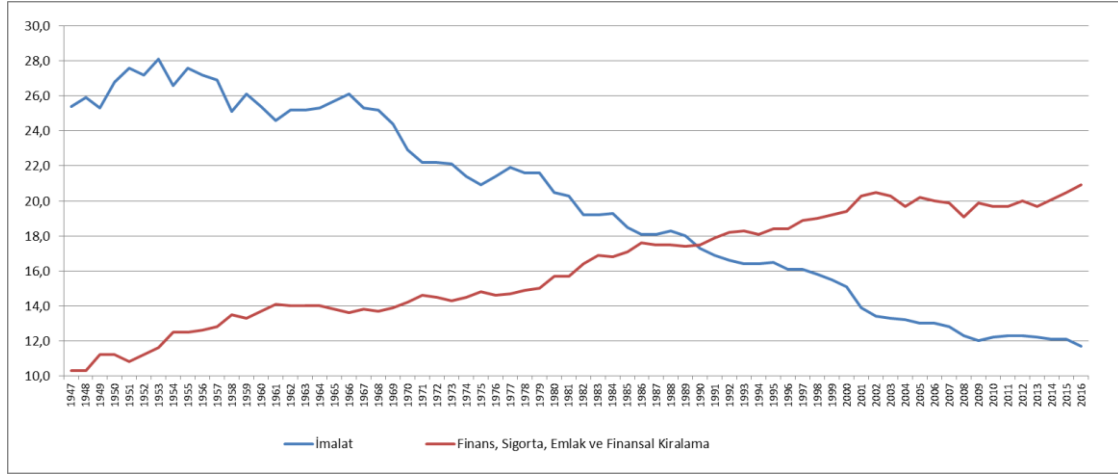
ABD ekonomisinde reel ücretler verim artışlarını geriden takip etmiş ve ücret gelirlerinin toplam hasıla içindeki payı azalmıştır (BSB, 2009: 64). Grafik 9’da Bretton Woods döneminde verimlilik artışlarını takip ederek sürekli artan reel ücretlerin, neoliberal dönemde sürekli baskılandığı, 1990’ların ilk yarısında 1960’ların ortasındaki düzeyine kadar gerilediği görülmektedir.

ABD imalat sanayi şirketleri sermaye stoklarını azaltırken karlarını yeni yatırımlara döndürmekten kaçınmışlardır. Üstelik daha önce görülmemiş düzeylerde gerçekleştirdikleri borçlanmalar ile kaynaklarını borsadan kendi şirketlerinin hisselerini satın almaya, diğer şirketlerle birleşmelere veya bu şirketleri satın almaya yönelmişlerdir. Şirket sahipleri bu işlemler sayesinde değerlenen varlıklarından, bu borçları finanse edenler ise yüksek faiz oranlarından getiriler elde etmişlerdir (Brenner, 2007: 75). Aynı zamanda üretim şirketlerinin döviz işlemleri ya da kredi ve sigorta işlemleri gibi finansal faaliyetlerden elde ettikleri kazançlar artmıştır. 1980’den itibaren şirketlerin üretim zararlarını bu tür faaliyetlerden elde ettikleri kazançlarla telafi etmeleri olağan hale gelmiştir (Harvey, 2015: 40).

İmalat dışı sektörler 1978-1986 döneminde imalat sektörüne göre daha düşük verimlilik ve daha yüksek ücretlerle karşı karşıya kaldıkları halde, ürün fiyatlarını artırarak kar hadlerini koruyabilmişlerdir. Burada 1980’lerin ilk yarısında Reagan dönemi askeri harcamaları ve vergi indirimlerinin yol açtığı talep artışı etkili olmuştur. İmalat sektörü ise doların hızla artması nedeniyle yurtdışı piyasalardaki görece düşük fiyatların baskısı altında kalmıştır (Brenner, 2007: 74)

1980’lerin başından itibaren finansal faaliyetlere giden yatırımlar artış göstermiştir. Bunda en büyük etken reel ekonomide karlılığın durağanlaşması, finans sektöründeki karlılığın gerisinde kalması olmuştur. Finans sektöründe karlılığın artması finansal faaliyetleri ve finansal kuruluşların büyüklüğünü artırmıştır (Dumenil ve Levy, 2007: 32). Grafik 10’da görüldüğü gibi ABD’de finansal sektörün GSYH katma değer payları neoliberal döneme girişle birlikte hızlanarak artmaya devam etmiştir. 1980’lerin sonuna gelindiğinde finansal sektörün GSYH içindeki payı imalat sektörünün payını aşmıştır.

Grafik 10 İmalat ve Finansal Sektör Payları (Katma Değer, GSYH'ye Oran Olarak, %)

Kaynak: U.S. Bureau of Economic Analysis (BEA)

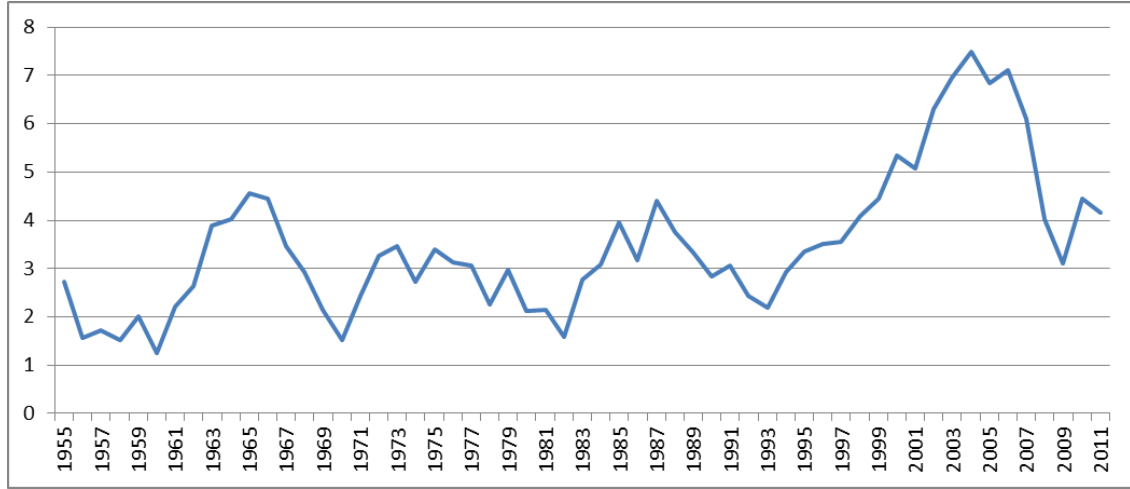
1985 yılının başlarında imalat sektörünün, yüksek dolar kuruna müdahale konusunda itirazlarını artmıştır. Artan dolar nedeniyle rekabetçiliğini kaybeden imalat sektörünün politik baskıları sonucu Reagan yönetimi daha aktif bir politikaya geçmek zorunda kalmıştır. 1985 yılının Eylül ayında, G5 temsilcileri, Plaza Oteli'nde yaptıkları toplantıda diğer para birimlerine karşı aşırı değerlenmiş olan dolar döviz kurunu düşürmek üzere yakın işbirliği yapmak konusunda anlaşmaya varmışlardır. Anlaşma uyarınca ilk etapta doların % 10-12 arasında değer kaybı öngörülmüştür. FED ve diğer merkez bankalarının müdahaleleri ile dolar hızla düşmeye başlamıştır (Glyn, 2005: 9). Diğer taraftan ABD yönetimi bir takım ticari anlaşmalarla bu süreci desteklemiştir. Örneğin 1986 ve 1991 yıllarında Japonya ile Japon pazarlarında ABD bilgisayar çipi ihracatının artırılmasını hedefleyen Yarı İletken Anlaşmaları imzalanmıştır (Brenner, 2007: 78).

Plaza Anlaşması ve diğer bir takım düzenlemelerle ABD imalat sanayi yeniden rekabetçiliğini kazanarak toparlanmaya başlamıştır. ABD imalat sanayinin ihracat artışı hızlanırken kar payları da 1988-89 döneminde % 30 seviyelerine çıkmıştır. Ancak

anlaşmanın diğer tarafları için bu süreç sıkıntı yaratmıştır. Japon imalat sanayi daha 1986 yılının sonlarına doğru gelindiğinde sıkıntı yaşamaya başlamıştır. Doğu Asya’da para birimlerini dolara karşı sabitleyen ülkelerin ise doların değer kaybetmesi sonucu bu yıllarda Japonya’ya karşı rekabetçilikleri artmıştır (Brenner, 2007: 78). Doların hızla değer kaybetmesinden dolayı sıkıntı yaşayan G7 ülkeleri, 1987’nin Şubat ayında dolar düşüşünün yeterli düzeye geldiğini ve daha fazla düşüşün zarar verici sonuçlar doğuracağını belirtmişlerdir. Bu doğrultuda Louvre Anlaşması imzalanmış ve merkez bankalarının müdahaleleri ile doların düşüşü sınırlandırılmıştır (Glyn, 2005: 9).

ABD imalat sanayinin 1980’lerin ikinci yarısında hem rekabetçiliğini hem de karlılığını yeniden kazanmasında doların düşen değerinin yanı sıra reel ücretlerin azalması (bkz. Grafik 9) etkili olmuştur. ABD imalat sanayinin rekabetçiliğini kazanması sonucu uluslararası fiyatlardan kaynaklanan baskıların kalkmasıyla sektör yeniden ihracata yönelmiştir. 1980’lerin ilk yarısının tersine, ikinci yarısından itibaren artan ihracat, imalat sanayinin karlılığının artmasına yardımcı olmuştur (Brenner, 2007: 83). Verimlilik artışının imalat sektörü karlılığındaki asıl etkisi ise Grafik 11’de görüldüğü gibi 1993 yılından sonra gerçekleşmiştir.

Grafik 11 ABD İmalat Sanayi Yıllık Verimlilik Artış Oranları (% , 5 Yıllık Ortalamalar) 1955-2011

Kaynak: U.S. Bureau of Labor Statistics

1986-1993 arasında ABD imalat sanayi verimlilik artışı ortalama % 2,9 olmuştur. Tablo 1’de görüldüğü gibi, bu oran diğer G7 ülkeleriyle karşılaştırıldığında Japonya ve İngiltere dışında diğer ülkelerden yüksektir. 1980-1985 dönemine göre değerlendirdiğimizde ABD imalat sanayi verimliliği 1980’lerin ikinci yarısından uzun genişlemeye kadar olan dönemden daha yüksektir.

Tablo 1 G7 İmalat Sanayi Yıllık Verimlilik Artış Oranları (%)

	ABD	Japonya	Almanya	İngiltere	İtalya	Fransa	Kanada
1980-1985	3,2	3,4	2,2	3,4	4,0	3,9	3,5
1986-1993	2,9	3,8	2,1	4,0	2,4	2,5	1,6
1994-2000	4,9	3,6	4,0	2,3	2,8	4,4	3,7
2001-2007	6,1	3,8	4,3	4,5	0,9	3,3	1,0

Kaynak: U.S. Bureau of Labor Statistics

1980’lerin ikinci yarısında; hala yüksek düzeyde olan reel faiz oranları, şirketlerin üzerindeki çok büyük borç yükü ve şirketlerin daha çok spekülasyon hareketlere yönelmeleri sonucu yatırımlar sınırlı düzeyde kalmıştır (Brenner, 2007: 92). İmalat sanayinin 1980’lerin sonunda elde ettiği karlılık artışı sektörün dinamizmine

herhangi bir katkı sağlamamıştır. Bu kaynaklar yeni borçlanmalarla birlikte daha çok şirket birleşmeleri, satın almaları ve hisse senedi alımları gibi finansal manipölasyonlara yönlendirilmiştir. Gelişmiş kapitalist ölkelerin, borsaların 1987'deki çöküşlerine tepki olarak uluslararası likiditeyi devasa artırması bu tür spekülâtif hareketlerin daha yoğun bir biçimde yapılmasına zemin hazırlamıştır. 1980'lerin sonlarına gelindiğinde İmalat sanayi şirketleri kendilerini muazzam bir borçluluk içinde bulurken, kar hadlerindeki artışlara rağmen reel üretken kapasitelerini bu dönem boyunca çok az artırabilmişler ve yatırımları sınırlı düzeyde kalmıştır (Brenner, 2007: 85).

Neoliberal politikalar kapsamında yükseltile faiz oranları ve finansal sistemdeki kuralların gevşetilmesi, 1980'lerin sonundaki finansal krizin hazırlayıcıları olmuşlardır. 1.400 banka ile 1.200 tasarruf sandığı (Savings and Loan Associations) iflas etmiş ve 1930'lardaki sürecin tekrarlanmasından duyulan korku ile bu kuruluşlar devlet yardımıyla kurtarılmıştır (Dumenil ve Levy, 2015: 78). ABD ekonomisi 1990-91 yıllarında ciddi bir resesyona girmiştir. İmalat sektörünün 1980'lerin sonunda yakaladığı karlılık böylece sona ermiştir.

FED'in 1989-1993 arasında politika faizini % 9,2'den % 3'e (reel olarak % 5,3'ten % 0,3'e) indirmesi sayesinde, mali açıdan çökmüş olan sanayi şirketleri ve geriye dönmeyen krediler nedeniyle sorun yaşayan finansal kuruluşların daha büyük bir krizle karşı karşıya kalmaları engellenmiştir. Otuz yıl vadeli ABD Hazine bonolarının faiz oranları 1984'teki tepe noktası olan % 6,1'den 1993'te % 3,6'ya düşmüş, uzun vadeli borçlanmanın reel maliyetleri azalmıştır (Brenner, 2007: 85-86). Böylece mali sektör dışı şirketler bilançolarını düzeltmişler ve yüklü faiz ödemelerinden kurtulmuşlardır. 1980'lerde ciddi şekilde artan borçlanma düzeylerini 1990-1993 arasında dizginlemişlerdir. Bunda şirketlerin 1980'ler boyunca arz ettikleri hisse senetlerini kendileri alarak ya da şirket birleşmeleri ve satın almalarla değerini

yükseltmeye çalışırken, 1990-1993 arasında şirketlerine ait hisse senetlerini satarak kaynak yaratır hale gelmeleri etkili olmuştur (Brenner, 2007: 88). Kısa vadeli fonlarda reel faiz oranı sıfıra indirilmesi, bankaların bilançolarını toparlayarak yeniden borç verme işlemlerine dönmelerine olanak sağlamıştır. Kısa vadeli faiz oranlarındaki indirim hem bankaların ellerindeki tahvillerden kar elde etmelerini hem de ucuz maliyetle kısa dönemli borçlanıp yüksek getirili uzun vadeli borçlar vererek karlarını yükseltmelerine imkan vermiştir (Brenner, 2007: 106-107).

1989- 1993 yılları arasında merkez bankasının faiz indirimleri, doların düşüşünü sürdürmesi ve reel ücret artışlarının sıfıra yakın düzeyde olması imalat sektörünün potansiyel karlılıklarını yükseltmiştir (Brenner, 2007: 92). Clinton yönetimi de ilk iki yılında (1993-1995) doların özellikle yine karşı düşüşünü desteklemiş ve ücret artışlarının baskılanması sürecini sürdürmüş, böylece ihracatın ve yatırımın gelişimini teşvik etmiştir. (Brenner, 2007: 93). İmalat dışı sektörlerde ise 1980'lerin ikinci yarısından itibaren doların değer kaybetmesiyle pahalılaştan ithalat girdileri nedeniyle artan maliyet artışlarına 1990'ların başındaki resesyonun olumsuz etkileri de eklenince bu sektörde savaş sonrası dönemde kar hadleri en düşük seviyelere inmiştir (Brenner, 2007: 97).

Mali krizden kurtarılan ve uzun vadeli düşük maliyetli borçlanma olanağına sahip olan imalat sektörü 1993'ten sonra karlılığını yeniden artırmaya başlamıştır (Brenner, 2007: 86). Bu canlanma temelde maliyet unsurlarındaki iyileşmeye dayanmaktaydı. Rekabetçiliği artan imalat sanayi muazzam bir dinamizm yakalamış ve ihracat büyümesini hızla artırmıştır. Böylece imalat sanayi güçlü bir büyüme sürecine girmiş ve genel ekonomik büyümeye katkıda bulunmuştur. Merkez Bankası bu dinamik büyümenin ekonomide yaratacağı ısınmadan çekinerek Şubat 1994 ile Şubat 1995 arasında faiz oranlarını üç puan artırmıştır. Bu politika ekonomideki yükselme eğilimine

bir süre ket vurmuştur. Merkez Bankası 1995'in sonundan itibaren ise kredi genişlemesi politikası uygulayarak, ekonominin yeniden canlanmasını teşvik etmiştir (Brenner, 2007: 93).

Clinton yönetimi ABD'nin 1970'lerin başlarından beri uyguladığı ve dünya ekonomisi için de önemli bir talep kaynağı olan açık bütçe uygulamasından vazgeçip, denk bütçe uygulamasına dönmüştür. Bu doğrultuda 1980-1992 arasındaki Reagan ve Bush dönemine nazaran savunma harcamalarını GSYH'ye oran olarak ortalama % 5,5'den % 3,4'e düşürmüş ve büyük kısmı vergi gelirleri artışlarından kaynaklı olarak toplam gelirleri GSYH'ye oran olarak ortalama % 17,6'dan % 18,3'e yükseltmiştir.¹⁵ Bu dönemde bütçe dengesi sürekli olarak iyileşmiş ve 1998 yılından itibaren pozitive dönmüştür (bkz. Grafik 5).

Clinton yönetiminin ekonomideki diğer önemli bir hamlesi 1995 yılında güçlü dolar politikasına geçilmesidir. G7'nin diğer mensupları da ikna edilerek yeni bir düzenlemeye gidilmiş ve doların yen karşısındaki düşüşünün tersine çevrilmesi doğrultusunda güçlü yabancı döviz kuru müdahalelerini yapılması öngörülmüştür. Sonradan Hazine Sekreteri olacak olan Lawrence Summers bu politikayı, doların düşüşünün sürmesinin finansal piyasalarda güven kaybına yol açacağını ve verimliliğin artırılması için gerekli olan disiplini zayıflatacağını belirterek savunmuştur (Glyn, 2005: 9).

Güçlü dolar politikasının devreye girmesiyle doların değerinin yukarı doğru hareketi başlamıştır. Ancak dolar artışı üzerinde daha baskın olan etki ABD ekonomisindeki güçlü patlamanın yarattığı heyecan ve bunun yol açtığı ABD

¹⁵ Bu oranlar U.S. Office of Management and Budget verileri kullanılarak hesaplanmıştır.

varlıklarına yönelik yüksek talep olmuştur (Glyn, 2005: 9). ABD ekonomisi 1996-2000 dönemi boyunca ortalama % 4,3 oranında büyümüştür. Bu yıllarda yüksek büyüme oranlarının yakalanmasında, bilişim teknolojisi sektöründeki hızlı gelişim ve bunun sağladığı verimlilik artışı etkili olmuştur (Blanchard ve Milesi-Ferretti, 2009: 8). Verimlilik artışının ileriye dönük kar beklentilerini artırması ve doların 1995 yılının ortasından itibaren hızla değerlenmesiyle ABD'ye yönelik sermaye akımları hızla artmış ve özellikle bilişim teknolojisi sektöründeki yenilikçi şirketlerin hisse senetlerine olan talep yükselmiştir (Kregel, 2001: 26). Hisse senetlerine yönelik bu talep artışları ve yükselen dolar bu tür yatırımların getirilerinin daha da yükselmesine yol açmış ve böylece ABD'ye yönelik spekülasyon akımları daha da artmıştır (Glyn, 2005: 9).

İmalat sanayi 1993'ün son çeyreğinden 1999'un sonuna kadar ortalama % 5,1 oranında üretim artışı gerçekleştirmiştir. Bu yıllarda hızla artan imalat yatırımları büyümenin temel motoru olmuştur. 1993-1999 arasında yatırımlar yıllık ortalama % 10,2 oranında artmıştır. İmalat sanayi verimlilik artış hızı 1994 yılından 2000 yılı sonuna kadar ortalama % 4,9 düzeyine erişmiştir. Bu hızlanmada makine ve teçhizat harcamalarının artışının etkisi yüksektir. Böylece kar haddi artışlarının neden olduğu yatırımlardaki hızlanma verimlilik artışlarını yükseltmiştir, bu da yeniden imalat sanayi kar haddinin tırmanmasına önemli ölçüde katkıda bulunmuştur (Brenner, 2007: 94-95).

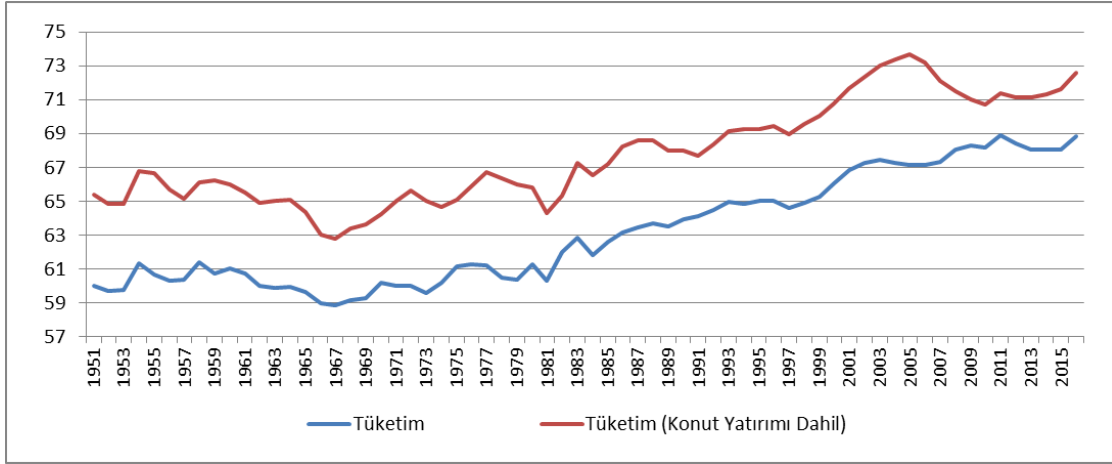
İmalat sanayinde bu dönemde görülen dinamizm, imalat dışı sektörün 1993'ün sonundan itibaren ürünlerine olan talebi körüklemiştir. Talep artışının yol açtığı karlılık neticesinde imalat dışı sektör, imalat sektörü ile birlikte üretimini hızla artırmıştır. (Brenner, 2007: 96). 1990'larda reel ekonomideki canlanma mali sektörün de yükselişine yardımcı olmuştur. Özellikle bankalar bu dönemde hızla toparlanmış, batık krediler azalırken kredi talebi hızla büyümüştür. Ayrıca kısıtlayıcı düzenlemelerden kurtulan bankalar yeni gelir kaynakları elde etmişler ve bilanço dışı işlemlerini

arttırmışlardır. 1990'lı yıllarda özkaynakları ve varlıklarından elde ettikleri getiriler savaş sonrası dönemin en yüksek düzeylerine çıkmıştır. Toplam şirket karları içinde mali sektörün karlarının payı da aynı şekilde savaş sonrası görülmemiş düzeylere erişmiştir (Brenner, 2007: 107-108).

1990'ların ikinci yarısında hisse senetlerinin fiyatları, temsil ettikleri şirketlerin karlılığından bağımsız olarak hızla artmış ve ekonomide bir borsa balonunun ortaya çıkmasını tetiklemiştir (Brenner, 2007: 14). 2000 yılı Mart ayından itibaren hisse senedi fiyatlarının hızla düşmesiyle borsa balonunun yarattığı servet etkisi ortadan kalkmış ve ABD ekonomisi krize sürüklenmiştir. Ekonomi 2001 yılında bir önceki yıla göre yaklaşık % 3,1 oranında daralarak resesyona girmiştir. ABD Merkez Bankası hızla müdahale etmiş ve faiz oranlarını sert bir şekilde indirmiştir. Buna ek olarak, Bush yönetimi vergi indirimleri ile mali genişleme politikalarını uygulamaya sokmuştur (Roubini ve Mihm, 2012: 262).

Merkez Bankası'nın faiz indirimleri ile yarattığı kredi genişlemesi, varlık fiyatlarında, özellikle de konut fiyatlarında artışa yol açmıştır. Finansal piyasalar üzerindeki denetimlerin esnetildiği bu dönemde, varlık fiyatlarındaki sıçrama konut balonunun oluşmasını tetiklemiştir (bkz. Grafik 12). Böylece resesyon sonrasındaki ekonomik canlanma şişen konut balonuna dayalı olarak sağlanmıştır. ABD'nin 1990'ların ikinci yarısında hisse senedi fiyatları üzerinden yarattığı balon etkisi, bu kez konut fiyatları üzerinden yaratılmıştır (Brenner, 2007: 354).

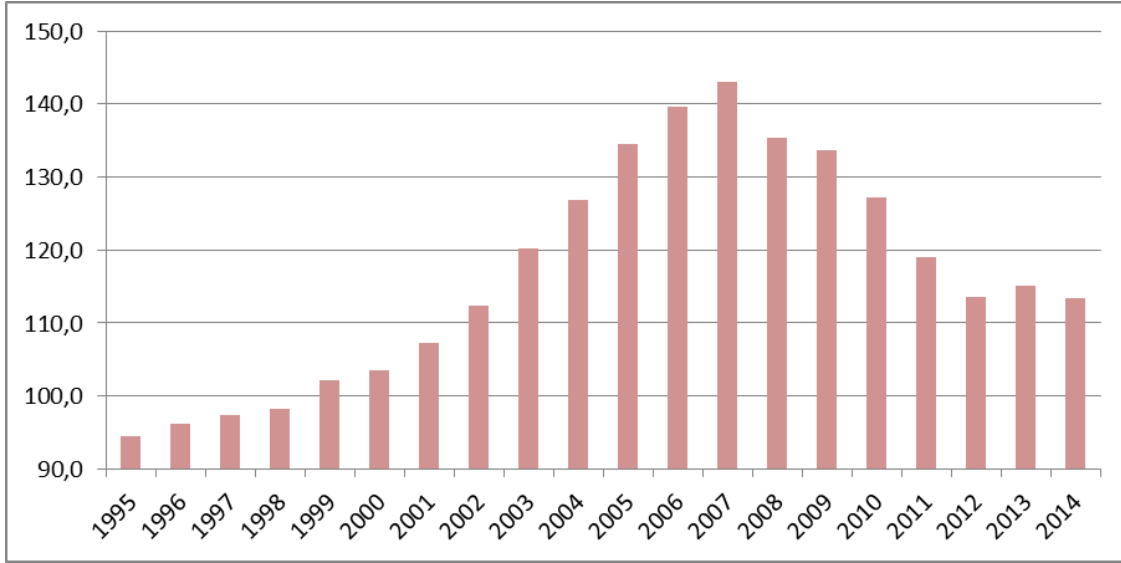
Grafik 12 ABD Hanehalkı Tüketimi (GSYH'ye Oran Olarak, %) 1951-2016

Kaynak: U.S. Bureau of Economic Analysis (BEA)

Hanehalklarının ipotek karşılığı borçlandırılması ve daha sonra bu ipoteklerin menkul kıymetleştirilmesi süreci konut fiyatları arttıkça hanehalkı tüketiminin artışına yol açmıştır. ABD Merkez Bankası'nın faiz indirimleri ile borçlanma maliyetlerinin düşmesi de ayrıca bu artışı beslemiştir. Grafik 12'de görüldüğü gibi, konut dahil hanehalkı tüketimi 2000'lerin ortalarında % 70'in üzerine çıkmıştır. Tüketim düzeyleri ciddi düzeyde artıran hanehalklarının borçları da buna paralel olarak devasa boyutlara ulaşmıştır. Grafik 13'te görüldüğü üzere ABD hanehalklarının borçları harcanabilir gelirlerine oranla 2007 yılında % 140'ın üzerine çıkmıştır.

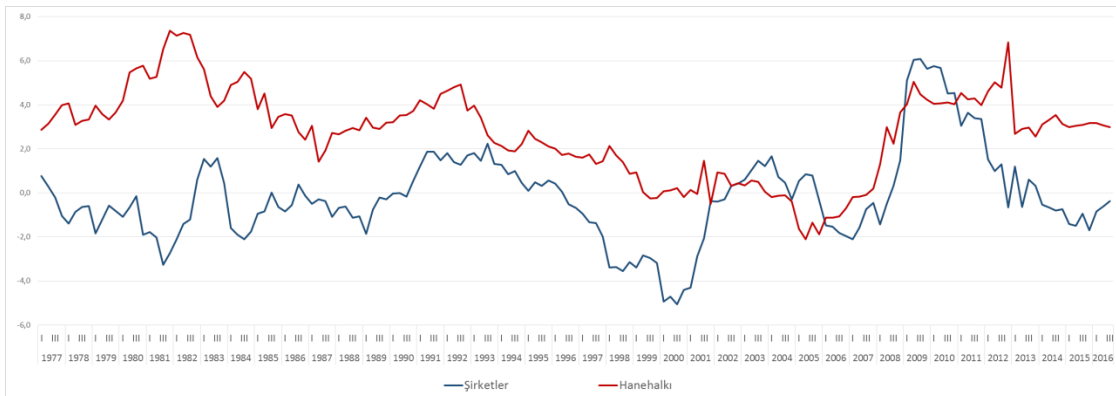
Grafik 13 ABD Hanehalkı Borçları (Harcanabilir Gelire Oran Olarak, %) 1995-2014

Kaynak: OECD Factbook Country Statistical Profiles - 2015/2016 edition

Grafik 13’de görüldüğü gibi, 1996-2000 döneminde borsa balonunun yarattığı servet etkisi ile hanehalkları ve şirketler daha az tasarruf edip daha fazla borçlanarak tüketim ve yatırım harcamalarını büyük ölçüde artırmışlardır. Bilhassa şirketlerin yatırım eğilimi bir hayli yüksek olmuştur.

Grafik 14 ABD Hanehalkı ve Şirket Finansal Dengeleri (GSYH’ye oran olarak,%)

Kaynak: Bureau of Economic Analysis

2002 yılından itibaren hanehalkı tasarruf oranları 2006 yılına kadar düşmüştür (bkz. Grafik 14). Bunun nedeni konut balonun arttırdığı fiyatlara bağlı olarak

hanehalklarının hem borçlarının hem de tüketimlerinin artmasıdır. 2006 yılından sonra tasarruflarını yükseltmeye başlayan hanehalkları, 2007/2008 finansal krizi sonrasında da tasarruf oranlarını pozitif bölgede tutmuşlardır.

Şirketler kesimi ise 2000'lerin başlarındaki resesyon sonrasında, 2004 yılına kadar yatırımlarını hızla azaltmışlardır. 2004 yılından 2007'nin başlarına kadar yatırımlarını artıran şirketler finansal kriz sırasında ve sonrasında yatırımlarını hızla kıstmışlardır. 2009 yılından itibaren ise yatırımlarını sert bir şekilde artırmışlar ve dağıtılmamış karlar ile yatırım arasındaki fark olan finansal dengeleri ciddi biçimde bozulmuştur.

Hanehalkı sektörünün tasarrufa dönüşü krizden önce başlamış, şirket sektörünün tasarrufa dönüşü ise kriz ile beraber gerçekleşmiştir. Bu durum krizin ortaya çıkış süreciyle uyumludur. İlk olarak, konut fiyatları en yüksek noktaya ulaşmış ve sonrasında düşmeye başlamıştır. Hanehalklarının daha erken tasarrufa dönüşü konut fiyatlarının 2006 son çeyreğinden itibaren azalmaya başlamasıyla ilişkilidir.¹⁶ Sonrasında geri dönmeyen krediler nedeniyle durumları bozulan finansal araçlar arasında 2007 yazından itibaren çöküşler başlamıştır. Bu durum da yeni borçlanma olanaklarını büyük oranda yok etmiştir (Wolf, 2012).

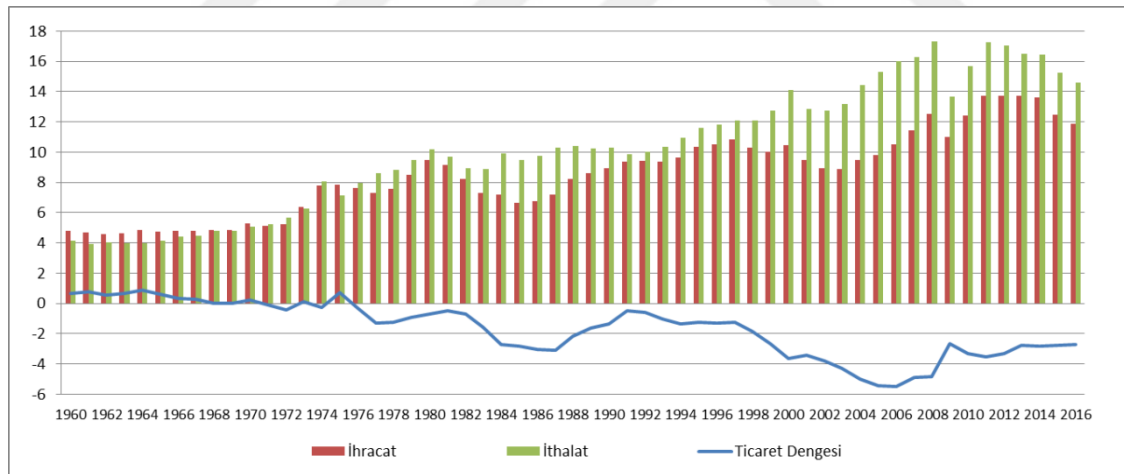
Yukarıda anlatılan 1980 sonrası ABD ekonomisindeki gelişmeler ana hatlarıyla şöyle sıralanabilir: (1) Neoliberal politikaların uygulanmaya başlamasıyla enflasyon hedeflemesi doğrultusunda faizlerin yükseltilmesi, böylece istihdamı gözeten kamu politikalarının yerini neredeyse tek hedefi ekonomide istikrarın sağlanması olan politikaların alması. (2) Faiz artırımını ile beraber artan dolar kurunun, reel uluslararası

¹⁶ Veriler için The Federal Housing Finance Agency, House Price Index Datasets kullanılmıştır.

maliyetler üzerinden imalat sektörü rekabetçiliğini azaltması ve tüm dönem boyunca kurdaki salınımların imalat sektörü üzerinde yapısal yıkıcı etkiler yaratması. Aynı zamanda artan finansallaşma ile üretim şirketlerinin daha çok finansal faaliyetlere yönelmesi ve reel sektör yatırımlarının azalması. Sonuç olarak imalat sektörünün GSYH içerisindeki payının hızla azalması. (3) Reel ücretlerin baskılanması hatta azalmasıyla gelirleri düşen hanhalklarının buna rağmen tüketimlerini finansallaşma ile hızla arttırmayı sürdürebilmesi ve bu şekilde ekonomideki canlılığın sürdürülmesi için ucuz ithalat ile artan borçluluğun kullanılması.

Tüm bu etkiler altında hızla artan ABD ticaret açıkları daha önce görülmemiş noktalara ulaşmıştır.

Grafik 15 ABD Dış Ticaret Dengesi (GSYH'ye Oran Olarak, %) 1960-2016

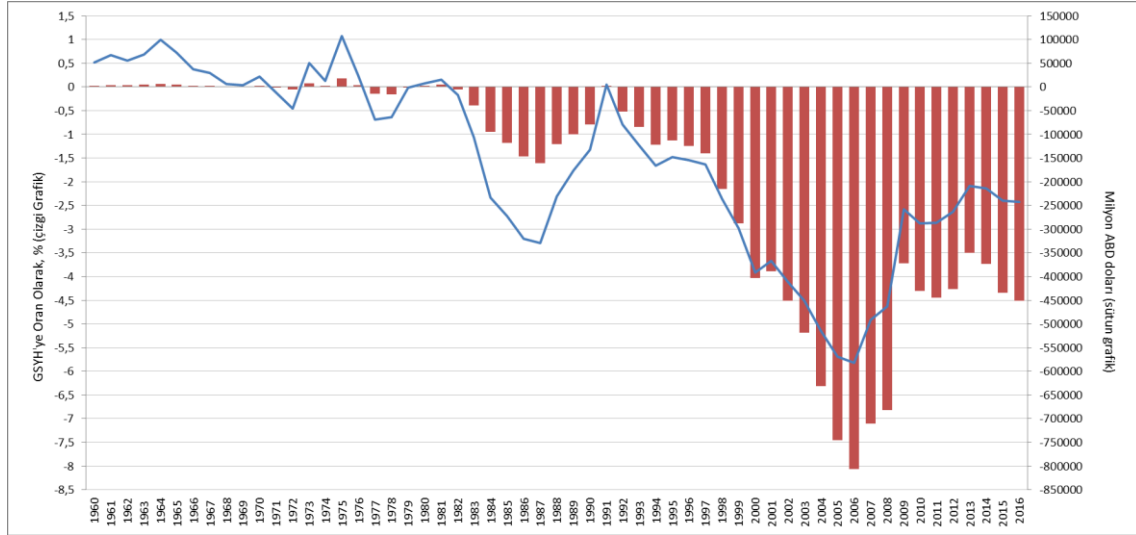

Kaynak: Census

ABD ticaret ve dolayısıyla cari işlem dengelerindeki ilk büyük bozulma 1980'li yılların başında yaşanmıştır. 1982 yılının sonundan itibaren ABD ekonomisinin yeniden büyüme trendine girmesi ve doların değer kazançlarının etkisiyle dış ticaret açığı hızla artmıştır (bkz. Grafik 15). Dış ticaret açığındaki artışlar cari işlemler açığının da

beraberinde hızla yükselmesine neden olmuştur. Cari işlemler açığı, 1985 yılında 119 milyar dolar ve GSYH'nin % 3'ü düzeyine ulaşmıştır (bkz. Grafik 16).

Grafik 16 ABD Cari İşlemler Dengesi Gelişimi, 1960-2016

Kaynak: U.S. Bureau of Economic Analysis (BEA)

Bunda en büyük pay 106 milyar dolara çıkan imalat sanayinin dış ticaret açığına aittir. ABD ithalat pazarında bu dönemde en büyük pay Japonya'nın olmakla beraber, Asya Kaplanları da paylarını yükseltmişlerdir.

1985 yılında Plaza Anlaşması ile doların yen ve marka karşı kurunun değerinin düşürülmesi ABD imalat şirketlerinin rekabetçiliğini arttırmış, ABD ihracatları artmaya başlamış ve ticaret dengesi 1990'ların başına kadar sürekli iyileşme göstermiştir. 1987 yılında GSYH'ye oran olarak % 3,3'e kadar yükselen cari işlem açığı 1991 yılında neredeyse dengeye gelmiştir.

1990-1991 daralmasından sonra ABD ekonomisinde başlayan uzun genişleme süreci ithalatı hızla artırmış, 1992 yılında GSYH'ye oran olarak % 10 olan ithalat büyüklüğü, 2000 yılında % 14 düzeyine çıkmıştır. İmalat sanayinin krize girmesiyle

ABD ihracatı ise 1998 yılından 2003 yılına kadar azalış trendine girmiş, 1997 yılında GSYH'ye oran olarak % 10,9 düzeyinden 2003 yılında % 8,9 düzeyine gerilemiştir.

2000 yılında teknoloji balonun patlamasıyla ABD ekonomisi tekrar resesyona girmiş ve bu nedenle ithalatlarında 2000-2002 arası GSYH'ye oran olarak yaklaşık bir puanlık bir azalma gerçekleşmiştir. Bu azalmaya, ihracattaki azalma da eşlik ettiği için ticaret ve cari işlem dengesinde küçük ve geçici bir iyileşme olmuştur.

Teknoloji balonun patlamasının ardından uzun dönemli bir resesyonu engellemek için FED faiz oranlarını hızla indirmiştir. Balonun patlamasına ve düşen faiz oranlarına rağmen ABD yüksek özel finansal akımlar çekmeye devam etmiştir (bkz. Tablo 2). Düşük faizler ve yurtdışından gelen fonlar içeride tüketimin hızla artmasına yol açmıştır. Bu tüketimin önemli bir kısmı da ucuz ithalata yönelmiştir.

Tablo 2 ABD Cari İşlem Açığının Finansmanı 1980-2015 (GSYH'ye Oran Olarak, %)

	1980-1989	1990-1999	2000-2002	2003-2006	2007-2008	2009-2015
Cari İşlemler Dengesi	-1,7	-1,5	-3,9	-5,3	-4,8	-2,5
Yabancı Doğrudan Yatırımlar (net)	0,3	-0,1	0,4	-0,3	-0,6	-0,3
Diğer Özel Sermaye	0,6	0,8	3,4	2,5	1,9	1,3
Yabancı Resmi Kuruluşlar	0,4	0,7	0,6	2,8	3,5	1,3
Bilgi için İstatistik Hata	0,5	0,1	-0,5	0,1	0,0	0,1

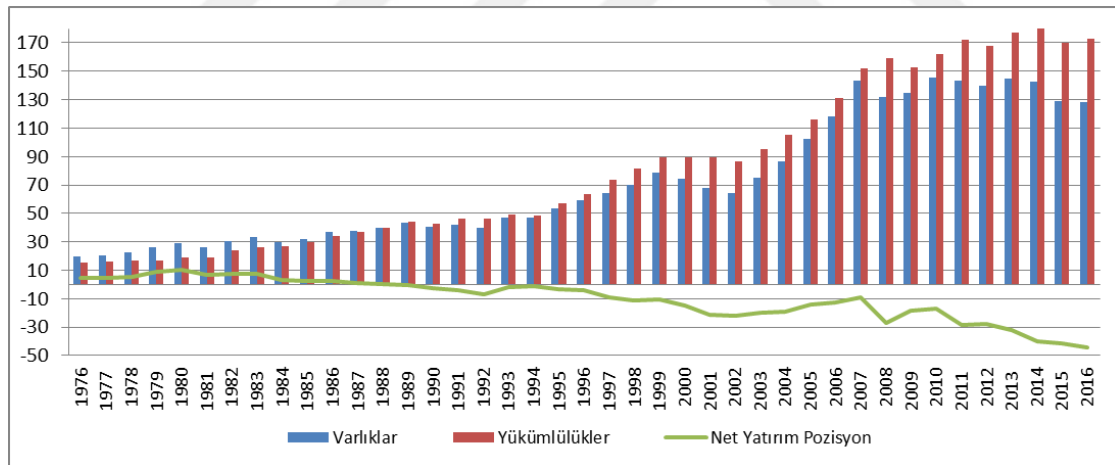
Kaynak: U.S. Bureau of Economic Analysis (BEA), 2002 öncesi yabancı resmi kuruluşlar verisi için Glyn, 2005: 12

Böylece ABD cari açıkları 2002 yılından itibaren yeni rekorlar kırarak genişlemeye devam etmiştir. 2006 yılında en yüksek düzey olan yaklaşık 806 milyar dolara ulaşmıştır. Bu devasa cari açıkların finansmanını sağlamak üzere ABD'ye yönelik sermaye akımları çok büyük boyutlara erişmiş ve genellikle borç akımları şeklinde olmuştur. Doğu Asya'nın resmi yatırımcıları ABD hazine ve diğer kamu kesimi tahvillerini almaya devam ederken (yüksek getiri yerine likit olanı tercih

etmişlerdir), özellikle Avrupalı finansal kuruluşlar ABD şirket tahvillerine yönelmiştir (Blanchard ve Milesi-Ferretti, 2009: 10).

Tablo 2’de 1980-2015 arası artan ABD açıklarının nasıl finanse edildiği gösterilmektedir. 1990’dan itibaren ABD (2000-2002 dönemi hariç) net YDY ihracatçısı olmuştur. Diğer taraftan artan finansman ihtiyacını büyük oranda özel ya da kamu borçlanması yoluyla karşılamıştır. 2000’li yıllarda bu finansman ihtiyacı nedeniyle hem özel sermaye hem de yabancı resmi kuruluşların ABD’ye yolladığı fon akımları daha önce görülmemiş düzeylere çıkmıştır. 2003 yılından itibaren özellikle yabancı devletlerin sağladığı fonlar özel sermaye akımlarından daha önemli hale gelmiştir.

Grafik 17 ABD Net Yatırım Pozisyonu (GSYH'ye Oran Olarak, %) 1976-2016

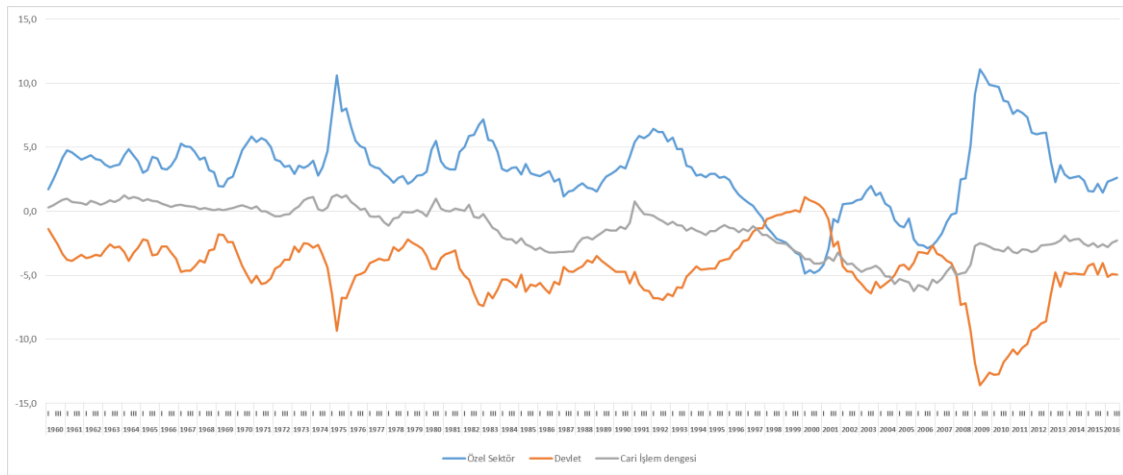
Kaynak: U.S. Bureau of Economic Analysis (BEA)

Hızla artan ABD cari işlem açıklarına karşılık ABD dış yükümlülükleri 2002 yılından itibaren krizin etkisiyle azalmaya başladığı 2008 yılına kadar hızla artmış, daha sonra da dalgalı da olsa artış trendini sürdürerek 2016 yılında GSYH'nin % 173'ü düzeyine erişmiştir (bkz. Grafik 18). ABD varlıklarının değerlerinin dengeleyici bir unsur olmasıyla net yatırım pozisyonunda 2002-2007 arası kısmi bir iyileşme görülse de

kriz sonrasında net dış borç stokundaki bozulma artmış ve 2016 yılında ABD net dış borç stoku GSYH'nin % 45'ine yükselmiştir.

ABD cari işlem dengesindeki bozulmayı sektörel tasarruf-yatırım dengesi perspektifinden inceleyerek kamu açıklarının etkisini daha net görebiliriz.

Grafik 18 ABD Sektörel Finansal Dengeleri (Çeyreklik veri, GSYH'ye oran olarak, %) 1960-2016

Kaynak: Bureau of Economic Analysis

Grafik 19'da görüldüğü gibi Bretton Woods döneminde cari işlem genel olarak dengede, kamu açıklarının karşılığında özel sektör sürekli pozitif bölgede yer almıştır. 1980'lerin başında Reagan dönemi açıkları ile bozulan kamu dengesine karşılık cari işlem açıkları artmıştır. Bilindiği üzere bu olgu bu dönemde ikiz açıklar hipotezinin popüler hale gelmesine neden olmuştur.

1990'ların ikinci yarısında borsa balonunun yarattığı servet etkisi ile hanhalkları ve şirketler daha az tasarruf edip daha fazla borçlanarak tüketim ve yatırım harcamalarını büyük ölçüde artırmışlardır. Bilhassa şirketlerin yatırım eğilimi bir hayli yüksek olmuştur. Hanhalkı ve şirketlerin bu davranışları nedeniyle özel kesim tasarruf-

yatırım dengesi dönem boyunca giderek bozulmuştur (bkz. Grafik 19). Kamu tasarruf-yatırım dengesinin düzelmeye başlaması, toplam tasarruf açığındaki genişlemeyi durdurmaya yetmemiş ve ABD cari işlemler açığı hızla artmıştır. Cari işlem dengesinin alt kalemi olan dış ticaret dengesi de hızla bozulmuştur. Dönem boyunca ekonomik canlılığın yarattığı tüketim ve yatırım genişlemesine dolardaki değerlenme de katkı sağlayınca ucuzlayan ithalata yönelik talep hızla artmıştır (Bernanke, 2005: 6, 7). İthalata yönelik sınırsız iştaha karşılık ABD ticaret ortaklarının mecalsiz büyümeleri sonucu ABD ihracatına olan zayıf talep, dış ticaret açıklarının genişlemesine ve böylece yüksek cari açıkların verilmesine neden olmuştur (Mann, 2004: 22). 1990'ların ikinci yarısındaki bu gelişmeler sonucu, Wolf'un (2002) belirttiği gibi ABD ekonomisinde üç dengesizlik ortaya çıkmıştır: Bunlar; “aşırı şirket yatırımı, yetersiz hanehalkı tasarrufları ve sürdürülemez bir cari işlemler açığı”dır.

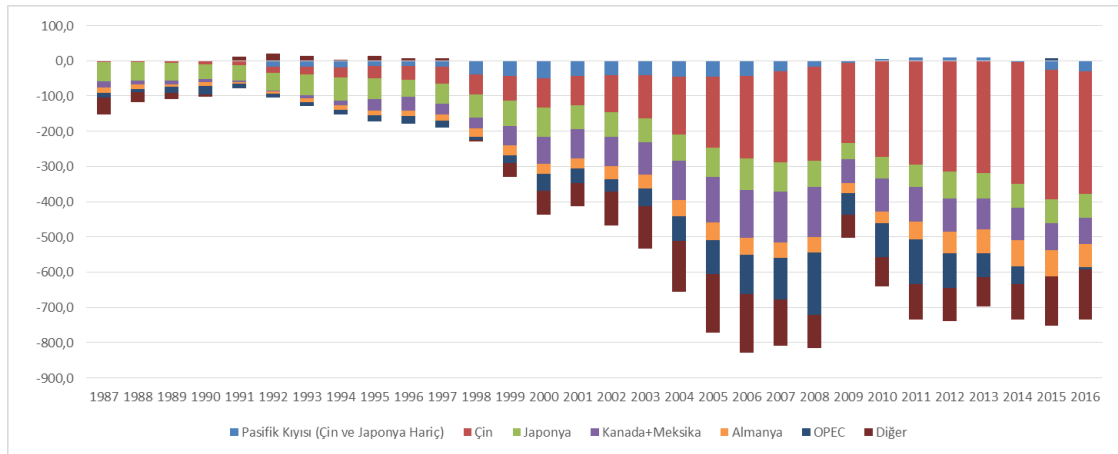
2000 yılı Mart ayından itibaren hisse senedi fiyatlarının hızla düşmesiyle borsa balonunun yarattığı servet etkisi ortadan kalkmış ve ABD ekonomisi krize sürüklenmiştir. Resesyona karşı ABD Merkez Bankası'nın faiz indirimleri ile borçlanma maliyetleri düşerken, hanehalkları teminat gösterdikleri konutlarının değerleri arttıkça daha fazla borçlanarak tüketim harcamalarını artırmışlardır (Brenner, 2007: 344). 2006 yılına kadar hanehalkı tasarruf oranları düşmüştür. Şirketler kesimi ise resesyon sonrasında, 2004 yılına kadar yatırımlarını hızla azaltmıştır. Böylece toplam özel tasarruflar 2004'e kadar şirketlerin artan tasarruf eğilimlerinin hanehalklarının azalan tasarruflarını telafi etmesiyle iyileşme kaydetmiştir (bkz. Grafik 14). Ancak 2004 yılından itibaren şirketlerin yatırım harcamalarını artırmasıyla toplam özel kesim tasarruf-yatırım dengesi finansal krize kadar sürecektir bir bozulma sürecine girmiştir. Kamu tasarruf-yatırım dengesi 2001-2004 arasında ekonomiyi durgunluktan çıkarmak üzere verilen bütçe açıklarının artmasıyla hızla bozulmuştur. 2004 sonrasında kamu

tasarruf-yatırım dengesinde bir miktar düzelme olsa da dönem boyunca tasarruf açığı vermeyi sürdürmüştür.

2007-2008 finansal krizi sonrası hem şirketler hem de hanehalklarının harcamalarını ve yatırımlarını hızla azaltmaları nedeniyle ekonominin yüksek oranda daralmasının yaratacağı olumsuz etkilerden kaçınmak üzere kamu açıkları, pozitif dönen özel kesim dengesini telafi edecek biçimde genişlemiştir. Kriz sonrasında devlet liberal politika anlayışına karşıt olarak daha çok Keynesyen dönemi andıran büyük harcama artışları gerçekleştirmiştir. Bu durum ABD'nin zorunlu olarak gerçekleştirilmesi beklenen cari işlem dengesizliği uyumunun sınırlı kalmasına yol açmıştır.

Eğer özel kesim dengesi pozitif alanda uzun dönemli bir dengeye gelseydi (ki aslında hanehalkları dengesi için bu söylenebilir) ABD'nin önünde iki tane seçenek kalacaktı. Ya ikiz açıklara geri dönülerek ekonomi sürekli kamu açıkları ile daralmadan kurtarılacaktı ya da geleneksel kemer sıkma politikaları uygulanarak daralma ve yüksek işsizlik pahasına dış denge düzeltilecekti (Shaikh, 2012: 134-135). Ancak şirket kesiminin artan yatırım harcamaları ABD hükümetini bu zor kararı vermek zorunda kalmaktan kurtarmıştır.

Grafik 19 ABD Dış Ticaret Dengesinin Dağılımı (Milyar Dolar)

Kaynak: Census

ABD artan ticaret açıklarının karşısında yüksek ticaret fazlaları veren ülkeler yer almaktadır. Grafik 17’de bu ülkelerin dağılımı gösterilmektedir. 1950’lerin başından beri Japonya’nın büyümesinin temeli ABD’ye yapılan ihracata dayanmaktadır (Murphy, 2007: 118). Grafikte görüldüğü Japonya sürekli ABD ticaret açığının belirli bir kısmını oluşturmaktadır. Oransal olarak 2000’lere kadar en büyük paya sahip olmuştur.

2000 yılından itibaren Çin ilk sıraya yerleşmiştir. Sonraki yıllarda ABD’nin Çin’e karşı verdiği dış ticaret açıkları 2008 yılına kadar kesintisiz ve hızla artmıştır. 2008 yılına gelindiğinde ABD, dış ticaret açığının yaklaşık üçte birini Çin’e karşı vermektedir. 2016 yılında dış ticaret açığının yaklaşık yarısı Çin’e karşı verilmiştir.

ABD’nin diğer önemli ticaret ortakları Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) üyeleri olan Kanada ve Meksika’dır. Bu ülkelere karşı verilen dış ticaret açıkları 2008 yılına kadar artış trendi göstermiştir. Petrol ihracatçılarına karşı verilen ticaret açıkları petrol fiyatlarındaki hareketlerle paralel bir eğilim izlemiştir. Genel itibariyle ABD’nin ihracata dayalı büyüme modeli uygulayan ülkelere karşı yüksek dış ticaret açıkları verdiğini söyleyebiliriz. Palley’in (2014: 3) belirttiği gibi,

ABD ile bu ülkeler arasında karşılıklı bir bağımlılık söz konusudur ve ABD bu ülkelerin “büyümelerini kamçılayan talebi” sağlamaktadır.

4.2. Küresel Üretim Bölgesinin Kayması ve Çin’in Küresel Ekonomiye Eklemlenmesi

Küresel üretim bölgesinin kayması neoliberal dönemde ulaşım, iletişim ve küresel olarak dağıtılmış üretim ağlarını yönetme yetisindeki ilerlemeler sonucunda üretim araçlarının (sermaye ve teknoloji) uluslararası hareketliliğinin artması ile ilişkilidir. Temel olarak küresel maliyet arbitrajı prensibine dayanmaktadır. Değerinin altında kur oranları, düşük vergiler, sübvansiyonlar, bol ve ucuz işgücü gibi nedenlerden elde edilecek en düşük maliyet avantajına sahip olabilmek için sermayenin üretim bölgesini kaydırabilmesi bu model için önem taşımaktadır (Palley, 2014: 15).

Serbest ticaret malların sınırları aşması için önemini korumakla birlikte asıl amaç küresel maliyet arbitrajı prensibine dayalı olarak esnek uluslararası üretim ağları yaratabilmektir. Bu kapsamda 1980’lerden itibaren ABD bir takım kurumsal ve yasal düzenlemelere başvurmuştur (Palley, 2014: 15-16). Öncelikle 1980’lerin başlarında ABD imalat sanayi eski, ağır sanayileri barındıran ve sendikalaşma oranının yüksek olduğu kuzeyden (rust belt), sendikalaşma oranının çok düşük olduğu güneye (sun belt) taşınmıştır (Harvey, 2015: 34). 1990’larda küresel üretim modeliyle ilgili atılımlar hız kazanmıştır:

İlk olarak NAFTA (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması) ile ABD, Kanada ve Meksika tek bir üretim bölgesine dönüştürülmüştür. Böylece gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler bir araya gelmiştir. Ticaret için önemli olan kur oranları artık üretim yeri açısından önemli hale gelmiştir. Bu durum ABD çok uluslu

şirketlerinin kur oranlarına karşı bakış açılarını da değiştirmiş, güçlü dolar politikası ithal ürünlerin fiyatlarını düşürmesi ve ithal ürünler üzerindeki kar marjlarını artırması dolayısıyla istenilir hale gelmiştir. Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması'nın ABD ile Meksika arasındaki ticaret dengelerine etkisi çok çarpıcı olmuştur. NAFTA'dan önce ABD Meksika'ya karşı küçük bir ticaret fazlası verirken, NAFTA'dan sonra bu fazla açığa dönmüş ve bu açık sürekli artış göstermiştir (bkz. Tablo 3). İmalat tesisleri kapatılıp, üretim tesislerinin Meksika'ya kaydırılması; ABD işçileri üzerinde ücretlerin baskılanması ve sendikaların gücünün azaltılması doğrultusunda çok etkili olmuştur (Palley, 2014: 16).

Tablo 3 ABD Dış Ticaret Dengesinin Ana Ticaret Ortaklarına Göre Dağılımı (Milyar Dolar)¹⁷

	1987	1993	1994	1995	1999	2000	2001	2006	2007	2008	2009	2016
Pasifik Kıyısı	--	-98,0	-113,4	-108,1	-186,0	-215,4	-194,7	-366,1	-372,3	-358,0	-278,4	-446,7
Çin	-2,8	-22,8	-29,5	-33,8	-68,7	-83,8	-83,1	-234,1	-258,5	-268,0	-226,9	-347,0
Japonya	-56,3	-59,4	-65,7	-59,1	-73,4	-81,6	-69,0	-89,7	-84,3	-74,1	-44,7	-68,9
NAFTA	-17,0	-9,1	-12,6	-33,0	-54,9	-76,5	-82,9	-136,3	-143,0	-143,1	-69,4	-74,4
Mexico	-5,7	1,7	1,3	-15,8	-22,8	-24,6	-30,0	-64,5	-74,8	-64,7	-47,8	-63,2
Canada	-11,3	-10,8	-14,0	-17,1	-32,1	-51,9	-52,8	-71,8	-68,2	-78,3	-21,6	-11,2
Avrupa Birliği	--	--	--	--	-45,2	-58,7	-64,6	-118,6	-110,2	-95,8	-61,2	-146,3
Almanya	-15,3	-9,6	-12,5	-14,4	-28,4	-29,1	-29,1	-47,9	-44,7	-43,0	-28,2	-64,9
OPEC	-12,9	-12,2	-13,8	-16,1	-21,8	-48,0	-39,7	-112,1	-117,2	-177,7	-61,7	-6,4
Diğer	-47,8	13,4	1,7	12,8	-20,9	-37,5	-30,0	-94,9	-66,1	-41,6	-32,9	-60,4
Toplam	-152,1	-115,6	-150,6	-158,8	-328,8	-436,1	-411,9	-828,0	-808,8	-816,2	-503,6	-734,3

Kaynak: Census

İkinci olarak güçlü dolar politikasına geçiş ve bu doğrultuda 1994 Meksika krizi ve 1997 Doğu Asya finansal krizinden sonra kriz ülkelerine dolar borçları vermiş, karşılığında bu ülkelerden devalüasyon yapmalarını beklemiştir. Bu politika, üretimlerini vergi avantajı ve ucuz işgücü gibi nedenlerle yurtdışına kaydırmak isteyen ABD çok uluslu şirketleri tarafından desteklenmiştir. Güçlü dolar politikası hem imalat

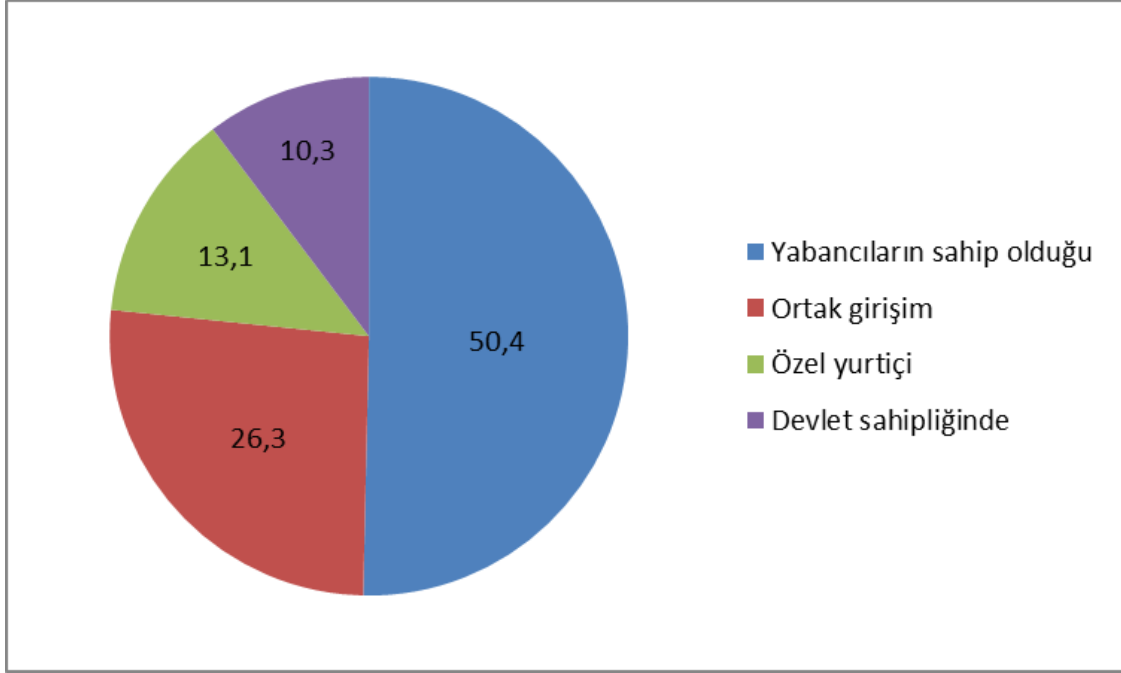
¹⁷ Pasifik Kıyısı Ülkeleri: Avusturalya, Brunei, Çin, Hong Kong, Endonezya, Japonya, Güney Kore, Makau, Malezya, Yeni Zelanda, Papua Yeni Gine, Filipinler, Singapur, Tayvan (Census).

faaliyetlerini ABD’de azaltıp yabancı ülkelerdeki faaliyetlerini artırmak isteyen ABD şirketleri için motivasyon sağlamış, hem de ihracata dayalı büyüme politikasını benimseyen ve yabancı doğrudan yatırımları çekmek isteyen gelişmekte olan ülkeler tarafından desteklenmiştir. Bu süreç küresel ekonomiyi ABD tüketicilerine bağımlı hale getirerek ABD’deki ekonomik çöktüşlere karşı hassas hale getirmiştir (Palley, 2014: 17). Tablo 3’te görüldüğü gibi ABD’nin Doğu Asya finansal krizi sonrasında Pasifik Kıyısı ülkelerine karşı dış ticaret dengesi hızla bozulmaya başlamıştır.

Son olarak Çin’e 2000 yılında Daimi Normal İlişkiler Statüsü (PNTR) verilmiş ve ardından 2001 yılında Çin’in DTÖ’ye katılımı gerçekleşmiştir. Daimi Normal İlişkiler Statüsü ile Çin ABD piyasalarına daimi erişim hakkı sağlarken, DTÖ’ye katılımı birlikte Çin’deki yatırımlara yönelik anlaşmalar güvence altına alınmıştır. Böylece Çin de küresel üretim bölgesinin bir parçası haline getirilmiştir (Palley, 2014: 18). Tablo 3’te görüldüğü gibi ABD’nin Çin’e karşı olan ticaret açığı 2000’li yıllarda devasa düzeylere erişmiştir.

ABD çok uluslu şirketlerinin üretimlerini ve yatırımlarını Çin’e kaydırmaya başlamaları ABD ekonomisi üzerinde reel etkiler yaratmıştır. 2001-2007 iş çevrimi genişlemesinde ABD’de imalat sektörü istihdamı azalırken yatırım harcamaları zayıf bir düzeyde seyretmiştir. Bu makroekonomik zayıflığa karşı Merkez Bankası faiz oranlarını tarihsel olarak en düşük seviyelere çekmiş, bu durum ise 2007/2008 finansal krizine yol açan konut balonunu beslemiştir. Dahası Çin’in düşük maliyetli bir üretici olması diğer bazı görece daha yüksek maliyetli üretime sahip olan gelişmekte olan ülkeler üzerinde baskı yaratmıştır (Palley, 2014: 18-19).

Grafik 20 Çin’de Üretim Yapan Şirketlerin Sahipliklerine Göre İhracat İçindeki Payları

Kaynak: Manova ve Zhang, 2008 aktaran Palley, 2014: 12

Grafik 20’de 2005 yılında Çin’de üretim yapan şirketlerin Çin’in ihracat kapasitesi içindeki payları gösterilmiştir. Buna göre Çin ihracatının yarısı yabancıların sahip olduğu şirketlerce gerçekleştirilmektedir. Bu durum Çin’in küresel üretim bölgesine katılımının ne kadar ciddi boyutlarda olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

1960’lardan itibaren küresel sermaye birikimini incelediğimizde 1970’lerden sonra birikim oranının yavaşladığını ve ayrıca sanayileşmiş ülkelerin de birikim hızının küresel düzeyin altında olduğunu tespit edebiliriz. Küresel ekonomide “süper birikimciler” 1960’larda Japonya, 1970 ve 1980’lerde Kore ve Tayvan, 1990’lardan sonra ise Çin’dir (Glyn, 2005: 13-14).

Çin küresel kapitalist sisteme hızla entegre olmuş ve lider ekonomilerden biri haline gelmiştir. Dünyanın en büyük yabancı döviz rezervlerini biriktirerek ABD cari

işlemler açığının finansmanında çok önemli bir rol oynamıştır (Li, 2008: 104-106). Çin 1992 yılında Deng Xiaoping'in ünlü "güney turu" sonrası sosyalist piyasa ekonomisi hedefine odaklanmıştır. 1990'larda büyük boyutlu özelleştirmeler gerçekleştirilmiş ve on milyonlarca devlet ve kolektif sektör çalışanı işsiz kalmıştır. Geriye kalan devlet sektörü çalışanları ise geleneksel sosyalist haklarını kaybetmişlerdir. Kırsal kesimlerde halk komünlerinin kalkmasıyla kamu hizmetleri çökmüş ve yüz milyondan fazla kişi yurtiçi göçe zorlanmıştır (Li, 2008: 112-113).

Böylece 2000'lerde Çin'in büyüme trendinde özel sermaye birikimi baskın duruma gelmiştir. 2000-2007 arasında dünya GSYH'si % 23,5 artarken Asya'da (Çin hariç) bu artış % 48,1 Çin'de ise % 91,8 (Hong Kong dahil) düzeyinde gerçekleşmiştir (Beaud, 2015: 430). Çin'in üretken yatırım oranları yüksek düzeylere ulaşırken sermaye stoku hızla büyümüştür. Bu durum daha önceki Asya ülkelerinde de gözlemlendiği için görülmemiş değildir. Fakat Çin'i farklı kılan diğerlerine göre çok daha büyük bir işgücü ordusuna sahip olmasıdır (Glyn, 2005: 14-15).

Çin'in toplam işgücü sayısının 750 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Bu muazzam boyuttaki işgücünün önemli bir kısmı hala tarım kesimindedir. Bunlar kıyı sanayi bölgelerinde işgücü ihtiyacı olduğunda istihdam edilebilecek devasa bir yedek işgücü ordusunun varlığını göstermektedir. Yedek işgücü ordusunun diğer bir kısmını şehir ekonomisinin kayıt dışı sektörlerinde çalışan işçiler oluşturmaktadır. Bunların bir kısmı kırsal bölgelerden gelen yurtiçi göçmenler iken bir kısmı ise devlet teşebbüslerinden çıkarılan işçilerdir (Glyn, 2005: 16).

Çin'in kişi başına gelir düzeyi hala çok düşük düzeydedir. Diğer taraftan önceki yakalama süreçlerindeki örneklerle kıyaslanamayacak ölçüde büyük bir nüfusa sahiptir. Bu durum mevcut birikim rejiminin sürdürülebilmesinde Çin'e avantaj sağlamaktadır.

Bu trendin sürdürülmesi dünya çıktısı ve ticaretindeki kayıplara uyum sürecinde ciddi problemler doğurmuştur ve doğurmaya devam edecektir (Glyn, 2005: 17). Glyn'in (2005: 18) belirttiği gibi "Çin'in mevcut ve beklenen gelişimi dünya ekonomisindeki tüm diğer mevcut trendleri küçültmektedir".

Çin halihazırdaki geri kalmışlığı ve büyüklüğü gelişme potansiyelinin daha ne kadar fazla olduğunu göstermektedir. Çin'in büyüme trendi sürdükçe yiyecek, materyaller, yakıt, yarı mamul mallar, sermaye malları ve lüks mallar gibi ithalat ihtiyacı artacak, bunu karşılamak için doğal olarak ihracatı da artacaktır. Ticaret payındaki bu genişleme sürdükçe hem düşük ücretli rakipleri hem de zengin ülkelerdeki üreticiler üzerindeki baskısı da yoğunlaşacaktır (Glyn, 2005: 20).

4.3. Finansallaşma: Kredi Geri Çevrimi Mekanizması

1999-2000 teknoloji balonunun patlamasının ardından FED faiz oranlarını hızla indirmiş ve kredi genişlemesi sağlamıştır. 2004 yılından sonra faiz oranları yavaş yavaş yükseltilirken bunun yaratacağı kredi daralması büyük ticaret fazlası veren ülkelere gelen sermaye akışı ile telafi edilmiştir. Başta Çin olmak üzere gelişmekte olan ülkeler, ABD'deki düşük faiz oranları ve dolardan kaçış durumunda oluşacak sermaye kayıpları riskine rağmen yüksek rezerv birikimleri gerçekleştirmişlerdir. Böylece gelişmekte olan ülkeler ABD'ye karşı net sermaye ihracatçısı haline gelmişlerdir (Lapavitsas, 2010: 31-33)

Gelişmekte olan ülkeleri devasa boyutta rezerv biriktirmeye (bkz. Tablo 4) zorunlu kılan temel nedenler, sermaye akımlarının aniden ters dönüşlerine karşı ekonomilerini korumak ve özellikle ihracata dayalı büyüme stratejilerine sahip ülkelerin uluslararası rekabetçiliklerini sürdürmek için kurlarını savunmak gereksinimleridir

(Lapavitsas, 2010: 32). Bu ülkeler yüksek getiri peşinde koşan özel yatırımları çekebilmiş ancak karşılığında daha yüksek boyutlarda rezerv biriktirme yoluyla başta ABD olmak üzere ticaret açığı veren gelişmiş ülkelere kaynak aktarmışlardır. Bu finansal akımlar her ne kadar 2001-2007 konut balonuna desteklemiş olsa da, ABD ekonomisi bu net akımlar sayesinde tüketime dayalı genişlemesini sürdürebilmiştir (Lapavitsas, 2010: 27).

Tablo 4 Seçili Ülkelerin Yabancı Döviz Rezervleri (Milyar ABD Doları) 1995-2015

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2015
Çin	73,6	105,0	139,9	145,0	154,7	165,6	212,2	286,4	403,2	609,9	769,0	3.330,4
Japonya	172,4	207,3	207,9	203,2	277,7	347,2	387,7	451,4	652,8	824,3	823,1	1.179,0
Kore	–	29,4	8,9	48,5	74,1	96,2	102,8	121,4	155,3	199,1	205,9	359,6
Hong Kong	55,4	63,8	92,8	89,6	96,3	107,6	111,2	111,9	118,4	123,6	122,0	346,6
Hindistan	–	–	23,9	26,8	31,5	36,8	44,9	65,7	95,2	124,7	136,9	327,8
Rusya	14,4	11,3	12,9	7,8	8,4	24,3	32,5	44,0	73,2	120,6	155,7	307,7
Tayvan	90,3	88,0	83,5	90,3	106,2	106,7	122,2	161,7	206,6	241,7	253,7	–

Kaynak: 2015 verisi için, IMF, Data Template on International Reserves and Foreign Currency Liquidity, 1995-2005 verisi için, European Central Bank (ECB), The Accumulation of Foreign Reserves Occasional Paper Series No. 43 / February 2006, sf. 11

Tablo 4’de küresel düzeyde en yüksek yabancı döviz rezervlerine sahip ülkelerin rezerv miktarlarının 1995 yılından itibaren gelişimi yer almaktadır. Tabloda görüldüğü gibi Çin ve Japonya devasa döviz rezervlerine sahiptirler. 2000’lerin ortalarına kadar Japonya en yüksek rezerv miktarına sahipken sonraki süreçte Çin muazzam rezerv birikimi gerçekleştirerek 2015 yılında zaten çok büyük olan Japon rezervlerinin yaklaşık üç katı, 3,3 trilyon dolar döviz rezervine ulaşmıştır.

ABD’nin aşırı tüketimini beslemeye yardımcı olan uluslararası kredi akışı, ABD dolarının uluslararası rezerv para olma rolü sayesinde sağlanmıştır. Reel ücretlerin baskılanmasına rağmen tüketimin sürdürülebilmesi ucuz ithalat yoluyla gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle ihracata dayalı büyüme stratejisine sahip Asya

lkelerinin (nce Japonya, ardından Doğu Asya ve Çin), ekonomilerinin genişlemesi için ABD’deki kitlesel tüketime bağımlılıkları artmıştır. Diğer taraftan ABD’nin ucuz ithalata bağımlılığı ise yüksek ticaret açıkları vermesine neden olmuştur. Ancak ABD açık veren diğer ülkelerin tersine küresel rezerv paraya sahip olması dolayısıyla borçlarını kredi veren ülkelerin ellerinde tuttıkları rezervler ve hazine tahvilleri biçiminde ihraç ederek açıklarının finansmanını sağlamıştır (Vasudevan, 2009: 27).

ABD dünya bankeri rolü çerçevesinde, Asya ve petrol ihracatçısı ülkelerin fazlalarını çekmiş daha sonra bunları özel sermaye akımları formunda gelişmekte olan piyasalara doğru yeniden çevrime sokmuştur. ABD’ye yönelik özel sermaye akımları ile gelişmekte olan piyasalara yönelik özel sermaye akımları tersine döngüsel bir hareket izlemektedir. Birine giriş olurken diğerinden çıkış olmaktadır. Bu hareket doların rolünün korunmasını sağlayan mekanizma için kritik bir öneme sahiptir. Borçlu durumdaki evre ülkelere yönelik bu özel sermaye akımları, krizin bu ülkelere ihraç edilmesine yol aarak bir tür koruma mekanizması görevi grmştir. Dönem boyunca finansal kırılganlıkların neden olduğu krizler ABD’de de grlmştir fakat evre ülkelerde ortaya çıkan finansal krizler çok daha yıkıcı olmuştur (Vasudevan, 2009: 27).

Neoliberal dönemde gerçekleştirilen finansal deregülasyonlar bir yandan sıradan insanların bile gelirlerini finansallaştırarak ülkeler içerisinde borçluluk seviyelerini yükseltirken diğer taraftan da uluslararası kredi mekanizması yoluyla yüksek düzeyde likit ve kısa vadeli fonların ulusal sınırları aşabilmesine ve böylece finansal kırılganlıkların hem ülkeler içerisinde artışına hem de bu kırılganlıkların uluslararası iletim mekanizmalarının kolaylaşmasına yol açmıştır. Serbest döviz kurlarının yarattığı spekülatif akımlar da finansal kırılganlıkların artışını desteklemiştir (Wolfson, 2002: 397).

ABD ile cari fazla veren ülkeler arasındaki kredi geri çevrimi mekanizması, ABD ipotekli borcundaki hızlı büyüme ile bu borcun ABD hazine kağıtları ihracı yoluyla yabancılar tarafından finansmanı arasında yakın bir ilişki kurmuştur. Bu kredi mekanizması 2007/2008 finansal krizi öncesinde ABD’de ortaya çıkan spekülasyon balonunu beslemiştir. Doların küresel rezerv para olması dolayısıyla ABD’nin rakipsiz finansal piyasaları bu sermaye akışına aracılık etmiştir. ABD finansal piyasaları kısa vadeli düşük faizli borçlanarak dünyanın geri kalanına yüksek getirili uzun vadeli yatırımlar yaparak arbitraj işlemi gerçekleştirmişlerdir. Nitekim dış açığı devasa düzeylere gelmesine karşın 2005 yılına kadar ABD’nin net yatırım gelirleri pozitif olmaya devam etmiştir (Lucarelli, 2012: 442).

2007/2008 finansal krizinin ortaya çıkışı hem kriz öncesinde hem de sonrasında artan küresel dengesizliklerle ilişkilendirilmiştir. Ancak özellikle kriz öncesinde en önemli kırılganlık, ticaret fazlası veren ülkeler ile ABD arasındaki uluslararası para döngüsünde ABD dolarından ani bir kaçış olasılığı olarak görülmekteydi. Oysa uluslararası para döngüsünün, ulusal kredi döngüsünü beslemesi sonucu kırılma ulusal kredi döngüsü içerisinde ortaya çıkmıştır (Wade, 2009: 542).

SONUÇ

Bretton Woods sabit döviz kuru rejimi altında görece istikrarlı büyüme trendi 1960'ların sonuna değin sürdürülebilmiştir. Dönem boyunca döviz kontrollerinin yanı sıra dış ticaret ve sermaye hareketleri üzerinde kontroller uygulanmıştır. Bu sayede büyük ödemeler dengesizliklerinden kaçınılmıştır. Ulusal ekonomiler ödemeler dengesi açıkları verdiklerinde, IMF devreye girmiş ve devalüasyon yoluyla dengesizlikler giderilmeye çalışılmıştır. Devalüasyonun yetersiz kalması durumunda IMF ilgili ülkeye kredi desteğı sağlamıştır. Diğer bir Bretton Woods kuruluşu olan Dünya Bankası ise özellikle Avrupa ülkelerinin yeniden yapılandırılması ve kalkınma programlarının desteklenmesi süreçlerini yürütmüştür.

Hegemon ülke ABD, kalkınmakta olan Avrupa'ya ve az gelişmiş ülkelere doğrudan yatırımlar ile ara ve yatırım malları ihracatı yaparken, ayrıca bu ülkelere yaptığı yardımlar (Marshall yardımları) ve verdiği borçlarla bu ülkelerdeki kapitalist üretimi yeniden canlandıracak koşulları ve alım gücü yaratmıştır. ABD dış ticaret fazlaları verirken, sistemin sürdürülebilmesi ve doların rezerv para haline gelmesi için talep edilen doları sağlamakla yükümlü olduğundan dönem süresince ödemeler dengesi açıkları vermiştir.

Savaş sonrası kurulan bu kapitalist düzeninin yapısal problemleri aslında yüksek büyüme oranlarının arkasına saklanıyordu. Bu yapısal problemlerden ilki Almanya ve Japonya'nın dünya piyasasına girmesiyle ortaya çıkan aşırı rekabet ve bunun sonucunda meydana gelen aşırı birikim kriziydi. Sermaye birikim sürecinin devam etmesi için üretilen malların satılması ve genişleyen sermayenin yeniden yatırıma dönmesi gereklidir ve aşırı birikim krizi bunu engellemiştir. İkincisi az gelişmiş ülkelerde yardım ve borçlanmaya bağlı sürekli açık veren birikim modelinin sürdürülmesiydi. Bu

Ülkelerin ara ve yatırım malları ithalatına bağlı üretimleri ancak i tüketime sunulabiliyordu. Üçüncüsü ABD için emperyalist koruma maliyetlerinin artmış olmasıdır. Dördüncüsü cret artış hızının emek verimliliği artış hızını geçmesi ve karlılığı baskılamasıdır. Beşincisi ise hammadde fiyatlarının ciddi şekilde artması ve bunun 1970’lerin stagflasyon krizini beslemesidir.

1980 sonrasında yoğun bir biçimde uygulanan neoliberal politikalarla Keynesyen dönemde her ne kadar kapitalizmin i çelişkilerini barındırsa da kurulan göreli istikrar hızla bozulmuştur. Dalgalı döviz kuru rejiminin uygulandığı bu dönemde, herhangi bir değerli madenle bağlantısı kalmayan dolar rezerv para olma statüsünü korumuştur. Dış ticaret ve sermaye akımları üzerindeki sınırlamalar kaldırılmış, finansal piyasalar serbestleştirilmiştir. Yoğun deregülasyon uygulamaları ile sermayenin önündeki tüm kısıtlar kaldırılmıştır. İşçi cretleri baskı altına alınarak önceki dönemde düşmeye başlayan kar oranlarının düşüş eğilimi durdurulmuştur. Kırılgan hale gelen küresel ekonomi aralıklarla finansal krizler yaşamış ve bunların büyük bir kısmı gelişmekte olan ülkelerde gerçekleştirilmiştir.

ABD hegemonyası altında uygulanan neoliberal politikalar, küresel düzeyde devasa boyutlara ulaşan cari işlem dengesizliklerini yaratan mekanizmaların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Neoliberal dönüşümle ABD ekonomisinin sanayisizleşmeye itilmesi ve aşırı tüketim bölgesi haline getirilişi, küresel üretim bölgesinin Doğu ve Güney Asya’ya kayışı ve Çin’in küresel kapitalist ekonomiye eklemlenmesinin yarattığı yıkıcı etkiler ile artan finansallaşmanın kredi geri çevrimi mekanizmasıyla dış dengesizliklerin sürdürülmesini mümkün hale getirmesi, küresel dengesizlikler fenomeninin ortaya çıkışına yol açmıştır.

1990'ların ikinci yarısından itibaren güçlü dolar politikasına geçen ABD müthiş bir sermaye akımı çekerken reel sektörün rekabet gücünü de zayıflatmıştır. 1990'ların sonlarında ileri teknoloji balonunun etkisiyle, 2000'lerin başından itibaren de konut balonunun etkisiyle ABD borçlanarak tüketim temelli bir ekonomi haline gelmiştir. Tasarruf oranları düşerken 1990'ların sonundan itibaren cari işlemler açığı sürekli yeni rekorlar kırarak olağanüstü genişlemiştir. Ucuz ithalat olanağı iç tüketimin hız kesmeden sürdürülebilmesini mümkün kılmıştır. Hanehalkı tasarruf oranı sürekli düşmüştür. Emek kesimi finansal sistem içine çekilerek borçlandırılmış ve yaratılan hayali zenginlik ile tüketime teşvik edilmiştir. 2006 yılında cari işlemler açığı 800 milyar dolar civarında olağanüstü bir düzeye çıkmıştır.

Buna karşılık Japonya 1990'ların başından beri saplandığı resesyona rağmen ABD'nin geleneksel finansörü olma durumunu sürdürmüştür. Avrupa'da ise özellikle Almanya 2000'li yıllardan itibaren yüksek cari fazlalar vermeye devam etmiştir. Petrol ihracatçısı ülkeler 2000'li yıllarda petrol fiyatlarının hızla yükselmesiyle çok yüksek düzeyde cari fazlalar vermişlerdir. Fakat ABD'nin devasa açıklarını karşılamak konusunda en önemli pay ihracata dayalı büyüme stratejisi izleyen ülkelerin olmuştur. Özellikle Doğu Asya ülkeleri 1997 krizinden sonra yatırımlarını düşürerek net tasarruflarını artırmış ve yüksek cari fazlalar vermeye başlamışlardır. Böylece döviz rezervlerini yüksek miktarlarda tutmuşlardır.

İhracata dayalı büyüyen ekonomiler içinde Çin'e ayrı bir parantez açmak gereklidir. ABD'nin en yüksek dış ticaret açığı verdiği ticaret ortağı, en yüksek resmi dolar rezervlerine sahip ülkedir. Ulusal parasını dolara karşı sabitlemiş ve doların ABD'nin yüksek cari açıklarına rağmen hala değerli kalmasındaki en önemli paya sahip olmuştur. Büyük ve ucuz işgücü sayesinde diğer bazı Doğu Asya ülkeleri ile birlikte dünyanın üretim merkezi haline gelmişlerdir. Çok uluslu şirketler üretimlerini buralara

taşıyarak maliyetlerini düşürmektedirler. Az gelişmiş iç pazarları yüzünden yüksek büyüme performanslarını sürdürebilmek için ABD'ye yaptıkları ihracata bağımlı hale gelmişlerdir.

Neoliberal dönemde finansal piyasalardaki serbestleştirme ve kuralsızlaştırma süreçleri, 1970'lerden itibaren durgunlukta olan reel sektördeki azalan karların finansal işlemlerden elde edilen artan karlarla ikame edilmesinin yolunu açmıştır. Artan finansallaşma kredi geri çevrimi mekanizmasıyla küresel dengesizliklerin sürdürülebilmesini olanaklı kılmıştır. ABD'nin aşırı tüketimini beslemeye yardımcı olan uluslararası kredi akışı, ABD dolarının uluslararası rezerv para olma rolü sayesinde sağlanmıştır. Diğer taraftan ihracata dayalı büyüme stratejisine sahip Asya ülkelerinin ekonomilerinin genişlemesi için ABD'deki kitlesel tüketime bağımlılıkları artmıştır.

Asya ve petrol ihracatçısı ülkelerin fazlaları ABD'ye akarken, ABD ise dünya bankeri rolü çerçevesinde, bunları özel sermaye akımları formunda geliştirmekte olan piyasalara doğru yeniden çevrime sokmaktadır. Geliştirmekte olan ülkelerde yaşanan finansal krizlerde bu sermaye akımları tekrar güvenli piyasa olarak görülen ABD'ye geri dönerek ABD dolarının hegemonik gücünü perçinlemektedir.

Küresel dengesizlikler ve finansallaşma birbirini besleyen süreçler olarak hem fazla hem de açık veren ülkelerde ücretler baskılanırken küresel efektif talebin sürdürülebilmesini sağlamışlardır. Böylece küresel olarak artan eşitsizlikleri besleyen bir mekanizma yaratmışlardır. Bu bağlamda küresel dengesizliklerin azaltılması küresel düzeyde eşitsizliklerin azaltılması ile yakından ilişkilidir.

Son dönem küresel ekonomideki bu konjonktürü meşrulaştırmak üzere ortaya konulan küresel dengesizlik teorileri üretim ilişkilerini bir kenara bırakarak ABD'nin

finansal sistemdeki üstünlüğünü öne çıkarmaktadırlar. Fakat reel ekonomisi çok zor durumda olan ABD'nin, var olan yapının dolar krizi gibi bir süreçle sonlanması durumunda iktisadi hegemonyasının sarsılacağı açıktır.

KAYNAKÇA

- Agenor, P. R., Bismut, C., Cashin, P., McDermott, C.J., (1999), “Consumption Smoothing and The Current Account: Evidence for France, 1970-1996”, Journal of International Money and Finance, 18.
- Alexander, S.S., (1952), “The Effects of a Devaluation on a Trade Balance”, International Monetary Fund Staff Papers, Cilt: 2, Sayı: 2, sf. 263-278, Nisan.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler, (2009), *Türkiye’de ve Dünyada Ekonomik Bunalım 2008-2009*, İstanbul: Yordam Kitap.
- Barbosa-Filho, N., Rada, C., Taylor, L., Zamparelli, L., (2006), “Fiscal, Foreign, and Private Net Borrowing: Widely Accepted Theories Don't Closely Fit the Facts”, in Proceedings of the 34th Brazilian Economics Meeting, ANPEC.
- Barro, R. J., (1974), “Are Government Bonds Net Worth?”, Journal of Political Economy, Cilt: 82, Sayı: 6, sf. 1095-1117.
- Barro, R. J., (1989), “The Ricardian Approach to Budget Deficits”, The Journal of Economic Perspectives, Cilt: 3, Sayı: 2, sf. 37-54.
- Beaud, M., (2003), *Kapitalizmin Tarihi*, F. Başkaya (Çev.), Ankara: Dost Kitabevi.
- Bello, W., (2008), “A Primer on the Wall Street Meltdown”, Transnational Institute, 25 Eylül 2008, URL <https://www.tni.org/en/archives/act/18716>.
- Bernanke, B., (2005), “The Global Saving Glut and the U.S. Current Account Deficit”, The Sandridge Lecture, Virginia Association of Economics, Richmond, VA., Mart.

- Blanchard, O., Milesi-Ferretti, G. M., (2009), “Global Imbalances: In Midstream?”, IMF Staff Position Note, SPN/09/29, Aralık.
- Bordo, M., (1993), "The Gold Standard, Bretton Woods and Other Monetary Regimes: A Historical Appraisal", Federal Reserve Bank of St. Louis Review, Cilt: 75, Sayı: 2, sf. 123-191, Mart.
- Bracke T., Bussière, M., Fidora, M., Straub, R., (2010), “A Framework for Assessing Global Imbalances”, The World Economy, Cilt. 33, Sayı. 9, sf. 1140-1174, Wiley Blackwell, doi:10.1111/j.1467-9701.2010.01266.x.
- Brenner, R., (2007), *Ekonomide Hızlı Büyüme ve Balon: Dünya Ekonomisinde ABD'nin Yeri*, B. Akalın (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buiter, W. H., (1981), “Time Preference and International Lending and Borrowing in an Overlapping-Generations Model”, Journal of Political Economy, Cilt: 89, Sayı: 4, sf. 769-797, Ağustos.
- Caballero, R. J., (2006), “On the Macroeconomics of Asset Shortages”, NBER Working Paper, No: 12753, Cambridge MA, Aralık.
- Calderon, C., Chong, A., Loayza, N., (2000), “Determinants of Current Account Deficits in Developing Countries” Policy Research Working Paper No: 2398, Dünya Bankası, Washington, DC.
- Chinn, M. D., (2013), "Global Imbalances", Gerard Caprio (der.) içinde, *The Evidence and Impact of Financial Globalization*, Cilt. 3, s. 67-79. Oxford: Elsevier Inc.
- Cripps, T. F., Fetherston, M. J., Godley, W., (1976), “What is Left of New Cambridge?” Cambridge Economic Policy Review, Sayı: 2, sf. 46-49.

Cripps, T.F., Fetherston, M.J., Godley, W., (1974), “Public Expenditure and the Management of the Economy,” in Public Expenditure, Inflation and the Balance of Payments, Ninth Report from the Expenditure Committee, Session 1974, HC328, London: HMSO.

Dooley, M. P., Folkerts-Landau, D., Garber, P., (2003), “An Essay on the Revised Bretton Woods System”, NBER Working Paper, No: 9971, Cambridge MA, Eylül.

Dooley, M.P., Folkerts-Landau, D., Garber, P., (2004a), “The US Current Account Deficit: Collateral for a Total Return Swap”, Global Markets Research, Deutsche Bank, Ağustos.

Dooley, M.P., Folkerts-Landau, D., Garber, P., (2004b), “Direct Investment, Rising Real Wages and the Absorption of Excess Labor in the Periphery”, NBER Working Paper, No: 10626, Cambridge MA, Temmuz.

Dooley, M.P., Folkerts-Landau, D., Garber, P., (2014), “The Revived Bretton Woods System's First Decade”, NBER Working Paper, No: 20454, Cambridge MA, Eylül.

Dos Santos, C. H. ve Macedo e Silva, A. C., (2010), “Revisiting ‘New Cambridge’: The Three Financial Balances in a General Stock-flow Consistent Applied Modeling Strategy”, Working Paper, No: 594, Levy Economics Institute of Bard College, Mayıs.

Dowd, D., (2013), *Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadı*, Çev. C. Gerçek, İstanbul: Yordam Kitap.

Dumenil, G. ve Levy, D., (2008), "Neoliberal (Karşı) Devrim", Saad-Filho, A. Johnston, (Der.), içinde, Ş. Başlı ve T. Öncel (çev.), *Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki*, sf. 25-41, İstanbul: Yordam Kitap.

Dumenil, G. ve Levy, D., (2011), *The Crisis of Neoliberalism*, Cambridge MA.: Harvard University Press,.

Dumenil, G. ve Levy, D., (2015), *Büyük Yol Ayrımı: Neoliberalizme Son Noktayı Koymak*, A. Gür (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Fetherston, M. J., (1975). "Estimation of Simultaneous Relationships: A U.K. Private Expenditure Function." Mimeographed. Cambridge: Department of Applied Economics.

Fischer, I., (1930), *The Theory of Interest*, New York: Macmillan.

Friedman, M., (1957), *A Theory of the Consumption Function*, Princeton University Press.

Glyn, A., (2005), "Imbalances of the Global Economy", New Left Review, 34, Temmuz-Ağustos.

Godley, W. ve Cripps, F., (1983), *Macroeconomics*, Oxford University Press, New York.

Godley, W. ve Fetherston, M., (1978), "'New Cambridge' Macroeconomics and Global Monetarism: some issues in the conduct of U.K. monetary policy", Carnegie Rochester Conference Series on Public Policy, Cilt: 9, sf. 33-65.

Harberger, A.C., (1950), "Currency Depreciation, Income and the Balance of Trade", Journal of Political Economy, Sayı: 58, sf. 47-60, Şubat.

- Harvey, D., (2015), *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*, A. Onocak (çev), İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Hausmann, R. ve Sturzenegger, F., (2005), “U.S. and Global Imbalances: Can Dark Matter Prevent a Big Bang?”, Working Paper, No: 124, Center for International Development, Kasım.
- Hausmann, R. ve Sturzenegger, F., (2006), “Global Imbalances or Bad Accounting? The Missing Dark Matter in the Wealth of Nations”, Working Paper, No: 124, Center for International Development, Kasım.
- Johnson, H. G., (1977), “The Monetary Approach to The Balance of Payments: A Nontechnical Guide”, *Journal of International Economics*, Sayı: 7, sf. 251-268, North-Holland Publishing.
- Kazgan, G., (1997), *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kenen, P. B., (1985), “Macroeconomic Theory And Policy: How The Closed Economy Was Opened”, R. W. Jones ve P. B. Kenen (ed.) içinde, *Handbook of International Economics*, Cilt 2, sf. 626-977, North-Holland.
- Knight, M. ve Scacciavillani, F., (1998), “Current Accounts: What Is Their Relevance for Economic Policymaking?” IMF Working Paper, WP/98/71, Mayıs.
- Kregel, J. A., (2001), "Why Advanced Countries Should Address Global Economic Imbalances", J. J. Teunissen (ed.) içinde, *New Challenges of Crisis Prevention: Addressing Economic Imbalances in the North and Boom-Bust Cycles in the South*, 1. bölüm, sf. 23-39, Fondad.

- Lapavitsas, C., (2008), "Neoliberal Dönemde Anayolcu İktisat Kuramı", Saad-Filho, A. Johnston, (Der.), içinde, Ş. Başlı ve T. Öncel (çev.), *Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki*, sf. 59-75, İstanbul: Yordam Kitap.
- Lapavitsas, C., (2010), *Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi*, T. Öncel (çev.), İstanbul: İstanbul: Yordam Kitap.
- Lardy, N. R., (2008), "Financial Repression in China", *Policy Brief*, No: 08-8, Peterson Institute for International Economics, Eylül.
- Laursen, S, ve Metzler, L.A., (1950), "Flexible Exchange Rates and the Theory of Employment", *The Review of Economics and Statistics*, Sayı: 32, sf. 281-299, Kasım.
- Li, M., (2008), "An Age of Transition: The United States, China, Peak Oil, and the Demise of Neoliberalism", *Monthly Review*, 59 (11), Nisan.
- Li, M. ve Zhu, A., (2005), "Neoliberalism, Global Imbalances, and Stages of Capitalist Development", *PERI Working Paper Series*, No:110, Ağustos.
- Lucarelli, B., (2012), "Financialization and Global Imbalances: Prelude to Crisis", *Review of Radical Political Economics*, Cilt: 44, Sayı: 4, Kasım.
- Mann, C. L., (2004), *Managing Exchange Rates: Achievement of Global Re-balancing or Evidence of Global Co-dependency?: The United States and Its Trading Partners Have Serious Vested Interests in the Status Quo*, *Business Economics*, Temmuz.
- Milesi-Ferretti, G. M. ve Razin, A., (1996), "Current Account Sustainability: Selected East Asian and Latin American Experiences", *NBER Working Paper No: 5791*, Cambridge MA, Ekim.

- Modigliani, F. ve Brumberg, R. H., (1954), "Utility analysis and the consumption function: an interpretation of cross-section data," içinde Kenneth K. Kurihara, (der.) *Post Keynesian Economics*, New Brunswick, NJ. Rutgers University Press, sf. 388–436.
- Murphy, R. T., (2007), "Doğu Asya'nın Dolarları", içinde *New Left Review 2006 Türkiye Seçkisi*, E. Ergüven (çev.), İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Obstfeld, M., (1980), "Intermediate Imports, the Terms of Trade, and the Dynamics of the Exchange Rate and Current Account" *Journal of International Economics* Sayı: 10, sf. 461-80, Kasım.
- Obstfeld, M., (1982), "Aggregate Spending and the Terms of Trade: Is There a Laursen-Metzler Effect?" *Quarterly Journal of Economics*, Sayı: 97, sf. 251-70, Mayıs.
- Obstfeld, M. ve Rogoff, K., (1994), "The Intertemporal Approach to the Capital Account", NBER Working Paper No: 4893, Cambridge MA, Ekim.
- Obstfeld, M. ve Rogoff, K., (1996), *Foundations of International Macroeconomics*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Obstfeld, M. ve Rogoff, K., (2005), "Global Current Account Imbalances and Exchange Rate Adjustments", *Brookings Papers on Economic Activity*, Sayı: 1.
- Palley, T. I., (2008), "Keynesçilikten Neoliberalizme: İktisat Biliminde Paradigma Kayması", Saad-Filho, A. Johnston, (Der.), Ş. Başlı ve T. Öncel (çev.), içinde, *Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki*, sf. 42-58, İstanbul: Yordam Kitap.
- Palley, T. I., (2014), "The Theory of Global Imbalances: Mainstream Economics vs. Structural Keynesianism", Kasım 26, 2016 (da indirildi), Web: http://www.thomaspalley.com/docs/research/theory_of_global_imbalances.pdf.

- Polak, J. J., (1957), “Monetary Analysis of Income Formation and Payments Problems”, International Monetary Fund Staff Papers, No: 6, sf. 1-50, Kasım.
- Polak, J. J., (1997), “The IMF Monetary Model at Forty”, International Monetary Fund, WP/97/49. Washington: International Monetary Fund, Nisan.
- Ricardo, D., (2008 [1817]), *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri*, B. Zeren (Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Robinson, J., (1947 [1937]), *Essays in The Theory of Employment*, Oxford: Basil Blackwell.
- Roubini, N. ve Mihm, S., (2012), *Kriz Ekonomisi: Dünya Ekonomisinin Çöküşü ve Geleceği*, I. Tezcan, (Çev.), İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Roubini, N., ve Setser, B., (2004), “The U.S. as a net debtor: The sustainability of the U.S. external imbalances”, unpublished manuscript. Stern School of Business, New York University, Kasım.
- Sach, J. D., (1981), “The Current Account and Macroeconomic Adjustment in the 1970s”, Brookings Papers on Economic Activity, 1.
- Seater, J. J., (1993), “Ricardian Equivalence”, Journal of Economic Literature, Cilt: 31, Sayı: 1, sf. 142-190, Mart.
- Serven L. ve Nguyen, H., (2013), “Global Imbalances: Origins and Prospects”, *World Bank Research Observer*, Şubat, doi:10.1093/wbro/lkt002.
- Shaikh, A., (2008), "Neoliberalizmin İktisat Mitolojisi", Saad-Filho, A. Johnston, (Der.), Ş. Başlı ve T. Öncel (çev.), içinde, Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki, sf. 76-90, Yordam Kitap.

- Shaikh, A., (2012), "Three Balances and Twin Deficits: Godley versus Ruggles and Ruggles", D. B. Papadimitriou & G. Zezza (der.) içinde, *Contributions in Stock-flow Modeling Essays in Honor of Wynne Godley*, 6. bölüm, sf. 125-136, Palgrave Macmillan.
- Shutt, H., (2004), *Kapitalizmle Derdim Var*, N. Sungur ve A. Çakmak (Çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Smith, A., (2011 [1776]), *Milletlerin Zenginliği*, Çev. H. Derin, 5. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Svensson, Lars E. O. ve Razin, A., (1983), "The Terms of Trade and the Current Account: The Harberger-Laursen-Metzler Effect", *Journal of Political Economy*, Cilt: 91, Sayı: 1, sf. 97-125; Şubat.
- Toporowski, J., (2008), "Parasal Uygulamanın Tanıdık Sığınağı: Neoliberal Uluslararası Para ve Finans Rüyası", Saad-Filho, A. Johnston (Der.), Ş. Başlı ve T. Öncel (çev.), içinde, *Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki*, içinde, *Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki*, s. 76-90, İstanbul: Yordam Kitap.
- Vasudevan, R., (2009), "The Credit Crisis: Is the International Role of the Dollar at Stake?", *Monthly Review*, 60 (11), Nisan.
- Wade, R., (2009), "From Global Imbalances to Global Reorganisations", *Cambridge Journal of Economics*, sayı: 33, sf. 539–562.
- Wolf, M., (2002, Şubat 26), "An Unsustainable Black Hole: the US Current Account Deficit Cannot Grow Indefinitely Without Undermining the Dollar's Astonishing Strength", *Financial Times*.

Wolf, M., (2012, Temmuz 19), “The Balance Sheet Recession in the US”, *Financial Times*.

Wolfson, M. H., (2002), “Minsky’s theory of financial crises in a global context”, *Journal of Economic Issues*, Cilt: 36, Sayı: 2, sf. 393-99.

Yılmaz-Erkök, Ş. ve Saraç-Elmas, F., (2014), *Dış Denkleşme Sorunu*, Ankara: Gazi Kitabevi.

Zabcı, F., (2009), *Dünya Bankası Yanılsamalar ve Gerçekler*, İstanbul: Yordam Kitap.

ÖZET

KÜRESEL DENGESİZLİKLER: HETERODOKS BİR YAKLAŞIM

Deniz ABUKAN

Doktora Tezi, Maliye (Kamu Ekonomisi) Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Serdal BAHÇE

Aralık, 2017, 151 sayfa

İkinci Dünya Savaşı sonrasında küresel kapitalist sermaye birikimi Bretton Woods sabit altın dolar rejimi altında, ABD önderliğinde ve Keynesyen politikalar çerçevesinde görece istikrarlı bir şekilde sürdürülmüştür. 1970’lerde sistemin artan iç çelişkileri sonucu Bretton Woods dönemi sona ermiştir. Ardından güç kazanan ve 1980 sonrasında egemen iktisadi ve sosyal paradigma haline gelen neoliberalizm ile finansallaşma, deregülasyonlar ve sermaye hareketlerinin yoğunlaşması süreçleri ile görece istikrarın yerini artan dengesizlikler almıştır. Özellikle 1990’ların ikinci yarısından sonra hegemon ülke olan ABD rekor düzeylerde cari açıklar verirken Çin başta olmak üzere ihracata dayalı büyüyen ülkeler ve petrol ihracatçıları tarafından bu açıklar finanse edilmiştir. Sermayenin zengin ülkelere fakir ülkelere olan geleneksel teorideki akışı tersine dönmüş, küresel üretimin ise önemli bir kısmı merkez kapitalist ülkelerin dışında gerçekleştirilmiştir. İktisat yazınında küresel dengesizlikler diye adlandırılan bu gelişmeler, son yıllarda önemli ve tartışmalı bir konu haline gelmiştir. Çalışmada ABD hegemonyası altında neoliberal küresel ekonominin yapısal çelişkileri sonucu ortaya çıkan üç gelişmenin küresel cari işlemler dengesizliklerinin daha önce görülmedik düzeylere ulaşmasında başrolü oynadığı iddia edilmektedir. Bunlar; ABD ekonomisinin küresel ekonomide aşırı tüketim bölgesine dönüşümü süreci, küresel üretim bölgesinin Güney ve Doğu Asya’ya kayışı ve Çin’in küresel kapitalist sisteme

eklemlenmesi, artan finansallaşmayla cari açık ve fazla veren bölgeler arasındaki kredi geri çevrimi mekanizmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Küresel Dengesizlikler, Cari İşlemler Dengesi, Bretton Woods Sistemi, Neoliberalizm, Finansallaşma, Üretim Bölgesinin Kayışı, Kredi Geri Çevrimi Mekanizması

ABSTRACT

GLOBAL IMBALANCES: A HETERODOX APPROACH

Deniz ABUKAN

Doctoral thesis, Department of Public Finance (Public Economics)

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Serdal BAHÇE

December, 2017, 151 pages

After the second world war, global capital accumulation sustained in a relatively stable manner under the Bretton Woods gold-dollar standard and US leadership and within Keynesian policy framework. In 1970s as a result of growing immanent contradictions of the system, Bretton Woods era has ended. In the sequel, neoliberalism has arisen as a hegemonic economic and social paradigm and with financialization, deregulation and growing concentration of capital movement processes, relative stability replaced by growing imbalances. Especially after mid 1990s the hegemonic country, US began to have massive current account deficits and in return those deficits were financed by notably China and other countries that adopted export led growth and oil exporters. The downhill flow of capital from rich countries to poor ones which was an assumption in conventional theory reversed and capital started to flow uphill. Substantial portion of the global production was materialized outside the core capitalist countries. These developments have been denominated as global imbalances and became one of the most controversial topics in economics literature. In this study it is argued that three developments, resultant of structural contradictions of the global neoliberal economy under US hegemony, have played the main role in the rise of global imbalances. These are; transition of US economy into an over consumption region, the shift of global production and entry of China into the global capitalist system and credit recycling mechanism enabled by rising financialization.

Key Words: Global Imbalances, Current Account Deficits, Bretton Woods System, Neoliberalism, Financialization, The Shift of Global Production, Credit Recycling Mechanism

